

Ярослав Яцків, академік НАН України,
головний редактор

Шановні читачі!

Ось і наступив унікальний 2025-й рік. Унікальний у багатьох вимірах – нумерологічному, демографічному, економічному, політичному. Дещо про ці виміри ви зможете довідатися у цьому випуску журналу.

Стає очевидним, що спільнота України втомилася від страхітливої російсько-української війни і прагне повернення до мирного життя, не усвідомлюючи, на мою думку як людини, котра пережила роки до і після Другої світової війни, що ж нам доля готує завтра. Сьогодні особлива відповідальність лягає на верхні ешелони управління державою – нашу національну еліту. Це очевидно, бо «кому багато дано, з того багато й запитається» (Послання від Луки 12:48).

Очікуючи завершення війни, ми не маємо права забувати про потребу розробки стратегії післявоєнного розвитку України. Щоб планувати майбутнє, необхідно переглянути минуле і усвідомити сучасне. Обнадійливим фактором на цьому фоні є готовність переважної більшості суспільства боротися до кінця. Іншого не дано, зважаючи на колосальні жертви, які понесла Україна через започатковану північним сусідом війну.

Водночас ми повинні пам'ятати і враховувати той факт, що численні наукові та технологічні ISSN 1819-7329. Світогляд, 2025, № 1 (111)

успіхи є наслідком воєнних протистоянь, зокрема військових досліджень Другої світової війни. Як і більшість винаходів людини, вони мають і позитивне, і негативне застосування. При розробці післявоєнної стратегії розвитку країни будемо враховувати все конкретне позитивне, яке принесе нам ця російсько-українська війна.

Але на шляху до цього конкретного є й велика перешкода – прагнення окремих антиукраїнських сил до знищення єдності нашого суспільства. А що потрібно, щоб наше суспільство було стабільним і єдиним?

Я пригадую виступ славного **Миколи Амосова** на Конгресі української інтелігенції, на якому він визначив деякі чинники збереження такої стабільності:

- 1) більше 60 % населення повинно вірити в ідею того суспільства, до якого прагнемо;
- 2) більше 60 % населення повинно знаходитись у стані душевного комфорту;
- 3) має бути повага до влади та закону;
- 4) повинні бути гарантії прав людини;
- 5) повинна діяти особиста безпека;
- 6) безробіття не повинно перевищувати 10 %;
- 7) є наявне економічне зростання.

Усього цього, звичайно, у нас не було і немає, особливо сьогодні, в умовах війни. Але віра в краще майбутнє ніколи не покидала українців, у яких би умовах і де б вони не перебували. Про це свідчать спогади наших попередників – борців за свободу України. А я хочу під кінець навести слова відомого американського журналіста, письменника та правника українського походження **Рей (Романа) Лапіка** (1915–2000), виголошені ним ще 1995-го року:

«Якби я був українцем – я дякував би Богові за те, що він дав українцям силу і дух витримати тисячу років Голгофи і стати гордими і вільними перед світом. Я співав би "Ще не вмерли України і слава, і воля". Але я поміняв би слова на такі: "Україна живе! Вона буде жити так довго, доки її народ буде любити свободу"».

Слава Україні!

Слава мужнім захисникам нашої держави! ■

Ваш **Ярослав Яцків**

ДО ЮВІЛЕЮ ЛІНИ КОСТЕНКО

Редакційна колегія та редакція журналу «Світогляд» вітають *Ліну Василівну Костенко* з ювілеєм. Для нас це велика честь та своєрідне повеління жити і боротись, надихатися творчістю видатної поетеси.

Королева української поезії ХХ-го і ХХІ-го століть в жорстокі темні часи безвір'я повертала людям віру в поняття гідності, честі і національної самоповаги. Моральні засади її творчості завжди були і є «альтернативою всякій неправді». Відомий український поет *Євген Маланюк* ще 1996 р. наголошував на «духовній суверенності» Ліни Костенко – рисі, притаманній лише видатним творцям.

Ліна Костенко – наша честь і гордість, Березина і невтомна борчиня за долю України. Її присуд ворогам України – співзвучний Божому суду. Згадайте її суворі слова-попередження про очільника рашистської орди:

**І жах, і кров, і смерть, і відчай,
І клекіт хижої орди,
Маленький сірий чоловічок
Накоїв чорної біди.
Це звір огидної породи,
Лох-Несс холодної Неви.
Куди ж ви дивитесь, народи?!
Сьогодні ми, а завтра – ви. ■**

Ярослав Яцків
головний редактор журналу

МОЇ ДВІ ЗУСТРІЧІ З ЛІНОЮ ВАСИЛІВНОЮ

В 1960-і роки життя в Інституті фізики АН УРСР вирувало.

Молодих – повні коридори. Сивочолі академіки користувались увагою і повагою. Збори семінари, звіти, конференції, фестивали науки, Дні відкритих дверей, неформальні дні народження. А ще екскурсійні поїздки і вилазки на природу, а ще художня самодіяльність своїми силами.

Дуже цінувалися музикальні вечори та вечори поезії, на які «щедрий» місцевком запрошував знаменитих і початкуючих маестро і метрів. На одному з таких вечорів мені пощастило побувати. На сцені – вже відомі і шановані поети **Ліна Костенко**, **Іван Драч** і генерал української прози **Олесь Гончар**. Що саме тоді читала Ліна Костенко – не пригадаю. Запамяталося як щось свіже, безмежне. Найбільше вразила зовнішність і постава поетки. Щось подібне до кульбабки після цвітіння. Тоненька фігурка, як стебельце, і розкішна буйна шапка блискучого рудуватого волосся. І ще вражала манера триматись – навіть на стільці сиділа тримаючи спину прямою!

А друга зустріч-побачення відбулася вже в моєму досить поважному віці – початок 2000-х років. Був вечір поезії Ліни Василівни в Київському Будинку вчителя.

В залі поважні гості і пересічні глядачі – працівники культури, студенти, захоплені поезією люди.

А на сцені – королева української поезії Ліна Василівна Костенко. Стрій відповідний – плаття до підлоги, темно-вишневого кольору. Горда постава, голову чисто королівською манерою не повертала на відгуки, а злегка нахилила. *«Висока жінка, горда, наче бунт...»*.

А почала з привітання глядачам. Усіх взагалі привітала і побажання всіляких гараздів, а потім дивлячись у зал (не в шпаргалку!) привітала гостей поіменно: *«Я рада Вас бачити, Володимире Павловичу (це до Горбуліна, Гендиректора Національного космічного агентства України), і Вас, Володимире Петровичу (це до Крижанівського, Першого посла незалежної України в москві) і Вас, Сергію Михайловичу (це до Рябченка, першого Голови Держкомітету з науки і технологій)»*. Думаю, що для названих щасливців в їхньому житті це було найкращою винагородою.

Запам'яталася відповідь Ліни Василівни на запитання із залу, чи правда, що вона відмовилась від звання Героя України: *«Так, правда, тому що я не поважаю політичних відзнак. А от звання лауреата Міжнародної премії Олени Теліги буду носити з гордістю»*.

Потім 2 години Ліна Василівна, читаючи свої поезії та відповідаючи на запитання із залу, провела стоячи. Після закінчення Володимир Петрович К. сказав мені, що в неї хворі ноги і треба її просто пожаліти і не ставати в довжелезну чергу за автографом. Тому похвалитись автографом Ліни Костенко я, на жаль, не можу.

Довгих років життя Вам при здоров'ї нам на радість, дорога Ліно Василівно. ■

Євгенія Рябченко
редактор журналу «Світогляд»

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «НАМАЛЮВАВ СВІЙ ПОРТРЕТ, ЯКИЙ ВАМ ПОСИЛАЮ НА ПАМ'ЯТЬ ПРО МЕНЕ...»

Створення Шевченком автопортретів і його фотографування після заслання супроводжувалися цікавими й маловідомими історіями та подробицями, про деякі з них і розповім

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії
України
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Варвара Репніна: «У мене знаходиться портрет Шевченка, зроблений ним самим...»

Перший автопортрет Шевченка, до якого звернемося, створено художником 27–28 листопада 1843 року під час його проживання з перервами в Яготині (з 16 жовтня 1843 року до 10 січня 1844 року), тобто в період знайомства та дружнього зближення з **Варварою Репніною**. У межах цієї статті немає найменшої можливості з'ясувати драматичні стосунки між Шевченком і Репніною чи відсутність їх упродовж десятиліть¹, але зауважу, що в означений період тридцятишестирічна Варвара Миколаївна була закохана в тридцятирічного Тараса Григоровича, засвідчивши, що він належить до її зоряного неба: «Шевченко зайняв місце у моєму серці...»; «Якби я бачила з його боку любов, я, може бути, відповіла йому пристрасно»; «Мій потяг до нього виявлявся все більше й більше...». Варвара Репніна була чи не першою, хто зафіксував очевидне: «Геніальний поет Шевченко»...

Тарас Григорович називав її своєю сестрою, ангелом-хранителем, а вона в листі від 19 червня 1844 року писала: «Так, так, мій добрий Тарас Григорович, я, будучи рідною сестрою, я не хотіла Вас засмучувати...». На засланні Шевченко листувався з «другом-сестрою»...

Так от, як справедливо відзначив відомий шевченкознавець **Володимир Яцюк** (1946–2012), «художник намалював портрет, перебуваючи в полоні дум та образів щойно завершеної і присвяченої В. Репніній поеми “Тризна”... Шевченко в автопортреті 1843 року – митець високої графічної культури, здатний мовою живого, точного, інколи несподіваного, нібито недбалого, але необхідного штриха створити цілісний образ і майстерно передати не тільки зовнішню схожість, а й стан високого емоційного піднесення»².

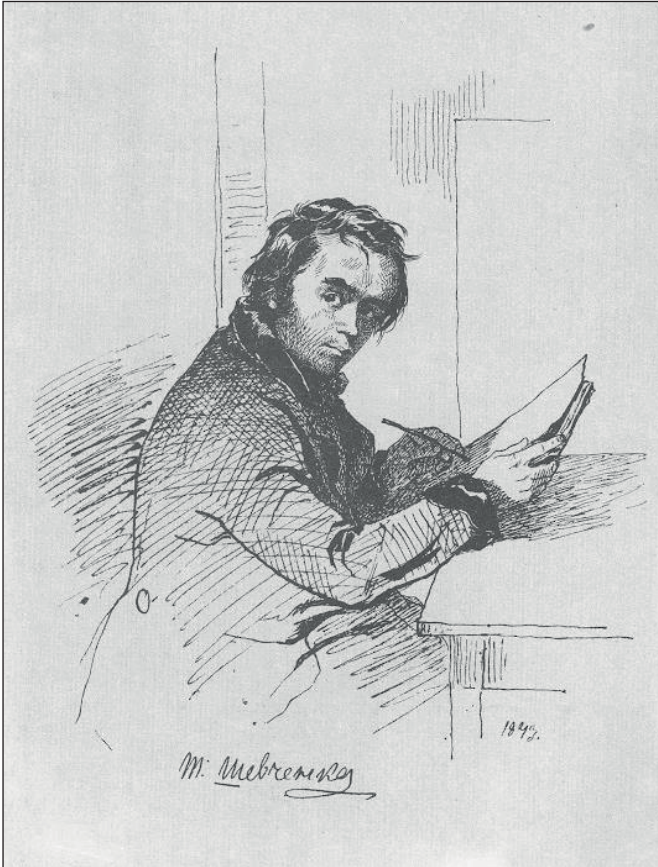
Рукопис «Тризни» Шевченко вручив князні 27 листопада, а свій автопортрет – наступного дня. Репніна зберігала його все життя, тобто майже півстоліття...

Далі в історії з автопортретами, пов'язаними з Репніною, було так само несподівано й цікаво.

Перед від'їздом Шевченка з Яготина на початку 1844-го Репніна власноруч скопіювала «хатинку Тараса Григоровича», тобто Шевченків рисунок, який нині називається «Батьківська хата у Кирилівці» (1843). Під цією несподіваною копією Шевченко написав два рядки із «Тризни»:

¹ Докладно див.: Мельниченко В. «Мій давній друг Варвара Репніна» // Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині» (десять постатей у поетовому житті). М., 2013. С. 84–139.

² Див.: Шевченківська енциклопедія : в 6 томах. Т. 1. К., 2012. С. 94.

Т. Шевченко. Автопортрет. 1843 р.

**В ком веры нет, надежды нет.
Надежда — Бог, а вера — свет.**

І поставив дату свого народження «1814, 25 февраля». Та найнесподіваніше, що Тарас Григорович майстерно, з гумористичною легкістю намалював коло причілку хатинки власний профіль.

Ці два такі різні автопортрети, виконані у півторамісячний період і подаровані Репніній, унікальні в своєму поєднанні.

Нагадаю коротко, що Репніна була серед багатьох (з **Андрієм Лизогубом**) із колишніх добрих поетових знайомих, які наважилися підтримувати листовний зв'язок з Шевченком на засланні. Це до неї волав засланець: «Моліться, моліться, молитва ваша угодна Богу. Вона мене захистить...».

Варвара Репніна навіть звернулася 18 лютого 1848 року до всемогутнього шефа жандармів **Олексія Орлова**, благаючи його буквально «зі складеними на грудях руками», дозволити засланцеві малювати. Вона назвала це царське покарання «витонченою жорстокістю...» Мужня, мужня й благородна жінка! Втім граф Орлов у спеціальному листі попередив княжну про недо-

речність як участі її в покращенні долі рядового Шевченка, так і про недоцільність втручання «у справи Малоросії», що розцінювалося рівнозначно, бо інакше сама «буде причиною... неприємних для вас наслідків»... Майже чотири десятиліття потому Репніна засвідчила: «Я навіть не могла продовжувати втішати його листами під час його десятирічного вигнання, тому що отримала грізну пересторогу від графа Орлова».

В останньому листі до заслання від 19 березня 1848 року, Репніна писала, ніби проводжала Шевченка до іншого світу: «Прошу Бога, щоб Він дозволив мені побачити Вас ще в цьому житті...».

Бог дав їй можливість побачити Шевченка рівно через десять років – 17 березня 1858-го, коли Тарас Григорович дорогою із заслання в Петербург через Москву, зупинився у **Михайла Щепкіна** і, як записав у Щоденнику, «провідав давно не баченого друга мого, княжну Варвару Миколаївну Репніну».

Та зустріч вийшла холодною. Повна байдужість до цього чужого, дуже постарілого чоловіка, яку вона сама собі не могла пояснити, охопила княжну, не набралася навіть кількох слів до нього...

**Минули літа молодії,
Холодним вітром од надії
Уже повіяло.**

Із Репніною в Москві Шевченко розійшовся боляче вражений і незаслужено ображений. Більше того, вже ніколи їх особисті стосунки й листування не поновилися. Між ними розверзлася прірва. Хоча Шевченко не хотів цього, ще сподіваючись на чудо, наполіг заїхати зі Щепкіним до Репніної у Великодній понеділок 24 березня – з її боку зустріч була сухою та непривітною; просив Щепкіна в листі від 13 листопада 1858 року: «Поклонись В.М. Репніній...». Лише через чверть століття в листі до **Федора Лазаревського** княжна зізналася: «Після повернення з заслання я його (Шевченка) бачила двічі, і він на мене справив сумне враження; я картаю себе, що не переписувалася з ним, коли він був у Петербурзі»³.

Довгий час здавалося, що до цього вже й додати нічого. Але, але... В 1881–1883 роках Варвара Репніна написала з Москви кілька теплих, доброзичливих листів **Михайлу Чалому**, які збереглися в архіві. Поетів біограф під час підготовки та й після виходу його книги «Жизнь и произведе-

³ Докладно див.: Мельниченко В. Тарас Шевченко в Москві. К., 2009. 740 с.

Т. Шевченко. Автопортрет на копії В. Репніної малюнка «Батьківська хата в Кирилівці». 1844 р.

дення Тараса Шевченка» (1882) намагався дізнатися якомога більше про Кобзаря від Репніної, навіть склав для неї питальник, на який княжна відповіла далеко не повністю, вкрай скупко і сухо.

Та, врешті-решт, Варвара Миколаївна, мабуть усвідомила вповні, що в її довгому житті не було нічого кращого, світлішого й яскравішого, ніж зустріч із геніальним Шевченком. Очевидно, вона відчувала певну провину перед ним і в листах до Чалого, які зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Ф. 92), ніби відмовляла свої гріхи перед ним...

Репніна турбувалася про впорядкування могили Шевченка, зокрема повідомляла, що зі свого боку передала для цього «невелику суму»⁴.

Ось що цікаво. Пишучи до Чалого в січні 1881 року, Репніна зазначила, що «не має жодного листа його [Шевченка. – В. М.] у себе»⁵. Тому Чалий і зафіксував у першому виданні книги, що, «на превеликий жаль, листи Шевченка до княжни безповоротно загинули»⁶. Втім через два роки, в листі від 5 січня 1883-го Репніна пообіцяла Ча-

лому: «Коли ви приступите до другого видання біографії Шевченки, я вишлю вам його листи з заслання». Уже в листі від 22 березня 1883 року вона повідомила, що вислала Чалому копії «листів Шевченка з заслання»⁷. В наступному листі від 2 серпня 1883 року Репніна писала: «Я сподіваюся, що ви, шановний пане, отримали листи Шевченка і що ви були задоволені, прочитавши їх; після смерті моєї ви отримаєте оригінали і портрет Тараса...»⁸. До теми листів Шевченка Репніній біограф повернувся значно пізніше. Зате, дякуючи княжні, 1882 року він опублікував «витяги» з її листів до Шевченка «з дозволу автора». Йшлося про кілька листів, починаючи від 17 травня 1844 року і до початку 1845-го.

Стосовно безпосередньо нашої теми відзначу вкрай важливе, а саме: в листі від 10 січня 1881 року княжна повідомила:

«У мене знаходиться портрет Шевченка, зроблений ним самим, знімок з його малюнка, хати⁹, в якій він народився¹⁰, і надрукована поема “Тризна”¹¹... присвячена мені... Незабаром я пришлю вам портрет, хату і друковану “Тризну” і якщо

⁴ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 92, № 50, арк. 1.

⁵ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 92, № 45, арк. 1–3.

⁶ Чалий М. Жизнь и произведения Тараса Шевченка: (Свод материалов для его биографии). К., 1882. С. 43.

⁷ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 92, № 48, арк. 1–2; № 49, арк. 1.

⁸ Там само. № 50, арк. 1.

⁹ До речі, на вставці під рисунком Василь Тарновський (старший) зробив напис чорнилом «Хата Шевченка». «Знімком» Репніна називає вже згадану власну копію Шевченкового твору.

¹⁰ Тарас Шевченко народився в Моринцях, а наприкінці 1815 року його батьки переїхали в Кирилівку.

ви не повернете їх до моєї смерті (мені 73-й рік), то хай вони залишаться вашим надбанням, як шанованого мною цінителя Шевченка»¹².

Репніна жила ще майже 11 років, але з її листа до Чалого 5 січня 1883 року видно, що він повернув їй уже згадані Шевченкові раритети: «Дякую вам за присилку портрета Шевченка і його Хати...». Завдяки Репніній, Чалий уперше згадав і репродукував автопортрет Шевченка на самому початку видання 1882 року. Щодо малюнка Хати, то його тоді також було вперше згадано, а репродуковано через десять років у журналі «Киевская старина» (1892, лютий): «Хата Шевченка в с. Кирилівке».

Олександр Афанасьєв-Чужбинський: «Тоді він постійно носив оксамитову шапочку...»

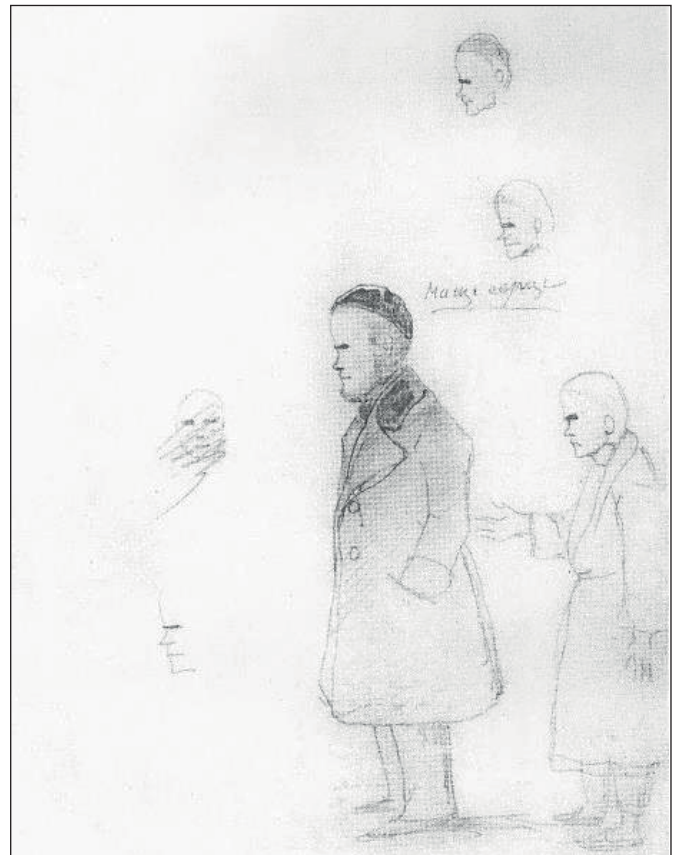
У спогадах Олександра Афанасьєва-Чужбинського читаємо:

«...Зійшлися ми з Тарасом Григоровичем ближче у 1846 році. Яюсь несподівано зайхав він до мене¹³ перед Масляною – блідий і з поголеною головою після недавньої пропасниці¹⁴. Тоді він постійно носив оксамитову шапочку».

Швидше за все, шапочка дісталася Шевченкові від **Андрія Козачковського**, який лікував його наприкінці 1845 року і знав, що саме такий головний убір буде найзручніший узимку для поголеної голови поета.

Найвиразніше бачимо шапочку на автопортретній профільній олівцевій зарисовці в повний зріст, що датується кінцем грудня 1845 року – початком січня 1846-го (вміщено на сторінці Шевченкової рукописної збірки «Три літа»).

З оксамитовою шапочкою пов'язана маловідома пригода, яку можна трактувати і як прикру, і як забавну. Приїхавши в Ніжин 20 лютого 1846 року, приятелі наступного дня вирушили в Ніжинське дворянське зібрання. Хтось із начальників не хотів пропускати Шевченка в приміщення зібрання саме тому, що він був в оксамитовій шапочці. Не проминомо слова зі спогадів Афанасьєва-Чужбинського: «Поет дуже сміявся з цієї пригоди».

**Т. Шевченко. Автопортрет в оксамитовій шапочці
(кінець грудня 1845 р. – початок січня 1846 р.)**

Бачу цю дивовижну картину. Божого обранця, який два місяці тому написав поетичний Заповіт, сповістивши живих і ненарождених земляків своїх про те, що «полине до самого Бога» лише тоді, «як понесе з України у синєє море кров ворожу», тобто давши нації нетлінну духовну надію й опору, зупинили на порозі Ніжинського дворянського зібрання, бо комусь здалася неодоладною його оксамитова шапочка, а він у відповідь сміється сардонічним сміхом. Адже, за словами того-таки Афанасьєва-Чужбинського, пізніше в Чернігові «Тарас дуже непокоївся, чи не пристане до нього хто-небудь за шапочку»... Та, може, все було зовсім інакше, і тридцятидворічний Шевченко, недавно врятований Господом від тяжкої недуги, відчуваючи в собі відновлення молоді сили й енергії, весело глузував зі сміховинної перепони, адже для нього взагалі не існувало нездоланих перешкод...

¹¹ Поему вперше надруковано в журналі «Маяк» (1844, № 4) і майже одночасно Шевченко підготував твір до видання окремою книжкою в Петербурзі (1844). До її поширення чимало зусиль доклала Репніна. В примірнику «Тризни», який надіслав Шевченко з дарчим написом, княжна заповнила цензурні купюри за автографом, подарованим їй поетом у листопаді 1843 року, про що й повідомила йому 19 червня 1844 року: «відновила все те, що було пропущено...».

¹² Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 92, № 45, арк. 1–3.

¹³ У середині лютого Шевченко зайхав у село Ісківці Лубенського повіту Полтавської губернії, а потім з Афанасьєвим-Чужбинським побував у Лубнах, Ніжині, Чернігові.

¹⁴ Ігор Марцінковський у статті «Здоров'я Шевченка» в «Шевченківській енциклопедії» зазначає, що «Шевченко підхопив епідемічний висипний тиф... Підтверджує наявність саме висипного тифу й те, що Шевченкові довелося поголити голову».

Хай там як, педантичному розпорядникові пояснили, що Шевченко, хоч би в якому був убранні й головному уборі, робить честь ніжинцям самою своєю присутністю.

Наступного дня Шевченко зустрівся із вихованцями Ніжинського ліцею і записав в альбом одного з них – вісімнадцятирічного *Миколи Гербея* – початкові рядки зі свого вірша «Гоголю» (1844):

**За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.**

Ніби підказав юнакові, нащо людині голова й серце... Той, очевидно, зрозумів і в другій половині XIX століття став основним перекладачем і популяризатором творів Шевченка російською мовою.

«Автопортрет у солдатському кашкеті»

Перший автопортрет із головним убором (папір, олівець) Шевченко намалював 1847 року (23 червня – не пізніше 11 грудня) в Орській фортеці. Шевченкознавці вважають, що його було створено для Шевченкового приятеля *Андрія Лизогуба*, і тому – на невеликому аркуші, розміром із конверт, і надіслано в листі від 11 грудня 1847 року, в якому засланець виплеснув свій розпач: *«Я страшно мучуся, бо мені “запрещено писати і рисувати”. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі! – та ще й у казармах»*.

Тяжкі переживання засланця навіки відбилися у трагічній темряві Шевченкових очей на його першому автопортреті періоду заслання – у солдатському мундирі – буквально придавленому кашкетом із околицем «З:Р:». То було позначення 3-ї роти 5-го Оренбурзького лінійного батальйону. Через десять років, у Новопетровському укріпленні, уже будучи рядовим 4-ї роти 1-го Оренбурзького лінійного батальйону, засланець якось відзначив у Щоденнику *«ту нещасну роту, до якої і я маю нещастя належати»*. Це зізнання ще більше стосується викарбуваної на Шевченковому кашкеті 3-ї роти в Орську. Не випадково зазначений твір іноді згадують під назвою «Автопортрет у солдатському кашкеті».

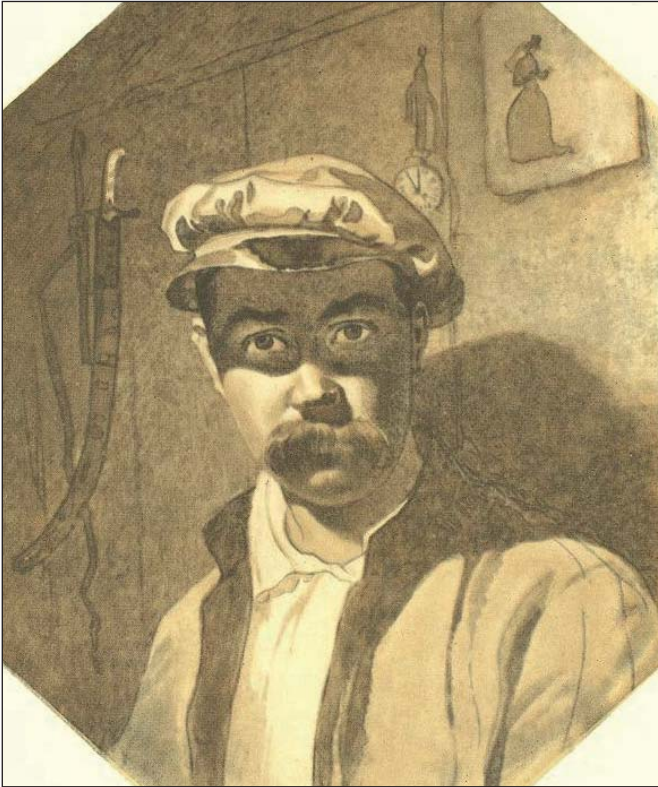
Отримавши подарунок і вдивившись у портрет миколаївського солдата Шевченка, Лизогуб почав свого листа до нього пронизливими словами: *«Лист Ваш, коханий друже, я получив на*

Т. Шевченко. Автопортрет. 1847 р.

самісінький Новий год. Превеликая Вам дяка і за лист, і за Вас, тільки важко на Вас дивитись».

Утім не забудьмо, що, за словами самого Шевченка, записаними в Щоденнику в червні 1857 року, він іще в день оголошення йому царського покарання, тобто 30 травня 1847-го, *«сказав собі, що з мене не зроблять солдата»*. Ніби на підтвердження цього 1847-го або 1848-го Шевченко намалював шаржований автопортрет (не зберігся), який надіслав у грудні 1849 року тому-таки Лизогубу. На довільній копії автопортрета, з якою можна ознайомитися в 9-му томі Повного зібрання творів Тараса Шевченка, видно, що рядовий іронічно зобразив себе під час муштри з рушницею і в обмундируванні та в солдатському кашкеті на голові. Та в Шевченковому Щоденнику наприкінці заслання – 11 липня 1857 року – є згадка про те, що в нього був уже *«солом'яний капелюх-саморобка»*. Символ того, що солдата з нього *«так і не зробили»*.

Т. Шевченко. Автопортрет. 1848–1849 рр.

Автопортрети в білому й чорному картузах

Побачити Шевченка в цьому головному уборі можна лише на його автопортретах періоду заслання. Спочатку в білому картузі (кашкеті) Шевченко зобразив себе на автопортреті 1848–1849 років під час Аральської описової експедиції (є також версія, що його виконано в Оренбурзі у 1849–1850 роках), але в обох випадках це час, коли засланець мав змогу користуватися цивільним одягом. Отже, Шевченко в білій з відкритим коміром сорочці та білому картузі з широким козирком, який виступає півколом над чолом, закриваючи його наполовину. Чисто виголений, але з дозволеними вусами, він пильно й зосереджено вдивляється в наші очі, а його – широко розкриті, зболені, вимогливі, здається, проникають у саму душу. Мистецтвознавиця **Ірина Вериківська** вважала, що це той самий автопортрет, який Шевченко передав Варварі Репніній через **Аркадія Венгжиновського**, з ним він познайомився у листопаді 1849 року в Оренбурзі. У листі від 14 листопада 1849 року, що його передано, на думку Вериківської, через Венгжиновського, поет писав: «Намалював свій портрет, який вам посылаю на пам'ять про мене, про нещасного вашого друга». Передати подарунок Репніній нібито не вдалося, «портрет

увійшов у літературу як подарований А. Венгжиновському».

Щодо автопортрета в чорному картузі, який датовано 1849–1850 роками, то, за висновком мистецтвознавиці і художниці **Марини Юр**, він разом із двома олійними автопортретами в білих кашкетах є копіями вже згаданого автопортрета, але «авторство митця вважається сумнівним».

Справді, у 9-му томі Повного зібрання творів Тараса Шевченка цей автопортрет подано серед творів, відомих за копіями інших авторів. Утім у цьому випадку важлива саме зміна кольору головного убору на чорний, що виразно виділяє блискучість козирка й пишноту форми картуза та надає йому монументального вигляду. Як видно з автопортретів, картуз був Шевченкові до лиця.

«Замовив фотографічний портрет у шапці й кожусі для М.О. Дорохової»

Такий запис у Щоденнику Шевченко зробив 30 березня 1858 року, тобто через день після повернення із заслання до Петербурга. **Марія Олександрівна Дорохова** (1811–1867) — начальниця Нижньоновгородського інституту шляхетних дівчат, із якою Шевченко познайомився 31 жовтня 1857 року й того ж дня записав у Щоденнику: «Піднесена, симпатична жінка!» Тарас Григорович неодноразово зустрічався з нею у Нижньому Новгороді, намалював її портрет (не зберігся). Від'їжджаючи в Москву, занотував 7 березня 1858 року, що довго прощався зі своїми нижньоновгородськими приятелями, а «завершив розставання у М.О. Дорохової...».

Та в нашій розповіді важливо зазначити: Тарас Григорович уже дарував у Нижньому Новгороді Дороховій свою фотографію його автопортрета з бородою (нарисовано в місті не пізніше 4 січня 1858 року; фотовідбитки зробив у Петербурзі й надіслав **Михайло Лазаревський**). Шевченкова парсуна Дороховій не сподобалася! Поет старанно зафіксував 20 лютого 1858 року, що «вираз визнала занадто жорстким». Емоційне, жіноче сприйняття Дороховою фотовідбитка бородатого поета з доволі суворим обличчям, але відкритим, упевненим, мудрим поглядом, цікаве саме по собі. Воно свідчить опосередковано про те, що в їхніх дружніх стосунках Шевченко був, очевидно, добрішим, м'якшим.

Певно, що фотографічним портретом із Петербурга – з бородою, в шапці та кожусі – Тарас

Т. Шевченко. Фото. 1858 р.

Григорович хотів зробити приємне шанованій ним жінці, котра, можливо, сама попросила надіслати нове, кажучи по-шевченківськи, «полличчя»¹⁵. Тож, очевидно, Шевченко свідомо й самостійно вибрав образ, а отже, одяг для фотознімка. Мабуть, Дорохова звернула увагу, що портрет вийшов теплішим, а сам Шевченко – доволі добродушним, із лукавинкою в очах.

Проте поетові фотографія не здалася вдалою. Принаймні, висилаючи її коменданту Новопетровського укріплення *Іраклію Ускову*, писав: «Посилаю вам свій поганий портрет, знятий з натури в Петербурзі». Утім це жодним чином не стосувалося шапки й кожуха. Досить нагадати, що через два роки художник зробив офортний автопортрет саме з цього знімка! Як відомо, є й інші фотографії поета в шапці та кожусі, в тому числі серед приятелів¹⁶.

Доречно зауважу, що Шевченкові фотопортрети в шапці та кожусі, з бородою і без бороди, зроблені ще й 1859 року, посприяли свого часу спрощенню та навіть примітивізації Шевченко-

Т. Шевченко. Фотограф А. Деньєр. 1859 р.

вого феномену під пером партійних ідеологів і деяких шевченкознавців.

У вірші «Низькопоклонники» (1965) на початку брежнєвського «застою» *Дмитро Павличко* викривав:

**Вони зі скелі Прометєя
Зняли і одягли в кожух,
В смушеву шапку отамана,
Ще й підв'язали очкуром,
Щоб стала кривдою омана,
А кривда — ласкою й добром.**

Синдром «шапки та кожуха» вкоренився надовго. Через три десятиліття, на світанку нової доби, *Іван Драч* у поезії «Виклик» вимагав:

**Скиньте з Шевченка шапку.
Та отого дурного кожуха.
Відкрийте в нім академіка.
Ще одчайдуха-зуха.
Ще каторжника роботи.
Ще нагадайте усім:
Йому було перед смертю
всього лише сорок сім.**

¹⁵ У листі до Осипа Бодяньського від 1 листопада 1854 року Шевченко, посилаючи йому свій портрет у цивільному одязі (невідомий), писав: «Я боявся нарисовать себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на полличчя моє в московській шинелі...»

¹⁶ Див.: Яцюк В. Тарас Шевченко і світ фотографії: альбом-моногр. Київ, 2019. 220 с.

Т. Шевченко. Фото. 1859 р. Фотограф А. Ден'єр. 1859 р.

«Слід не “виломлювати” поета з історичних рамок його буття...»

Утім обов'язково хочу наголосити, що викривальні вірші великих поетів стосувалися не шапки й кожуха, які свідомо одягав Шевченко, а тих державних очільників і ідеологів уже незалежної України, які так і не спромоглися в новітні часи побачити під нею незмінного духовного консолідатора українства та будівничого держави, автора поезій, що стали невід'ємним еством духовності українського народу.

Щодо моїх роздумів і висновків на цю тему в книзі «Подробиці Шевченкового життя» (2021) відомий вчений-історіософ, академік **Василь Ткаченко** писав:

«Володимир Мельниченко відзначає багато в чому надумані сперечання навколо козацької шапки та кожуха, що стали типовими для фотопортретів поета після повернення до

Квітень 1859 року.
Шевченко сфотографувався зі своїми друзями
Г. Честахівським, братами Олександром
та Михайлом Лазаревськими і П. Якушкіним.
Фотограф А. Ден'єр. 1859 р.

Петербурга... Тож, судячи з усього, слід не “виломлювати” поета з історичних рамок його буття, а виходити із конкретики того часу, коли етнічний фактор був викликом імперській Росії, а індивідуальність людини в її етнічному втіленні відігравала щонайважливішу роль, навіть демонстративного виклику»¹⁷.

На завершення нагадаю, що на початку цього століття два великі українці, видатні шевченкознавці **Іван Дзюба** і **Микола Жулинський** попереджували:

«Треба визнати, що комплекс духовних цінностей, який конденсує в собі феномен Шевченка, не “працює” з належною естетичною і моральною ефективністю в сучасній духовній ситуації, не є максимально дієвим фактором духовно-практичного освоєння світу».

Але вони наполягали, що «боротьба за Шевченка... це — боротьба за душу українського народу»:

«Сьогодні Шевченко нам потрібний відроджений, очищений від вульгаризаторських, однозначних характеристик, гуманізований і олюднений, такий, яким його сприймала народна свідомість.

Шевченко – гнівний, безкомпромісний, але водночас схильний до християнського всепрощення на основі національного замирення в ім'я добра народного, в ім'я України»¹⁸.

Мудрі й пророчі слова. Хіба немає пророків у Вітчизні Тараса Шевченка? ■

¹⁷ Див.: Ткаченко В. Тарас Шевченко: виття сови (роздуми над книгою Володимира Мельниченка «Подробиці Шевченкового життя») // Суспільно-політичні процеси. Вип. 19. Київ : Політія, 2022. С. 410–436.

¹⁸ Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка // Шевченко Тарас. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Київ, 2001. С. 57, 59–60.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ. МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА РОСІЯН: МИНУЛИЙ ЧАС І СЬОГОДЕННЯ

У статті про дві руські народності (Дві руські народності/ Серія «Бронебійна публіцистика»/ За загальною редакцією Лариси Івшиної.– Видання перше. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». ПрАТ «Українська прес-група». 2012 – 72с.) Микола Костомаров досконало проаналізував етнічні процеси у східнослов'янському регіоні. Думки вченого щодо цієї теми не втратили свого значення і сьогодні. Наразі настав час їх осмислити

Богдан Кияк
канд. фіз.-мат. наук,
доктор економічних наук,
дійсний член НТШ,
м. Київ

Микола Костомаров (разом із *Тарасом Шевченком* і *Пантелеймоном Кулішем*) вважається одним із найвидатніших діячів українського національного відродження XIX століття. Це була людина, яка діяла на пограниччі двох культур – російської та української.

Батько його був етнічним українцем, предки якого походили з Волині. Мати належала до стану кріпосних і, судячи зі свідчень Костомарова, була росіянкою. Народився Микола Костомаров 16 травня 1817 року в с. Юрасівка Острогозького повіту Воронежської губернії, де українці та росіяни (у Костомарова – *південнороси* та *великороси*) жили як сусіди. Уже в дитинстві Микола міг спостерігати ментальні відмінності між цими двома народами. Це питання цікавило його серйозно, свідченням чого й стала робота «Дві руські народності», яка була опублікована в першому українському журналі «Основа» 1861 року. Микола Костомаров намагався простежити, як здійснювалося формування ментальності росіян. Він вважав, що великий вплив на них мала монгольська окупація, котра сприяла утвердженню переваги спільних засад над індивідуальними.

У чому ж відмінність і в чому схожість ментальностей українців і росіян? Окрім пануючої руської народності, є інша, з домаганнями на рівні громадянські права в галузі слова й думки. Про це читаємо у Миколи Костомарова: *«Зовнішні відмінності знайти не важко. Варто поставити зображення великороса і південнороса поруч в їхньому костюмі, з їхньою ходою, з їхнім зовнішнім виглядом; потім описати спосіб домашнього життя того й іншого, їхні домашні звичаї, обряди, прийоми господарства, зрештою викласти сутність їхньої говірки»*. Без сумніву, географічне положення було першим приводом відмінностей народностей: *«У сиву давнину, за часів юності народів, переходи яких із краю в край породжували своєрідні типи та утворили народності. Все це є тим, що можна одним словом назвати історичними обставинами. Народ освічений міцніше стоїть за своє минуле, наполегливіше зберігає свої звичаї і пам'ять предків»*.

Початок відмінностей *«губиться в глибокій древності»*. Взагалі плем'я розділене на дві великі гілки: анти і слав'яни, а за Йорданом – на три: склавини, анти і венеци. У *Костянтина Порфірородного* згадуються вже різні дрібні гілки слов'ян, кожна з відмінностями від іншої, зі своїми звичаями і порядками. Але чи є у сивій давнині сліди існування південноруської народності?

Микола Костомаров, 1850-ті рр.

Найбільш значний доказ старожитності південноруської народності – це вражаюча схожість південної говірки з новгородською, якої не можна не помітити. Відірвана силою обставин частина південноруського племені віддалися на північ і там осіла – з початками свого суспільного життя і зі своєю говіркою, виробленими ще на колишній батьківщині. А схожість південної говірки з північною є найбільш беззаперечним доказом старожитності, говірки й народності Південної Русі, спроможної вистояти проти всіх натисків ворожих руйнівних причин.

Описуючи полян, древлян, уличів, волинян, хорватів, перший етнограф не дав їм усім однієї назви – її дала незабаром історія. Ця назва – **Русь**. Уже в XI столітті назва ця поширилась на Волинь і Галичину. У XII столітті в землі Ростовсько-Суздальській під Руссю розуміли взагалі південний захід Росії. Назва Русі за нинішнім південноруським народом перейшла і до іноземців. У XV ст. розрізнялися на материку нинішньої Росії чотири відділи східнослов'янського світу: Новгород, Московія, Литва і Русь. Суздаець, москвитянин, смолянин – були руськими за тими ознаками, які служили органами їхнього об'єднання за походженням, за вірою, за книжковою мовою. Киянин, волинянин, червонорус були руськими за своєю місцевістю, за особливостями свого народного, громадського і домашнього побуту, за правами і звичаями. У південноруського народу було викрадено його назву.

В окремій народності найяскравіше виявилися такі риси, як віра, книжкова богослужбна мова та історія, що нагадувала про стародавній зв'язок із спільноруським світом. І в XVII столітті з'явилися назви Україна, Малоросія, Гетьманщина. Мимохіть зазначають, що з усіх назв, які було вигадано для нашого народу, щоб відрізнити його від великоруського, набула певного значення назва «*хохол*». Отже, назва Русі справдана закріпилася за південноруським народом. **Катерина II** «високим повелінням» дарувала московському народові ім'я «*руський*» і заборонила вживати стародавнє ім'я – «*москвитянин*».

Південна Русь пішла іншим – своєрідним – шляхом. Єдине, що ми знаємо про Північний Схід, – це те, що там було слов'янське народонаселення серед фінів. Явище самобутнього життя Східної Русі починається з того часу, як **Андрій Юрійович Боголюбський** 1157 року був обраний князем землі Ростово-Суздальської. Тоді й сталося намагання підпорядкувати собі інші руські землі. Замість Києва південного з'явився на сході інший Київ – *Владимир*. Там з'явилася і церква святої Богородиці, і Золоті Ворота, і назви київських урочищ – Печерське місто, річка Либідь. Але не змогли відірвати старого Києва від дніпровських гір, де князів обирали волею киян.

У Південній Русі не видно ні найменшого прагнення до підпорядкування чужих, до асиміляції іноземців, що оселилися між її корінними мешканцями. У південноруській натурі не було нічого насильницького, нівелюючого, не було політики, не було холодного розрахунку, твердості на шляху до призначеної мети.

Рідним братом Південній Русі по духу завжди був Новгород. У Новгороді, як і взагалі на Півдні, було багато молодечтва, широкої відваги, поетичного захоплення. Південна Русь зберігала протягом століть стародавні поняття, які перейшли в кров і плоть останньої форми – козацтва, що почалося у XII–XIII ст. На жаль, історія Південної Київської Русі начебто провалюється в п'їтму після татар, народне життя XIV і XV століть маловідоме, але елементи не згасали, а розвивалися. Литовське владарювання відновило порядок.

На сході особиста свобода звужувалася і, зрештою, знищувалася. Вікові засади колись існували та проявлялися й там, але на допомогу громадському порядку прийшли православні ідеї. Православ'я внесло ідею монархізму, освя-

Пантелеймон Куліш та Микола Костомаров, 1859 р.

чення влади згори, оточило це поняття променями верховного правління. Андрій Боголюбський у Володимирі побудував церкву святої Богородиці, помістивши там чудотворну ікону, викрадену ним із Вишгорода. У літописі землі Суздальської кожна перемога, кожен успіх, мало не кожна чудова подія, яка траплялася у краї, називалася «чудом Богородиці Владимирської». Таким чином, Володимир вимагає собі першості в землі на тій підставі, що в ньому знаходилася святиня, яка творила дива і керувала успіхом.

Малоросіяни рухалися у своїй колонізації на схід, дійшли вже за Волгу і все ж таки вони – ті ж малоросіяни, що і в Київській губернії. Монголи не гвалтували народної самоврядності систематично і свідомо. Перемога знаменувалася для них загальним розоренням і збиранням данини. У Москву переїжджає митрополит **Петро Могила**. Замість права, освяченого старожитністю, замість народної свідомості, паралізованої тепер свавіллям, завоюваннями – ці умови сприяють піднесенню Москви над Володимиром. Змішане населення завжди швидше демонструє схиль-

ність до розширення своєї території, до придбання чогось за чужий рахунок, до поглинання сусідів, до хитрої політики, до завоювання. Москва має багато аналогій з Римом: це переселення мешканців і розміщення на підкорених землях військового стану, що має слугувати знаряддям асиміляції місцевих народностей. Таку політику показала Москва за **Івана III** і його сина **Василія** – не лише підкоряє, а й поглинає їх, поневолюючи і підпорядковуючи собі.

У сфері релігійності М. Костомаров показав різку відмінність південноруської народності від великоруської у цілковитій незалежності перших до розколів і відступів від церкви через обряди і формули. У них мало внутрішнього благочестя, пієтизму; православ'я проявляється переважно в зовнішніх обрядах. Тож народ південноруський – глибоко релігійний народ у найширшому розумінні цього слова. «Цар» – це той, хто виконує на землі божественну волю, а «государ» – це той, хто має право беззастережно, на свій розсуд, розпорядитися всім, що є в його державі як своїми речами. У Південній Русі, історичне життя якої проходило інакше, не склалися поняття про «мир». Кожен землероб був незалежним власником свого надбання. Природно, і раб, при першій же нагоді, бажав зробитися вільним, тоді як у Великоросії він не міг цього бажати, бо вважав свого пана таким, який залежить від іншої – вищої волі. «Малорос» за своєю природою більш працелюбний, ніж «великорос», і завжди показує себе таким, якщо отримує результат своєї діяльності. Відмінності двох руських народностей склалися зі спостережень над історією і справжнім їхнім життям

Церковна влада на Сході мала набагато більше можливостей діяти самовладно. Уже у XII столітті (в часи початку Великоросії) зустрічаємо єпископа **Феодора**, який, домагаючись продовження своєї єпархії, робив різні варварські насильства, про які нагадує у своїй статті Костомаров: «...безжалостив сый мучитель, другим человекам головы порезывал и бороды, иным же очи выжыгая и язык урезая, а инья распиная на стене и мучи немилостив...».

Світська влада спиралася на духовну, а духовна – на світську. Так було протягом усієї історії Великоросії. Першопрестольники церкви потурвали світським монархам і освячували їхні справи, навіть абсолютно чужі статутам церкви. Так, митрополит **Данило** схвалив розлучення царя **Василія** із **Соломонією** і ув'язнення великої

княгині, а **Івану IV** духовенство дозволило четвертий шлюб. З іншого боку, бачимо приклади, коли опозиція духовної влади государям була невдалою: митрополит **Філіп** заплатив життям за викриття душоубства і блюзнірства того ж **Івана Грозного**. Відомо, що протягом століть у малоросіян розколів і суперечок про обряди не було. Єдиним ухиленням від православ'я, що захоплювало до певної міри народ, була унія з римо-католицькою церквою.

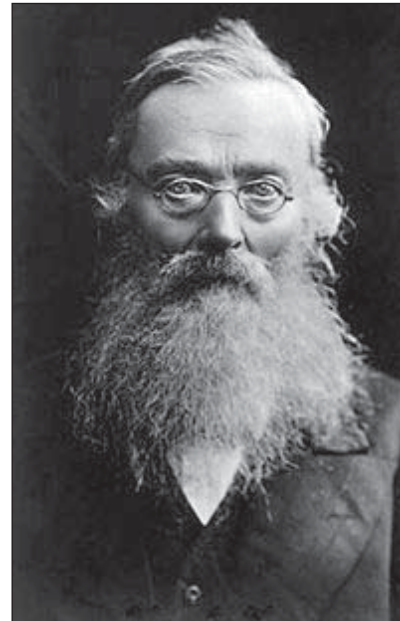
У Москві панувала нетерпимість до чужої віри, презирство до чужих народностей, висока думка про себе. Московити вважали себе єдиним обраним народом у вірі, чому неминуче сприяло татарське поневолення.

У південноросів дух терпимості та відсутність національної зверхності перейшли далі в характер козацтва, що залишився у народі. Південнорос не мстивий, хоча й пам'ятливий заради обережності. Можна зробити висновок, що південноруське плем'я своїм характером мало перевагу особистої свободи, а великорос – перевагу общинності; його стихія – руйнування.

Великорос поступається південноросу в сфері духовній, в поезії. Прислухайтесь до голосу пісень. Жінка у великоруських піснях рідко підноситься до свого людського ідеалу, нечасто її краса підноситься над матерією, нечасто виявляється доблесть і гідність жіночої душі. Південноруська жінка в поезії народу, навпаки, духовно прекрасна, виявляє свою поетичну натуру. Великорос мало любить природу, в його городі не часто можете зустріти квіти, які є майже в кожному дворі українського землероба. А ще у Великоросії вірять у забобони, у бісів, домових, відьом, чого майже немає в українців.

Південноруське плем'я в минулому довело свою неспроможність до державного життя. Тоді як поляки і південноруси – це начебто дві близькі гілки, які розвивалися абсолютно в протилежні боки: одні виховали в собі й затвердили зачатки панства, інші – мужицтва, або, висловлюючись загально прийнятими словами, один народ – глибоко аристократичний, інший – глибоко демократичний. Доля південноруського племені склалася так, що ті, які висувалися з маси, звичайно втрачали і народність; за старих часів вони робилися поляками, тепер стають великоросами.

Ось такі висновки зробив Микола Костомаров у статті, де він аналізував ментальні особливості українців та росіян.

Микола Костомаров у останні роки життя

Для розкриття причин споконвічного безправ'я українців доречно процитувати видатного історика **Михайла Грушевського**: «...покінчивши з політичною особістю України, уряд цим не задовільнився: він вирішив стерти й знищити також і вияви її національного життя, і навіть особливості українського національного типу. Починаючи з Петра I, для українських видань запроваджено цензуру, яка мала на меті довести їх до мовної одноманітності з виданнями великоруськими. Русифікують українську школу. Запроваджують великоруську вимову в Службі Божій. Кожний вияв українського патріотизму старанно переслідують і придушують». І як сьогоднішній висновок – зауваження знаного німецького славіста та історика Кельнського університету Герхарда Сімона на 140-річному ювілеї Емського указу: «Жахливо те, що проблему, про яку ми думали, що вона давно зникла, й досі не подолано. Феодальна ідеологія, яка коріниться в XIX столітті, про єдиний великоросійський народ – це передумови та виправдання воєнної інтервенції. Політична свідомість у значних колах Російської Федерації і досі не готова відмовитися від парадигми мислення XIX століття».

На завершення теми особливостей російського менталітету наведу поетичні рядки великої **Ліни Костенко**:

**Дрімучий світ. Ні слова, ні науки.
Все загребуще, нарване, хмільне.
Орел – двоглавий, Юрій – довгорукий.
Хай Україну чаша ця мине! ■**

ЦІНА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ: УРОКИ НА МАЙБУТНЄ

Михайло Згуровський
доктор техн. наук,
професор,
академік НАН України,
заслужений діяч
науки і техніки України,
м. Київ

Війни завжди були руйнівними для людства, але вплив їхній на природу часто залишався поза увагою. Забруднення повітря, водойм, ґрунтів, знищення лісів, руйнування екосистем – усе це невидимі наслідки воєнних дій, які загрожують нашій планеті. Сьогодні ми стоїмо перед питанням: чи здатне людство зупинити цей руйнівний цикл і зберегти природний баланс?

Розгляду цих проблем був присвячений семінар ООН «Environmental Security in War and Armed Conflict», який пройшов 06 листопада 2024 р. в Нью-Йорку [1]. Учасники семінару констатували, що Україна як держава, котра зазнала масштабної військової агресії, стикається з величезними викликами у сфері екологічної безпеки. Заміновані території, зруйновані інфраструктурні об'єкти, пожежі у природоохоронних зонах і забруднення водойм вимагають негайних заходів з ліквідації наслідків.

Збройні конфлікти утворюють незворотні наслідки для екосистем. За даними Упсальської програми конфліктних даних (UCDP) [2] та Гайдельберзького інституту (HIK) [3], за останні 25 років кількість воєн у різних регіонах світу зросла з 10 до 37, а кількість країн, втягнутих у війни – з 30 до 55 (рис. 1).

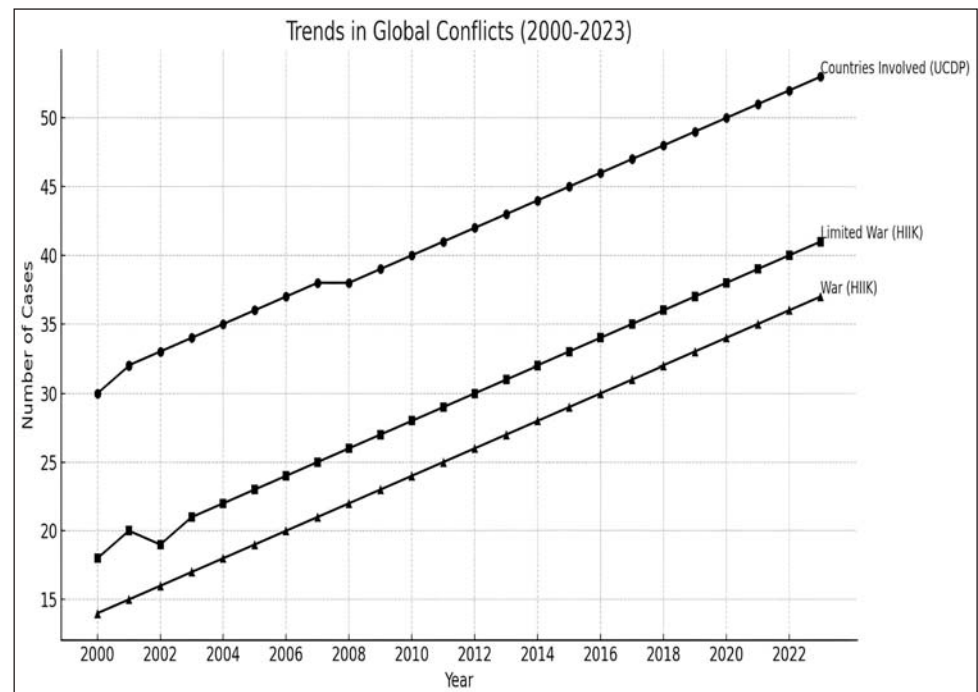

Рис. 1. Кількість країн, залучених у збройні конфлікти, і кількість обмежених і повномасштабних війн протягом 2000–2023 років [2,3]

Протягом періоду 2000–2024 рр. збройні конфлікти завдали значної шкоди екології планети, створивши широке коло наслідків від руйнування природних екосистем до загострення кліматичної кризи [4–11]. Масштаби впливу виходять далеко за межі зон бойових дій, торкаючись глобальних екологічних і соціальних систем.

Однією з найсерйозніших проблем стало руйнування лісових екосистем (рейтинг важливості за десятибальною шкалою дорівнює 9), що охопило понад 20 млн га лісів у світі [4,5]. З них 8,2 млн га знищені безпосередньо через бойові дії. Ліси Африки, Сирії, Південно-Східної Азії Латинської Америки та України постраждали від обстрілів, пожеж і незаконної вирубки, спричиненої військовими діями. Ці втрати відчутно зменшили здатність планети поглинати вуглекислий газ, посилили кліматичні ризики й ускладнили відновлення середовищ існування для багатьох видів.

Втрати біорізноманіття (рейтинг важливості 9) стали ще одним катастрофічним наслідком [4,6,7]. У Африці, наприклад, через браконьерство та військові дії знищено до 70 % носорогів і 60 % слонів. В Україні втрачено понад 3 млн га природних територій, а на Близькому Сході близько 50 % заповідників зазнали значних пошкоджень. Популяції багатьох видів скоротилися на 20–50 % у регіонах бойових дій, що вплинуло на стійкість екосистем і загальну екологічну стабільність.

Замінування територій (рейтинг важливості 8) також стало серйозною проблемою [9]. Загальна площа замінованих земель становить близько 200–250 тис. кв. км, включаючи понад 156 тис. кв. км в Україні. Ці території залишаються непридатними для сільського господарства, що створює довгострокові бар'єри для економічного та екологічного відновлення.

Пошкодження сільськогосподарських земель (рейтинг важливості 8) призвело до деградації понад 260 тис. кв. км угідь у таких країнах, як Сирія, Ємен та Україна [6]. Понад 30 % продуктивних земель у цих регіонах втратили родючість. Це спричинило зниження врожайності, посилення продовольчої кризи та поглиблення соціальних конфліктів, особливо в регіонах із високою залежністю від сільського господарства.

Масові пожежі та токсичні викиди (рейтинг важливості 7), спричинені збройними конфліктами, значно забруднили атмосферу [4,8]. На-

приклад, війна в Україні супроводжується масштабними пожежами на промислових об'єктах, що стало наслідком значних викидів токсичних речовин. Такі явища погіршують якість повітря, створюють серйозні ризики для здоров'я населення та завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу.

Забруднення водних ресурсів під час військових дій (рейтинг важливості 7) стало традиційною проблемою, важкою для ліквідації. Загальний обсяг забруднених вод на кінець 2024 року становив 19–34 млрд куб. м, а понад 40 % населення у зонах конфліктів втратило доступ до чистої питної води [10]. У таких країнах, як Ірак, Сирія та Ємен це призвело до значних гуманітарних та екологічних криз, які вимагають великих інвестицій у відновлення водних ресурсів.

Викиди вуглекислого газу (рейтинг важливості 6), пов'язані із збройними конфліктами, склали 1005.5–1155 млн т CO₂ за розглянутий період [10]. Бойові дії в Іраку (2003–2011) та в Україні (2014–2024) спричинили значний вуглецевий слід. Це не лише погіршило глобальну зміну клімату, але й ускладнило міжнародні зусилля зі скорочення викидів.

Усі наведені складові впливу військових конфліктів на екологію планети є дуже важливими і цілісно відображають загальні обсяги нанесеної шкоди планеті. Але кожна з цих складових робить свій «внесок» в загальне руйнування природного середовища, що відображається рейтингом важливості цих складових за шкалою 1–10 (рис. 2).

Рис. 2. Складові впливу військових конфліктів на екологію планети, виражені у значеннях рейтингу їх важливості

У наукових дослідженнях і на практиці використовуються різні підходи для інтеграції екологічних наслідків у комплексні оцінки. До загальних (універсальних) індексів, які надають комплексну оцінку шкоди природному середовищу військовими конфліктами, відносяться:

- *індекс екологічної деградації* (Environmental Degradation Index, EDI) [11]: об'єднує кількісні показники втрати лісів, біорізноманіття, замінування територій, пошкодження сільськогосподарських земель, пожеж, викидів токсичних речовин, забруднення водоймищ та інших наслідків у єдиний шкальний показник;

- *екологічний слід* (Ecological Footprint, EF) [12]: враховує викиди CO₂, втрати природних ресурсів та деградацію екосистем;

- *індекс стійкості екосистем* (Ecosystem Resilience Index) [13]: показує втрати в здатності екосистем виконувати свої функції.

З використанням даних [4–10] були здійснені розрахунки зазначених індексів. Так, індекс екологічної деградації (EDI), що за шкалою має значення 9.48, демонструє безпрецедентний рівень руйнування екологічного середовища. Це включає забруднення ґрунтів, водних ресурсів і повітря, втрату біорізноманіття, знищення ландшафтів і порушення екосистемних функцій. Таке високе значення свідчить про системну деградацію, яка торкається не лише локальних територій, а й впливає на глобальну екологічну стабільність.

Не менш вражаючим є екологічний слід (EF), який оцінюється у 8,695 тис. га. Ця площа символізує масштаби природних ресурсів, потрібних для компенсації завданої шкоди. Руйнування сільськогосподарських земель, знищення лісів,

замінування територій та забруднення довкілля перетворюють колосальні площі на екологічно непридатні зони. Вплив цих втрат поширюється не лише на екосистеми, а й на економічні та соціальні сфери, створюючи тяжкий тривалий тягар для майбутніх поколінь.

Ще одним тривожним показником є індекс стійкості екосистем (ERI), який за шкалою становить лише 0.09. Це критично низьке значення свідчить про суттєву втрату здатності постраждалих територій до самовідновлення. Порушення природної регуляції клімату, очищення води та повітря, а також втрата біорізноманіття підкреслюють серйозність проблеми. Екосистеми, які зазвичай слугують фундаментом екологічної рівноваги, робляться такими, що їхні функції стають майже невідновними.

Отже, збройні конфлікти – це не тільки людські трагедії, але й екологічна катастрофа. Відновлення пошкоджених екосистем потребує глобальних зусиль. Необхідно створювати міжнародні програми для захисту природи в зонах воєнних конфліктів. Підвищення обізнаності, участь у програмах ООН, НАТО, UNEP, очищення замінованих територій, відновлення лісів – усе це має стати пріоритетом для міжнародної спільноти.

Майбутнє планети залежить від здатності світового співтовариства унеможливити збройні конфлікти і протистояти екологічним викликам. Зберегти довкілля – це не лише про природу, а й про наше життя, здоров'я та майбутнє поколінь. Глобальні зусилля, співпраця між країнами та розробка ефективних стратегій є ключовими кроками для подолання екологічної кризи, спричиненої війнами. ■

Література:

1. UN Seminar "Environmental Security in War and Armed Conflict", 06 Nov 2024, New York, <https://webtv.un.org/en/asset/k17/k17k7fakgw>.
2. Uppsala Conflict Data Program (UCDP), 2023. <https://ucdp.uu.se/year/2023>.
3. Conflict Barometer. Heidelberg Institute for International Conflict Research. Datasets. 2023. <https://hiik.de/data-and-maps/datasets/?lang=en>.
4. United Nations Environment Programme (UNEP). 2024. <https://www.unep.org/>.
5. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). 2025. <https://www.sipri.org/>.
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 2024. <https://www.fao.org/home/en/>.
7. Worldwildlife (WWF). Our work in action. 2025. <https://www.worldwildlife.org/>.
8. Global Fire Emissions Database (GFED). Related datasets and older GFED versions. 2025. <https://www.globalfiredata.org/related.html>.
9. ICBLCMC. Protecting lives (ICBL). 2025. <https://www.icblcmc.org/>.
10. United Nations Children's Fund (UNICEF). 2025. <https://www.unicef.org/>.
11. Agliardi, E., Pinar, M., & Stengos, T. (2015). "An environmental degradation index based on stochastic dominance." *Empirical Economics*, 48, 439–459.
12. Global Footprint Network. Data and Methodology. 2024. https://www.footprintnetwork.org/resources/data/?utm_source=chatgpt.com.
13. Angeler, D. G., & Allen, C. R. (2016). "Quantifying resilience." *Journal of Applied Ecology*, 53(3), 617–624.

ЗДОЛАТИ ВОРОГА

Василь Ткаченко
доктор істор. наук,
професор,
чл.-кор. НАПН України,
гол. наук. співроб.
Інституту всесвітньої історії
НАН України
м. Київ

У новорічному зверненні до нації 31 грудня 2024 р. президент України **Володимир Зеленський** пригадав свою розмову з президентом США **Джо Байденом** після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Тоді Байден гарантував всіляку підтримку Україні й висловлював упевненість, що Путін не має шансів перемогти. Багато розмов було й з **Дональдом Трампом** та конгресменами й сенаторами, з яких Зеленський виніс переконання про наявність єдності у головному: «*Putin cannot win. Ukraine will prevail*» – Путін не виграє, а Україна візьме гору.

Напередодні нового 2025 року Зеленський подякував американцям за те, що їхні слова підтримки супроводжувалися практичними діями: «*Я не маю сумніву, що новий американський президент хоче й зможе принести мир та покласти край путінській агресії. Він розуміє, що перше неможливе без другого. Бо це не вулична розбірка, де треба втихомирити дві сторони. Це повномасштабна агресія божевільної держави проти цивілізованої. І я вірю, що ми разом зі США здатні змусити Росію до справедливого миру. Тобто не забути й не обнулити все, що скоїла Росія. Буча, Оленівка, Авдіївка, усі наші знищені міста й села. Ось чому дійсно справедливий мир не може настати за принципом «почнімо з чистого аркуша». Бо рахунок не 0:0. На рахунку – тисячі українців, життя яких украла Росія*» [1].

Спустошення

Свою варварську антилюдську сутність Росія засвідчила й в новорічну ніч проти 2025 року, запустивши 111 ударних дронів по українських містах. На щастя більшість із них завдяки українській ППО не досягли своїх цілей. Однак не обійшлося й без жертв. Деяким «шахедам» вдалося долетіти до Києва, по них відпрацювали ППО, однак уламки збитих дронів упали в Святошинському та Печерському районах і спричинили пожежі. Усі екстрені служби, медичні працівники та рятувальники були на висоті у вирішенні поставлених завдань. Стійкість населення України засвідчують соціологічні опитування громадської думки. Наприкінці 2024 року 88 % опитаних наших громадян вірили в перемогу України, а 63 % стверджували, що вони готові терпіти війну стільки, скільки буде потрібно [2].

Ukrainian border guards conduct reconnaissance near the frontline in the Kharkiv region. August 2023.
photo: Petro Zadorozhnyy / State Border Guard Service of Ukraine

Цю віру й надію підтримував начальник Головного управління розвідки **Кирило Буданов**: «Мене запитували, які очікування від 2024 року. Я тоді абсолютно чесно сказав, що на жаль, 2024 рік не буде гарним для нас, буде дуже важким. Якщо сформулювати так само питання стосовно 2025 року, то тут у мене набагато більше оптимізму».

Оцінюючи здатність Росії продовжувати війну, Буданов вважав, що у 2025 році російська економіка і фінансовий сектор підйдуть до критично небезпечної відмітки. Зокрема, у Росії можуть закінчитися танки. Її обмежені виробничі можливості не встигатимуть за стрімкими втратами техніки на полі бою. Також росіяни спустошили склади старих радянських танків у Сибіру. Отже, зазначав начальник ГУР, «я сподіваюся, що ми у 2025 році побачимо дуже багато гарних подій, які зрештою принесуть нам усім те, чого ми всі чекаємо» [3].

Безперспективність розв'язаної Росією агресії розуміє також якась частина колишніх і нинішніх громадян Російської Федерації, хоча вони, як правило, й уникають активної форми протистояння путінському режиму. Однак і їхнє епізодичне слово у ситуації воєнного стану та путінських переслідувань часом стає доречним. Так, колишній керівник управління державним майном РФ **Альфред Кох** різко засудив дії **Володимира Путіна**: «Кого в такий спосіб Путін провчив? Чого в результаті цього бомбардування досяг? Роззуй очі, герой... А правда проста й невігадлива: ти

убиваєш людей даремно. Мало того, що убивати – взагалі страшний гріх. Але ти береш його на свою душу ще й без усякого сенсу: «Нас обманули...», «Нас змусили...», «Підлітний час...», «Наближаються інфраструктури НАТО...». І? Чого ти досяг за ці три роки? Людей убив незміряно. У тому числі й росіян, до речі. А чого власне добився? Відсунув інфраструктуру НАТО? Ага! Чорта лисого! Вона, навпаки, внаслідок вступу в НАТО Фінляндії стала ближчою» [4].

Перемовини?

І нині, коли йдеться про необхідність переговорів із Росією, з боку консолідованого Заходу багато важить те, як представники переговорного процесу будуть сприймати один одного. Ким, наприклад, для Заходу на сьогоднішній день є Путін? Хто захоче потиснути йому руку? А раптом доведеться піти на цей крок відповідно до дипломатичного протоколу... Тоді залишається сподіватися на відверту оцінку Путіну з боку хоча б авторитетних відставних політиків, які в силу свого нового статусу вже не зобов'язані дотримуватись політесу. Та й з ким дотримуватись: адже на злочинця Путіна виданий мандат на затримання його з боку Міжнародного кримінального суду в Гаазі.

Світова демократична спільнота продовжує обвинувачувати Росію у злочинах проти людяності. За повідомленням від 7 січня 2025 року група членів Палати представників Конгресу США внесла на розгляд проект резолюції, що визнає

дії Росії в Україні як акт геноциду. У преамбулі документу йдеться, що звірства, скоєні російськими військами в Україні, у тому числі напади на мирних жителів, прямі удари по пологових будинках та медичних установах, а також насильницьке переміщення сотень тисяч українців включно з дітьми до Росії та окупованих територій відповідає критеріям, викладеним у статті II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Резолютивна частина документу засуджує РФ за вчинення актів геноциду українського народу, закликає Сполучені Штати у співпраці з НАТО та союзниками по ЄС вжити заходів для підтримки українського уряду, щоб запобігти подальшим актам російського геноциду проти українського народу. Документ підтримує трибунали та міжнародні кримінальні розслідування щодо притягнення російських політичних лідерів і військовослужбовців до відповідальності за агресивну війну, військові злочини, злочини проти людяності та геноцид [5].

Усвідомлення того, що діалог з Росією може відбуватися лише з позиції сили, прийшло до країн Заходу не скоро, а тим більше не раптом. Це Володимир Зеленський постійно апелював до Заходу, що потрібен тиск на Росію за терор. А для цього потрібно було всіяко підтримува-

ти Україну, бо завершити таку війну надійним миром можна лише завдяки тривалій демонстрації сили. І тут слід віддати належне колишньому прем'єр-міністру Великої Британії **Борису Джонсону** за його визнання недолугої політики Заходу щодо покарання агресора. Нині він щиро розкаюється за мляву політику Заходу і говорить: «Проблема України в тому, що наш підхід до цієї прикордонної країни був хронічно двозначним. Що це? Україна – частина Заходу чи російської сфери впливу? І я думаю, найважливіше, що нам потрібно донести до Путіна, це те, що Росія більше не є імперія, і все скінчено» [6].

Суєта союзників

Хто б ще міг донести до Путіна ці справедливі слова про закінчення імперської складової у сучасних міжнародних відносинах? Україні, як показує досвід трирічної збройної боротьби, поки що самій це не під силу та й не з руки – адже Путін повсякчас заявляє, що воює назагал із НАТО. Чи могли б збройні сили НАТО донести цю вістку безпосередньо до агресора на полі бою в Україні? Могли б, і для цього були апробовані певні ініціативи. Так, у лютому 2024 року президент Франції **Еммануель Макрон** не виключав, що європейські держави надішлють війська в Україну. Однак тут же застеріг, що наразі консен-

Dnipropetrovsk region, January 15, 2023
photo: Pavlo Petrov

A girl rides a bike past a damaged residential building in Irpin, the Kyiv region. Towns near the Ukrainian capital – Irpin, Borodianka, Hostomel, and Bucha – suffered the greatest destruction of civilian infrastructure at the beginning of Russia’s full-scale invasion. August 4, 2022.

photo: Elena Tita

сус серед європейських союзників відсутній. Тут хоча б союзники швидше доправляли до України боєприпаси! Втім у відповідь на заяву Макрона європейські союзники оголосили, що не мають наміру відправляти своїх солдат на територію України. Довелось послу Франції в Україні **Гаялю Вейсберу** заспокоювати колег, що можливість відправки військ в Україну залежатиме від кожної держави-партнера окремо, «якщо хтось вирішить це зробити». На тому й зійшлися...

Проблему тимчасово було знято з порядку денного і впродовж 2024 року ніхто із європейських союзників на подібне дійство так і не наважився. А втім у ЗМІ з’явилися чутки, що між Великою Британією і Францією ведуться дискусії про співпрацю у сфері оборони, зокрема про створення «жорсткого ядра» між союзниками в Європі, зосередженого на Україні і європейській безпеці в ширшому сенсі. Більше того, газета Le Monde з посиланням на власні джерела, писала, що секретні дебати з приводу введення західних військ та приватних оборонних компаній в Україну все-таки активізувалися на тлі можливої відмови США від підтримки України із вступом Дональда Трампа на посаду президента. Однак глава МЗС **Девід Леммі** на зустрічі міністрів закордонних справ країн G-7 в Італії 25–26 листо-

пада 2024 року все ж таки заявив, що Лондон не відправлятиме свої війська в Україну: «Ми дуже чітко заявляємо, що ми готові і продовжуємо підтримувати українців, зокрема, тренуваннями, але вже давно існує позиція, що ми не вводимо британські війська на театр воєнних дій. Це, безумовно, позиція Великої Британії, і вона залишиться такою й зараз» [7].

Позиція Німеччини з питань надсилання воїнських контингентів до України ймовірно визначиться хіба що взимку 2025 після дострокових парламентських виборів 23 лютого. Тут багато що залежатиме від політичних настанов німецьких виборців. Згідно з соціологічним опитуванням 20–23 грудня 2024 року, розгортання миротворчих сил в Україні підтримували 56 % респондентів. Але це лише загальні настанови – насправді лише 23 % заявили, що згодні на безпосередню участь німецьких солдатів у миротворчих зусиллях. Тобто назагал німці сподіваються, що було б непогано, якби до складу контингенту миротворчих сил в Україні увійшли громадяни інших держав, але аж ніяк не громадяни ФРН. Варшава теж поки не планує направляти свої війська в Україну. Тож виходить так, що Україні нема на кого сподіватися аж до того часу, поки вона не буде запрошена до НАТО [8].

Не НАТО, а «коаліції»?

Тим часом, судячи із заяв керівництва США та Німеччини, Україні на повноправне членство в НАТО особливо не слід розраховувати, а натомість необхідно зосередитись на взаємодії з країнами НАТО у вирішенні конкретних питань, наприклад щодо актуального поповнення військового спорядження. Тут на щастя сталися певні позитивні зрушення. Так, під час засідання Контактної групи з питань оборони України («Рамштайн»-8), яке відбулося 9 січня 2025 року на американській авіабазі в Німеччині, лідери коаліцій схвалили вісім «дорожніх карт» щодо підтримки України до 2027 року. Зокрема у повідомленні прес-служби Пентагону значилося: *«Ми, співкерівні країни восьми коаліцій з питань спроможності, працювали з Україною над розробкою відповідних дорожніх карт для оптимізації зусиль з надання допомоги Україні в сфері безпеки в межах кожної сфери спроможності, щоб підтримувати розвиток надійної оборони та спроможності стримування, а також сприяти взаємодії України з НАТО»* [9].

Що собою являють ці вісім коаліцій спроможностей? Віднині для надання військової допомоги союзники України переважно діють не на двосторонній основі, а в складі відповідних коаліцій, що координують, систематизують і, як наслідок, сприяють збільшенню обсягів міжнародної військової допомоги. Всі потреби Сил оборони в озброєнні, військовій техніці й підготовці особового складу розділені на вісім напрямків коаліцій: 1) *авіаційні спроможності*; 2) *морські спроможності*; 3) *інтегровані протиповітряні та протиракетні системи оборони*; 4) *артилерія*; 5) *бронетанкова техніка та маневреність*; 6) *дрони*; 7) *засоби розмінування*; 8) *інформаційні технології*. Кожну коаліцію очолили країни-лідери, які координують їхню роботу. Водночас деякі союзники взяли на себе провідні зобов'язання одразу в кількох коаліціях. Так, наприклад, США є лідером коаліції авіаційних спроможностей та коаліції артилерії; Франція – коаліції інтегрованої протиповітряної оборони та протиракетної оборони, а також коаліції артилерії; Німеччина – коаліції бронетанкової техніки та маневреності, а також коаліції інтегрованої ППО і ПРО; Велика Британія – коаліції морських спроможностей та Коаліції дронів [10].

Як впливає із документу, опрацьовані коаліціями «дорожні карти» стануть суттєвим кроком

уперед у підтримці України з боку країн коаліції, які планують до 2027 року тісно співпрацювати з Україною, визначати майбутні потреби у збройній підтримці, надавати пакети допомоги, допомагати у закупівлях, інвестувати в зусилля по розширенню оборони. Наголошується, що сторони також співпрацюватимуть у розвитку потужностей промислової бази, в тому числі шляхом залучення внутрішнього виробництва та можливостей підтримки оборонної промисловості України. А ще наголошувалось на тому, що коаліції планують постійно вдосконалювати та інтегрувати ці плани для підтримки термінових і довгострокових потреб, *«щоб Україна захищалася від майбутньої російської агресії та стримувала її»* [11].

Запевнення чи сподівання?

На які думки наводить цей документ? Судячи із тексту, найближчим часом на укладення миру не слід сподіватися, бо Україні доведеться принаймні до 2027 року *«захищатися від майбутньої російської агресії та стримувати її»*. Очевидно, що Міністерство оборони України розуміє цю ситуацію, а тому разом із партнерами визначило такі основні напрями роботи: 1) *забезпечення військової допомоги*; 2) *організація закупівель*; 3) *залучення інвестицій*; 4) *підтримка української оборонної промисловості та її розвитку*. Затверджені дорожні карти є результатом спільної роботи України та її партнерів.

Україна має нарощувати власний оборонний потенціал. І це не забаганка, а реакція на виклик з боку Росії. Уже був час переконатися, що допоки Російською Федерацією керують представники ФСБ, тема повернення окупованих державо-агресором українських територій ніколи не буде предметом позитивного для України обговорення. З цього приводу будь-яка домовленість з Росією неможлива. Більше того – реальна територія України залишиться виключно в тих межах, які вдасться захистити від російської агресії збройним шляхом. І лише результати на полі бою визначатимуть остаточно ті території, які Путін збирається оголосити нібито невіддільною частиною РФ. Як зазначає **Віталій Портников**, *«тема повернення Україні її окупованих територій ніколи не буде частиною переговорного процесу між Москвою та Києвом до того часу, поки РФ керують представники ФСБ та люди, занурені у шовіністичні ідеали. Сподіватись, що російські війська в якості політичного*

рішення колись залишать територію України не варто. Україна залишиться виключно на тій території, яку вдасться збройним шляхом захистити від російської агресії» [12].

Які для цього складаються передумови: як на полі бою, так і на дипломатичному рівні? З дипломатією справи поки що обстояли невиразно. Так, під час прощальних промов **Джо Байден** запевняв, що зробив усе можливе для підтримки України. А тим часом впродовж трьох років Байден робив ставку на здатність України стримувати Росію, і лише на прощання він заговорив про перемогу України. Доки команда Трампа визначиться з цього питання, залишається сподіватися на двопартійну підтримку України в Конгресі США з питань війни і миру. Врешті-решт, у досягненні перемоги вирішальну роль відіграватиме мужність українського народу та єдність консолідованого Заходу у підтримці України [13].

Сумніви та застереження

Добрі побажання не завжди корелюють зі справжнім співвідношенням сил у світі. У січні 2025 року дипломати з ЄС були занепокоєні можливим сценарієм, за якого **Дональд Трамп** буде схильний провадити двосторонні переговори з Володимиром Путіним через голови європейців. Звісно, європейці хочуть бути впевненими, що матимуть місце за столом будь-яких мирних переговорів щодо України, але вони ризикують отримати лише розкладний стілець. Як зазначає багатомовний онлайн-портал Euractiv, що висвітлює дебати напередодні важливих рішень, усього за тиждень до офіційного вступу на посаду президента США Дональда Трампа перед європейцями усе ще стоїть запитання, чи їх не виключать із потенційних перспектив мирних переговорів. Українське керівництво теж побоюється, що швидке припинення вогню або мирна угода будуть неприйнятними для України через високу ціну. Адже не виключений сценарій, що Трамп буде вести двосторонні переговори з Путіним через голови європейців.

Отже, ключовим питанням залишається те, хто може сісти за стіл переговорів? Більшість лідерів ЄС дали чітко зрозуміти, що хочуть уникнути обмеженого формату у стилі «Мінськ». Однак назагал жодних розмов про опрацювання спільної позиції ЄС і США поки що не було. Назагал європейці у контактах з оточенням Трампа наполягають на необхідності продовження американської військової допомоги

для посилення позиції України на переговорах. Тим часом європейці ще мають з'ясувати, чи формат «Рамштайн» продовжуватиметься під керівництвом США, а чи відбудеться перехід до формату коаліцій уже під керівництвом Європи. Так, директорка Європейської ради із зовнішніх відносин **Марі Дюмулен** зазначила: «Важливе не просто перебування за столом, але й уявлення про те, чому ви за цим столом і чого хочете досягти шляхом переговорів». Головна дипломатка ЄС **Кая Каллас** із свого боку заявила, що «ЄС готовий взяти на себе це керівництво, якщо США не захочуть цього зробити» [14].

А тим часом аналітики Інституту вивчення війни застерігають, що президент РФ Путін на будь-яких переговорах скоріш за все зберігатиме свої максималістські вимоги від грудня 2021 року. А вони «виходять за межі України й спрямовані на відкат НАТО» – виведення військового контингенту Альянсу з країн Східної Європи. Зокрема експерти зазначають: «Кремль, ймовірно, прагне воскресити цей наратив, намагаючись змусити західних лідерів мовчазно погодитись на максималістські вимоги Путіна, які послаблять НАТО під виглядом «компромісу» на будь-яких майбутніх мирних переговорах щодо війни в Україні» [15].

Зміна караулу

20 січня відбулася церемонія інавгурації, і нова команда Дональда Трампа увійшла у владні повноваження. Насторожувало те, що, виступаючи на церемонії, Трамп і словом не згадав про агресію Росії проти України. Щоправда прозвучало прагнення Трампа залишити по собі «спадщину миротворця та об'єднувача». Наразі уже не йшлося про мир впродовж «24 годин»: процес розтягувався на шість місяців, принаймні на 100 днів.

Путін відреагував відразу ж – запропонував діалог «на основі взаємоповаги». Чи можлива «взаємоповага» між США і агресором? Відповідь дасть лише час. А поки що аналітики американського Інституту вивчення війни (IWS) застерігають, що Кремль, відкидаючи компроміси, добивається капітуляції України.

На що сподівається Путін? Адже Україна уклала 27 двосторонніх угод про безпекові зобов'язання зі своїми західними партнерами? Хіба цього мало? Однак реалістичну оцінку дає колишній спецпредставник США з питань України **Курт Волкер**: «Двосторонні гарантії безпеки,

розроблені за часів адміністрації Байдена, принципово слабкі та непереконливі. Не думаю, що вони взагалі якимсь чином вплинуть на мислення Володимира Путіна... Не думаю, що існує взагалі ймовірність того, що Путін просто припинить атаку, якщо Україна не буде в НАТО».

Отже, гарантії безпеки, які потрібні Україні, – це лише членство в НАТО. І справа тут багато в чому залежатиме від європейських країн – вони мають взяти на себе переважну масу витрат на допомогу Україні, створити відповідний спільний фонд, де частка Сполучених Штатів не перевищувала б 20 відсотків. За таких умов, зазначає Волкер, Дональд Трамп має вітати членство України в НАТО [16].

Якщо не НАТО, то яка альтернатива? Тут досить згадати історію. Нещодавні події засвідчують, що внаслідок боягузливої політики Заходу та страху перед «ескалацією насилля», Росія в 2008 році здійснила напад на Грузію, у 2014 році вчинила анексію Криму і впродовж наступних років вдалась до гібридної війни на Донбасі. А далі – повномасштабне вторгнення в Україну. Більш давня історія нагадує нам, що внаслідок гітлерівського шантажу такої ж боязливої Європи 30 вересня 1938 року було укладено Мюнхенську угоду про передачу Німеччині Судетської області Чехо-Словаччини. А вже 15 березня 1939 року відбулася й повна окупація Німеччиною всієї Чехії та перетворення її земель на протекторат Богемія і Моравія. І нарешті – 1 вересня 1939 року відбувся напад Німеччини на Польщу, що став початком Другої світової війни.

Чи не нагадують нинішні події передумови до новітньої «Мюнхенської змови» – тепер уже стосовно України? А до того ж Дональд Трамп постійно нагадує про загрозу Третью світової війни!

Двоїста спадщина Байдена

Яким же чином було закладено зародок ймовірного «Мюнхену-2»? Напередодні інавгурації майже всі провідні видання України звернули увагу на статтю в *Time* за авторством відомого журналіста **Саймона Шустера**. У ній йдеться про недолугість американської стратегії часів Байдена: «Коли Росія вторглася в Україну майже три роки тому, президент Джо Байден визначив три цілі для відповіді США. Перемога України ніколи не була серед них. Фраза, яку Білий дім використав для опису своєї місії в той час – підтримувати Україну «стільки, скільки буде по-

трібно» – була навмисно розмитую». Отже, було важко з'ясувати, скільки часу триватиме стратегія США і заради чого вона ведеться взагалі [17].

Шустер стверджує, що США ніколи не брали на себе обіцянку допомогти Україні у поверненні всіх окупованих Росією земель. А тим більше не йшлося про землі Донбасу та Криму, захоплені у 2014 році. Білий дім був переконаний, що вирішення цього завдання Україні не під силу, навіть за потужної допомоги Заходу. З огляду на сказане й були сформульовані три основні цілі, покладені в основу американської стратегії «стримування Росії». **Перша ціль** – не зважати на територіальні втрати України, а тим часом дати їй можливість вистояти «як суверенній, демократичній країні, вільній у своєму прагненні до інтеграції із Заходом». **Друга** – досягти єдності США та європейських союзників у рамках НАТО. **Третя** – не допустити прямого конфлікту між НАТО і Росією.

Нині американські аналітики констатують: «Байден досягнув цих трьох цілей». Однак, з іншого боку, зазначають: «успіх на цих обмежених умовах не приносить задоволення навіть декому з його найближчих союзників чи радників». Так, **Ерік Грін**, котрий працював у Раді національної безпеки часів Байдена й опікувався політикою США щодо Росії, визнав: «На жаль, це той вид успіху, коли ви не відчуваєте задоволення від нього. Тому що в Україні так багато страждань і так багато невизначеності щодо того, куди вона, врешті-решт, прийде» [18].

Що ж ми чуємо з боку України? З одного боку, віддаємо належне, що Україна отримала від США допомогу на загальну суму в 183 млрд дол. З іншого боку, не можна змовчати, що потрібну для фронту зброю слід було постачати відразу ж і в повній мірі, а не «методом крапельниці». Так само й санкції проти Росії мали б запрацювати на повну силу від самого початку вторгнення, а не в останній місяць правління Байдена. Бо лише у листопаді 2024 року Україна отримала дозвіл на удари вглиб Росії; а в січні 2025 року Байден врешті-решт запровадив жорсткі санкції проти російського енергетичного сектору, включаючи й «*тіньовий флот танкерів*». Однак у питанні членства України в НАТО Байден так і не наважився зрушити з місця. А найголовніше, за словами Шустера, Байден «*зберіг обережність і не став обіцяти, що Україна поверне собі частину своєї території або навіть встоїть до кінця війни*». Тим самим, закликаючи Україну до

боротьби, *Джо Байден*, за оцінкою *Саймона Шустера*, «заклав у свої цілі підтекст, що захист України від Росії – це не те саме, що перемога над агресором» [19].

Зберігаючи оптимізм

Чи можемо ми сприймати аналітику Саймона Шустера як вердикт щодо майбутнього України? Зовсім ні, хоча його критика млявих кроків Джо Байдена видається наразі слушною. Та й крім Шустера стратегію Джо Байдена критикував, наприклад, колишній очільник Державного департаменту США і ЦРУ *Майк Помпео*. Назгал допомогу США Україні з початку повномасштабного російського вторгнення він назвав неефективною попри надані мільярдні вливання: «Президент Байден розтринькав їх. Занадто повільно, занадто мало, занадто пізно, занадто стримано». Наразі, на переконання Помпео, новій адміністрації президента США слід зняти всі обмеження на використання американської зброї в Україні і створити програму ленд-лізу вартістю 500 мільярдів доларів, щоб допомогти українцям придбати необхідну їм зброю в американських виробників [20].

Аналогічні зауваження висловив у ефірі BBC World Service відомий американський політтехнолог *Браян Ланза*: «Реальність на місцях така, що європейські держави та президент Байден не

дали Україні можливості та зброї для перемоги у цій війні на самому початку, і вони не змогли зняти обмеження для перемоги України» [21].

То що ж впливає із цієї недолугої ситуації? А нічого, крім того, що Україні слід триматися свого курсу і йти далі своїм шляхом, зважати на курс Дональда Трампа, але й не догоджати йому. Бо Трамп переслідує американські інтереси, а ми маємо відстоювати свої. Сьогодні у Трампа одні пріоритети, а завтра – відповідно до поточної кон'юнктури – будуть інші. А Україна, тим часом, не Панама і не Гренландія. Україна за роки війни перетворилася на «становий хребет» європейської безпеки. І Європа, яка поступово просинається після «теплої постелі» постсовецького затишшя, рано чи пізно дійде до консенсусу, що незалежність і повний суверенітет України є передумовою захисту європейської цивілізаційної ідентичності від бруталного путінського насилля.

Прикладом провісника нової європейськості стає, наприклад, *Еммануель Макрон*. У його баченні війна в Україні не закінчиться ні завтра, ні післязавтра. Макрон вірить у силу НАТО і співпрацю із США «доки вони залишаються відданими європейській безпеці». А відтак закликає сприймати світ таким, яким він є: оскільки усталені міжнародні правила нині деградують, а арсенали зброї нестримно поповнюються, європейці покликані змінити свій масштаб мислення та перейти до дедалі більшої кількості спільних безпекових програм. І тримати в полі зору те, що капітуляція України не може бути хорошим виходом для європейців і американців. Якщо Захід погодиться на «компроміс» через «втому» від конфлікту, довіра до нього буде наразі підірвана [22].

Уже викликає настороженість заява Трампа про його «розуміння позиції Росії» щодо самої можливості вступу України в НАТО. Саме про це застерігає Курт Волкер: «На мій погляд, це невдала заява – сказати, що ви розумієте почуття Росії з цього приводу... Вважаю це недопустимим. Це не питання розуміння чи ні. Ніхто не має права нападати, убивати й катувати так, як це зробив Путін» [23].

Отже, наразі виклик полягає в тому, щоб допомогти Україні вистояти і увійти в будь-які майбутні переговори лише з позиції сили. А вже виклик на завтра, коли бойові дії зупиняться, полягатиме в отриманні Україною гарантій проти будь-якого повернення до війни на її території.

Неофіційні побажання

Однак куди ж подітись від настирливих закликів Володимира Путіна до капітуляції України? З огляду на його статус воєнного злочинця хотілось би вда-тися до неофіційного політичного сленгу. Так, з боку відставного уже прем'єр-міністра Великої Британії **Бориса Джонсона** реакція на дипломатичні ходи-виходи цього кремлівського збоченця виявилася на диво простою й безпосередньою: «*Те, що робить Путін, архаїчне і варварське, і він має зрозуміти, що Естонія, Латвія, Литва – жодна з цих країн більше не є частиною Російської імперії, і те саме стосується України. Все скінчено. Скінчено. Більше немає імперії, Володимире, ти... (в оригіналі – *fucking idiot*). Вибачте за вираз. Але так воно й є*» [24]. Те, що Путін оголосив війну НАТО, стало досить показово й знаково. Викликавши НАТО на дуель, Путін спровокував тим самим – усвідомлює він те чи ні – надзвичайно високий імпульс

до нового витка гонки озброєнь: адже Трамп закликав країн-союзниць підняти усі воєнні витрати на 5 % ВВП. І як тут не втриматися від коментаря **Альфреда Коха** (передаємо мовою оригіналу): «*Что тебе не жилось спокойно, старый ты пердун... Говорили тебе: не буди лихо пока оно тихо... Нет! Парадом по Крестьянскому захотелось пройти, 70 лет отметить как следует... Опять же 100-летие СССР.. Триумф, слава, восхищение потомков, тени великих царей и императоров... Петр Великий, Екатерина Вторая... А там и Цезарь с Наполеоном... Да, да... Все в одной палате. Там и для тебя место найдется*» [25].

Судячи з усього, Росія вже дійшла до сценарію «палати №6». Те, що Трамп оголосив нарощування гонки озброєнь до 5 % ВВП, – це практично на грані неформального вступу Альянсу НАТО у війну. Скоро дізнаємось, чим на це відповість військовий злочинець Путін. ■

Література:

1. Расенко Е. Зеленський пригадав розмову з Байденом після вторгнення РФ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4744576-zelenskiy-pryhada-v-rozmovu-z-baidenom-pislia-vtorhnennia-uf>
2. Михайлов Д. 88% українців вірять, що Україна переможе у війні з Росією – опитування соцгрупи «Рейтинг». URL: <https://suspilne.media/880101-88-ukrainciv-virat-so-ukraina-peremoze-u-vijni-z-rosie-u-opituvanna-socgrupi-rejting/>
3. Катишев К. Буданов озвучив прогноз на 2025 рік. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4744505-budanov-ozvuchiv-prohnoz-na-2025-rik>
4. Кох А. Да ты не тушуйся, Владимир Владимирович. URL: <https://charter97.org/ru/news/2025/1/9/625464/>
5. Расенко Е. Резолюцію про визнання дій РФ в Україні геноцидом внесли до Конгресу. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4745882-rezoluitsiui-pro-vyznannia-dii-rf-v-ukraini-henotsydom-vnesly-do-konhresu>
6. Катишев К. Джонсон різко висловився щодо Путіна. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4746941-dzhonson-risko-vyslovyvsia-schodo-putina>
7. Леммі Д. Британія не відправлятиме свої війська в Україну - Леммі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3931347-britania-ne-vidpravlatsme-svos-vijska-v-ukrainu-lemmi.html>
8. Михайлов Д. Більшість німців підтримує відправку миротворців в Україну, але проти присутності військ ФРН. URL: <https://suspilne.media/916367-bilsist-nimciv-pidtrimue-vidpravku-mirotvorciv-v-ukrainu-ale-proti-prisutnosti-vijsk-frn/>
9. Боярчук Т. На «Рамштайні» схвалили вісім «дорожніх карт» підтримки України до 2027 року. URL: https://lb.ua/news/2025/01/09/654495_ranshayni_shvalili_visim.html
10. Україні надають військовою допомогою вісім міжнародних Коаліцій - Міноборони. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3942450-ukraini-nadaut-vijskovu-dopomogu-visim-mizhnarodnih-koalicij-minoboroni.html>
11. Боярчук Т. На «Рамштайні» схвалили вісім «дорожніх карт» підтримки України до 2027 року. URL: https://lb.ua/news/2025/01/09/654495_ranshayni_shvalili_visim.html
12. Сердюк К. Переговори між Україною та Росією: Портников припустив, що буде з окупованими територіями. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/peregovori-mizh-ukrayinoyu-ta-rosiyeyu-portnikov-2733318.html>
13. Магдик Н. Джо Байден оцінив шанси України на перемогу у війні з Росією. URL: <https://tsn.ua/svit/dzho-baiden-ociniv-shanci-ukraini-na-peremogu-u-vijni-z-rosiyeyu-2741694.html>
14. Лаб'як І. Переговори Путіна та Трампа: Euractiv розповів чого боїться Євросоюз. URL: <https://tsn.ua/politika/u-yes-boyatsya-scho-tramp-vlashtuye-peregovori-schodo-ukrayini-bez-yevropi-2742786.html>
15. Там само
16. Колишній спецпредставник Трампа в Україні розповів, як переконати Обраного президента США щодо України в НАТО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-volker-trump-ukraina-nato/33275238.html>
17. Глушенко О. ЗМІ: Перемога України ніколи не була ціллю для Байдена. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/20/7494369/>
18. Там само.
19. Байден ставив перед США три мети після вторгнення Росії, і перемоги України серед них не було - Time. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/bayden-ne-staviv-sobi-za-metu-peremogu-ukrajini-u-vijni-rozkrito-chogo-hotiv-prezident-ssha-50483007.html>
20. Занадто повільно, мало та пізно» - Помпео звинуватив Байдена у неефективній допомозі Україні. URL: <https://prm.ua/zanadto-povilno-malo-ta-pizno-pompeo-zvynuvatyv-baydena-u-neeftyvnyi-dopomozhi-ukraini/>
21. Байден та Європа не дали Україні можливості перемогти у війні - радник Трампа. URL: <https://prm.ua>
22. Хмельницька В. Закінченні війни в Україні: які варіанти пропонують західні політики. URL: <https://tsn.ua/ato/zakinchennya-vijni-v-ukrayini-pro-scho-govoryat-zahidni-politiki-2749281.html>
23. Колишній спецпредставник Трампа в Україні розповів, як переконати обраного президента США щодо України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/news-volker-trump-ukrajina-nato/33275238.html>
24. Катишев К. Джонсон різко висловився щодо Путіна. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4746941-dzhonson-risko-vyslovyvsia-schodo-putina>
25. Кох А. Да ты не тушуйся, Владимир Владимирович. URL: <https://charter97.org/ru/news/2025/1/9/625464/>

«ДОБРИЙ СУСІД» – НАЙБЛИЖЧА РОДИНА

«Без брата проживеш, а без сусіда – ні». Так говорить народна поговорка. І справді, брата тобі доля може й не дати, але куди подітись від сусіда? Народна мудрість слушно зазначає: «Близький сусід кращий від далекого брата», а ще: «Добрий сусід – найближча родина». Це так.

Але якщо сусід – жорстокий ординець, з очима завидючими, з руками загребущими? От як у нашому випадку:

**Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть
Забрали все – і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь**

(Ліна Костенко).

А якщо ми, як говорила **Голда Меєр**, «хочемо жити, а наші сусіди хочуть бачити нас мертвими»? І «залишається не надто багато простору для компромісів»?.*

Тоді вступають інші правила сусідства: «З сусідом дружи, а тин городи», бо «сусід не захоче, то й миру не буде».

З такими сусідами треба бути завжди наготові і мати силу дати відсіч. Інакше – ти не виживеш і діти твої не матимуть прихистку на цій планеті.

Якщо не буде злагоди між сусідами – війни не уникнути. Бо «згода буде, а незгода руйнує». І коли двоє сусідів посварились чи щось не поділили, цим завжди скористається третій сусід, особливо хижий та впевнений у своїй силі та безкарності. Маємо наразі приклад такої війни – безжальної, кривавої.

Багатовікове сусідство нашої держави з прибалтійськими країнами, зокрема з Польщею, має приклади і дружніх стосунків та братерської допомоги і прикрі випадки розбрату та чвар. На жаль, з цих історичних, часто важких та кривавих, подій жодна сторона не засвоїла уроків. Бо за цими братовбивчими протистояннями дуже пильно спостерігав третій сусід, який часто сам цинічно й організував ці чвари. І хитро, по-хижацькому, повертав усе на свою користь. Як твердить народна мудрість, «де двоє сваряться – третій користає».

На початку повномасштабного вторгнення ерефії в Україну була надія, що два сусіди – в нашому випадку Польща і Україна – не згадуватимуть минулі міжусобиці і перед загрозою стануть пліч-о-пліч по одну сторону барикади. Так і було спочатку – уряд Польщі приймав українських біженців з районів бойових дій, допомагав Україні матеріально (надання зброї та військової техніки). Та ворог скоро оговтався і застосував підлі методи – брехню, оговір, підступні домовленості. Почали діяти заборонені схеми – фермерські протести, табу на транспортування українського збіжжя і сільгосп-продуктів по території Польщі та ін. Затим вийшли наперед історичні протистояння 1920-х, 1940-х років. Знову польські ЗМІ з надривом заговорили про «волинську різню».

У цій ситуації необхідно всім нагадати, що кращі політичні діячі України і Польщі повсякчас і на різних рівнях відстоювали історичну правду про ці трагічні сторінки в непростих польсько-українських стосунках. Не лукавили, не маніпулювали, не гонорували попросити вибачення за дії предків у давно минулі часи.

* Голда Меєр. Мое життя: Автобіографія. 1989 рік

Президент України **Віктор Ющенко** (2005–2010) 25 червня 2005 року на Личаківському цвинтарі у Львові на відкритті Цвинтаря польських орлят сказав: *«Україна і Польща мають мужність подивитися в очі минулому. ... Без вільної України немає вільної Польщі, без вільної Польщі немає вільної України. ... Якщо наші прадіди ворогували, сьогодні на часі досягнення порозуміння і злагоди. Це і є прогрес».*

Услід за ним польський Президент **Олександр Квасневський** (1995–2005) тоді ж закликав: *«Поляки й українці! Подаймо собі руки понад історією, понад могилами. Підемо в майбутнє разом!».*

Президент України **Петро Порошенко** (2014–2019) під час відзначення 60-ї річниці Волинської трагедії в селі Павлівка на Волині 11 липня 2003 року схилив коліно перед пам'яттю загиблих українців і поляків і закликав:

«Ми маємо докласти всіх зусиль для подальшого примирення і єднання. Закликаю і українців, і поляків шанувати пам'ять усіх полеглих на територіях обох країн і не будувати політику на могилах».

Президент Польщі **Броніслав Комаровський** (2010–2015) в Луцьку 2013 року, вшановуючи пам'ять жертв Волинської трагедії 1943–1945 рр., сказав:

«Минуле, навіть найбільш драматичне, не повинно роз'єднувати, розділяти наші країни. Прощаємо і просимо прощення».

Найвищий релігійний авторитет світу **Іоанн Павло II** просив своїх вірян: *«Якщо Бог простив нам у Христі, тоді треба також людям віруючим пробачити взаємні образи і просити прощення власних гріхів».*

Настав час примирення і взаємопорозуміння. 14 січня 2025 року Україна надала згоду польській стороні на проведення у квітні ексгумаційних робіт польських жертв Волинської трагедії. Польська сторона також розглядає українські пропозиції.

Нині діючий Президент України **Володимир Зеленський** 15 січня 2025 р. відвідав Польщу після того, як Україна надала перший дозвіл на ексгумацію жертв антипольських акцій у селі на Тернопільщині.

«Ми повинні у наших відносинах рухатися вперед. Ми сусіди, а Росія – найголовніша загроза. Ми повинні робити все, щоб зміцнювати наш сусідський союз України й Польщі», – сказав Президент України.

Зі свого боку Прем'єр-міністр Польщі **Дональд Туск** зі свого боку сказав, що не дозволить використовувати драматичні питання з історії у політичних іграх. *«Ми в процесі вирішення проблеми гідного поховання і вшанування пам'яті жертв Волинської трагедії».*

Дорогі читачі і шанувальники журналу «Світогляд»!

Пропонуємо Вашій увазі правдиві дослідження знаного українського історика **Володимира Сергійчука** про давно минулі, але до сьогоднішнього дня болючі події на нашій землі.

Запрошуємо на сторінках нашого журналу поділитися дослідженнями чи спогадами стосовно питання добросусідських відносин в минулому і сьогодні. ■

Матеріал підбрала з відомих джерел і впорядкувала
Євгенія Рябченко,

ПРАВДИВО ОГЛЯДАТИСЯ НАЗАД, АБИ ВПЕВНЕНО ЙТИ ВПЕРЕД

Володимир Сергійчук
доктор істор. наук,
професор,
завідувач кафедри
історії світового українства
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Наукова дискусія про Волинську трагедію 1943 року не була б такою тривалою, якби всі її учасники насамперед відповіли на ось таке запитання: чия це земля?

Тож коли йдеться про польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни на Волині, яку посідали з давніх часів українці, і де вони були у вказаний період, як і завжди, в абсолютній більшості, то відповідь однозначна: право українців мати тут власне самоврядування повинні поважати всі інші етноси, котрі опинилися тут з різних військово-політичних причин.

Так, у роки Другої світової війни українці ставили питання про відновлення тут власної держави, але не в Кракові і не в Торуні. Тобто, не в чужій хаті пробували обстоювати свої права, а жадали своїх законних природних прав як автохтони на власній землі. Без усвідомлення цього не можна зрозуміти причини, які змусили українців Волині радикально відповідати полякам на їхні дії в роки Другої світової війни.

А якщо такої відповіді на поставлене запитання про історичну приналежність Волині українцям немає, то, зрозуміло, можна маніпулювати з правом корінної нації на власне самоврядування в своїй хаті. Особливо ж тоді, коли вона залишається бездержавною. Тоді можна і науковців з її теренів залучити до знеславлювання національного визвольного руху – так тривало десятки років після Другої світової війни: поляки могли писати що завгодно про події на Волині, а українським ЗМІ Москва доручала лише в унісон нашим західним сусідам ганьбити ОУН і УПА як провідні національні політичну і військову сили.

Водночас за умов більшовицької та гітлерівської окупацій, на нашу думку, провідникам обох поневолених народів, що мали прагнення відродити власну державність, треба було шукати порозуміння, яке було б могутнім засобом боротьби проти обох агресорів. Природно, при цьому обидві сторони мали виходити з права націй на самовизначення й творення своїх держав на власній етнічній території. Поляки ж пішли іншим шляхом – намагалися повернути собі колись загарбані українські землі, постійно посилаючись на міжнародні договори, хоч прекрасно знали, що українці від 1920 року не мали власної держави, в тому числі й з вини Польщі, яка не дотрималася умов Варшавського договору, підписавши Ризький мирний договір 1921 року з більшовицькою росією, що означало четвертий поділ українських земель між Москвою та Варшавою за спиною українського народу.

Збройне завоювання так званих «кресув всхудніх» та нав'язування українцям польського громадянства без їхньої волі, природно, відбилося на настроях українців. Тому останні, хоч і жили в межах Польщі, вважали себе її громадянами лише формально – вони ніколи не відрікалися від українства, не забували, що живуть на своїй етнічній території, включеній до складу польської держави без їхньої волі.

А політична верхівка вже від перших днів більшовицької (1939–1941) і гітлерівської окупації підтримувала, як і раніше, вороже ставлення до українського визвольного руху та української державної проблеми взагалі. Радянська влада *«не визнала прав українців на власну державу і розглядала український народ як такий, що призначений бути завжди поневоленім Польщею і москвою; заперечила право українського народу навіть на ті західноукраїнські землі, де українців була абсолютна більшість, і надалі продовжувала вважати їх своєю державною територією».*

Польський еміграційний уряд, до речі, не ставив завдання перед своїм підпіллям воювати проти більшовицьких окупантів. Наприклад, коли навесні 1942 року після контрнаступу під москвою червона армія могла розвинути свій успіх, польський провідник генерал Сікорський

розпорядився не розпочинати першими збройної боротьби з нею, оскільки в очах західної демократії це було б рівнозначним *«солідаризуванню нашому з німцями, а це для Польщі було убивчим».*

Уважне вивчення документів дає підставу стверджувати, що збройний конфлікт між обома народами на Волині стався тому, що збройний виступ українців проти німецьких загарбників почався там раніше. І окупанти зуміли зіштовхнути між собою українців та поляків, проживаючих на Волині, після того, як українська поліція на наказом ОУН перейшла в підпілля і влилася в ряди УПА. І ось тоді гітлерівці вирішили використати поляків для боротьби з українською збройною силою, що посилювала свій вплив в Україні, розгорнувши бойові дії з окупантами.

Як мали ставитися українці до того, що на них за допомогою збільшовичених поляків складалися списки як на ворогів народу, котрі невдовзі мали бути знищені? Чи могло корінне населення цієї споконвічно української землі залишатися байдужим до того, що з польських колоній організовувалися збройні акції на українські села проти невинних жителів? Зрештою, чому господарі цієї землі мали чекати, поки їх убиватимуть у їхній же хаті?

Очевидно, що українець Волині мав брати до рук зброю, оскільки слово автохтона цього краю про повагу до нього як господаря тут було провідниками польського підпілля знехтуване.

Давній міжнаціональний конфлікт поляків і українців, що поглибився втручанням гітлерівців і більшовиків, призвів до трагічних наслідків для обох народів. Польські автори ж намагаються подати ці події винятково як цілеспрямовану акцію на знищення поляків Волині, звинувачуючи при цьому українських учених в замовчуванні жертв з польського боку.

Так, втрати були з обох боків. У різний час збройні сутички закінчувалися з різними втратами для кожної зі сторін. Якщо в липні 1943 року було більше польських жертв, то у жовтні того ж року, як свідчить попередня хронологія, складена мною на основі доступних на сьогодні документів, більше втрат мало українське населення. Скажімо, це чітко простежується зі складених радянською владою в кожному населеному пункті Волині одразу ж після звільнення їх від гітлерівців поіменних списків жертв Другої світової війни, де вказується від чиєї руки хто загинув.

А ще треба перевірити списки тих, кого наші сусіди вважають «жертвами бандерівців», зі списками тих поляків, котрі в 1944–1946 роках виїхали на свою історичну батьківщину. Там може виявитися багато прізвищ тих, хто залишився живими, бо вони завчасно покинули свої колонії й перебралися до добре укріплених населених пунктів.

Наші ж сусіди чомусь більше довіряють книзі **Владислава і Єви Семашків**, які уклали спогади

повоєнних переселенців у товстий манускрипт. Але ж ще двадцять з лишком років тому краєзнавець з Волині **Ярослав Царук**, котрий перевірів дані вказаної книги тільки по Володимир-Волинському району, переконливо довів, що названі там цифри про втрати поляків і українців не відповідають дійсності. Щодо втрат поляків, то Семашки, на думку Я. Царука, завищили показники в 4,1 раза, або на 1916 осіб, а кількість загиблих українців занижена в 25 разів, або на 1184 особи. Скажімо, польські автори подають, що в селі Когильне ліквідовано 76 поляків, а при уважному вивченні цього факту виявилось, що в цьому селі загинуло лише 3 українці.

Але за таких обставин саме на основі аналізу документів, перевірених тим же Ярославом Царуком, можемо встановити всю правду, а не лише завдяки записаним через десятки років свідченням післявоєнних переселенців з Волині до Польщі.

Наприклад, убивства поляків у Кошеві мали місце, але у зовсім інший час, ніж називають інформатори Семашки, та за інших обставин. І здійснили це вбивство особи, які не мали жодного відношення до УПА. Це була група кримінальних бандитів із числа мешканців названого села (верховодив **Ярмолюк Володимир**). На їхній совісті смерть сімей коваля **Анджеєвського** (чотири особи) та **Томаша Хшановського** (три особи), які залишалися в селі по від'їзді всіх поляків. Здійснено це іншої пори і неодноразово. Злочинці, поведінка яких була осуджена селом, убили також шановану в селі літню повитуху **Богушевську** і за невідомих обставин – матір **Владислава Подгурського**. Свідки звертають увагу на недоречність інформаторів: в одному абзаці твердять про смерть 2-річного сина **Юзефа Соколовського**, а в наступному повідомляють, що ним заопікувалися українці.

Неправдою є й те, що **Шура Сапожникова** була «розірвана навпіл за сприяння ляхам». Вона жила й після виїзду поляків на свою історичну батьківщину 1946 року.

Напевне, знаючи історію сім'ї **Черваків**, інформаторам не подобає ганебно твердити, що «упівцями» були теж вбиті брати **Іван і Петро**. У дійсності обидва загинули в луцькій тюрмі 23 червня 1941 року під час розстрілу в'язнів енкаведистами. Брат **Роман** дійсно мав дружину-польку **Анелю**. Однак є злісною вигадкою, що від нього вимагали вбити її.

Неправда, що чех **Венек** з дружиною та їхні дві дочки були вбиті теж 29 червня «упівцями». У дійсності чех **В. Дреслер** з дружиною-полькою **Клементиною** та 2-ма малолітніми доньками разом із подружжям Черваків (Романом і Анелею) їхали із с. Ватин від родичів. У с. Скірче їх перестріли озброєні злочинці з українців. Червака Романа (можливо тому, що знали) з дружиною-полькою відпустили, а польку Клементину застрелили. Дреслер в афекті крикнув: «З нею й мене!». Вбили і його, поранили одну з доньок. Обох їх забрало на виховання подружжя Черваків. Доньки В. Дреслера, досягли повноліття, виїхали до Чехії.

Як правило, поляки, які виїхали з Волині на свою історичну батьківщину 1946 року, намагалися скрити виявлення недавніх злочинів проти українського населення. Відомою є справа **Маліновського Л.**, коменданта пляцувки (польські націоналістичні організації) в колонії Перебріддя (Пшебраже). Хоч і зібрали у Відділі боротьби з бандитизмом досить свідчень, аби прокурор області санкціонував арешт, за нього поспішив заступитись одноплемінник, командир польського прокомуністичного партизанського загону **Ю. Собесяк**, обґрунтувавши, що Маліновський Л. є «нужный как авторитетный человек до организации людей до польских партизанских отрядов с целью переброски в тыл противника». Головне було в тім, аби чимшвидше «перекинути» його подалі від злочинів, учинених на Волині. Адже ж могла впливати й правда про подвиги в українських селах інших новоявлених «братів по зброї». З цією метою в документах «руководителя вооруженной банды» негайно навели ажур: ст. лейтенант держбезпеки виявив, що «точных доказательств» раптом не стало.

Треба визнати, що документи радянських каральних органів про захоплених у полон учасників польського націоналістичного підпілля на Волині в роки війни по суті ще не досліджені. А в них подібних фактів на кшталт вищеназваного досить багато. А до речі, хто-небудь дослідив діяльність більшовицьких спецбоїв під виглядом УПА проти мирного польського населення?

Є ще одна цікава деталь: захоплених у полон учасників польського націоналістичного підпілля, зокрема вояків Армії Крайової, енкаведисти звільняли й переселяли на захід, за Віслу. А ось оунівці, які боролися на своїй землі за власну державу, опинилися в концтаборах Сибіру й Казахстану.

Отже, в такій ситуації лише співпраця польського народу з українським та іншими поневоленими націями була передумовою до здобуття польської суверенної держави. Українці були завжди схильні до порозуміння та співпраці з поляками. Але для цього необхідно й полякам змінити своє ставлення до українців та їхньої державної проблеми – це насамперед у їхніх інтересах.

«Ми не хочемо, – заявляли українські націоналісти, – ворогувати з польським народом, навпаки, ми хочемо разом з ним боротися проти спільного ворога, разом перемогти і після перемоги жити в добросусідських взаєминах. Але коли поляки не зійдуть зі свого україножерного становища і підніматимуть оружну руку проти українського народу, тоді його постава буде відповідати словам англійської пісні, яка звучить: «ми війни не хочемо, але чорт бери, якщо вже прийдеться...».

Як вважали провідники українського національно-визвольного руху, тоді «для польського народу лишалося до вибору:

1) або польському урядові змінити дотеперішню політику по відношенню до України і других поневолених народів;

2) або, якщо він цього не зробить, польському народові змінити уряд і віддати справу керівництва своєю боротьбою в руки таким людям, які будуть здібні справу українсько-польського відношення позитивно поладити;

3) або не робити ні одного, ні другого і тим самим засудити на смерть справу своєї самостійності».

На жаль, провідники польського національно-визвольного руху до цього не прислухалися. А тому ксьондз **Юзеф Маєвський** змушений був у повоєнний час, коли Польща вже опинилася в міцних обіймах москви, слушно зазначити: «Поляки люблять вимагати справедливості і правди, Але коли потрібно віддати справедливість комусь іншому, то роблять це дуже скупо і фальшиво».

Історія зафіксувала неодноразові факти, коли за найтяжчих для українців обставин наші західні сусіди намагалися цим скористатися – якщо не власним територіальним розширенням, то винятково власним трактуванням історичних подій, зокрема й кривавого конфлікту на українській Волині.

Хотілося б сподіватися, що і нинішнє, і майбутні покоління поляків усе таки врахують гіркі уроки минулого. Як, відповідно, й українці. ■

МИКОЛА НАХОДКІН – ОДИН ІЗ ПЛЕЯДИ ФУНДАТОРІВ РАДІОФІЗИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

(ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

*Не потоком шумних і галасливих фраз,
а тихою і невтомною працею любить Україну
Андрей Шенницький*

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат. наук,
професор, пров. наук. співр.
відділу теоретичної фізики
Інституту фізики
НАН України,
м. Київ

Олена Полевецька
інженерка відділу
теоретичної фізики
Інституту
фізики НАН України,
м. Київ

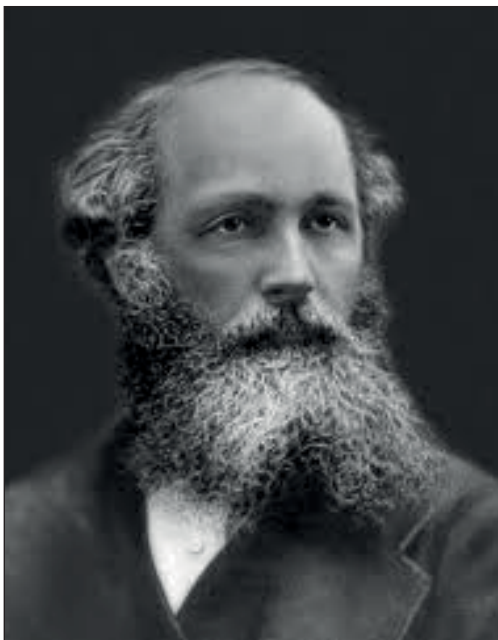
Сучасний розвиток науковомістких технологій спричинив таке стрімке розростання і диференціювання нинішньої фізики, що навіть фахівці високого рівня не спроможні охопити всі її напрями. Якимось нобелівський лавреат, творець квантової механіки, американський фізик **Юджин Вігнер** у статті про майбутнє науки визначив фактори, що гальмують її розвиток. Одним із них є «зростання шляху до переднього краю науки, що потребує від майбутніх дослідників необхідності тратити більшу частину активного життя на оволодіння вже накопичених результатів». Отож фізика нині така розгалужена, що доцільним стає розглядати якийсь окремих її розділ і отримані результати екстраполювати на історію розвитку всієї фізики. Прикладом такої наукової дисципліни може бути, наприклад, радіофізика, яка охоплює різні ділянки науки і техніки, сучасні технології, виробництво, охорону здоров'я, засоби масової інформації і культуру сучасного цивілізованого суспільства. Вона виникла з таких напрямів, як радіотехніка, радіозв'язок, радіолокація, радіомовлення, електроніка та ін., що спричинило до формування окремого наукового напрямку – радіофізики, в якому вивчають електромагнітні коливання і хвилі радіодіапазону та їхнє застосування. Основою її стали теорія нелінійних коливань, фізична електроніка та електродинаміка, для неї є характерною також міждисциплінарність. Радіофізика відіграє провідну роль у розробці і вдосконаленні методології сучасного фізичного експерименту, розробляє власні методики й експортує їх в інші ділянки знань.

Передісторія розвитку радіофізики починається з теоретичних праць **Дж. Максвелла**, в яких він сформулював систему електромагнітних коливань, що відображали всі основні закономірності електромагнітних явищ. Експериментально їх виявив 1888 року **Г. Герц**, який сконструював для цього генератор електромагнітних коливань (вібратор Герца) і розробив метод виявлення генерованих у такий спосіб хвиль за допомогою резонансу (резонатор Герца). Творцями електромагнітної теорії поля можна вважати таких учених, як **М. Фарадей**, **Дж. К. Максвелл**, **Г. Герц**, **О. Хевісайд**, **П. Лебедєв**, **М. Умов**, **Дж. Пойтінг**; у царині бездротової телеграфії назвемо **О. Попова**, **Г. Марконі**, **К. Брауна**, **Н. Теслу**, **М. Пильчиківа**.

Микола Находкін (1925–2018)

Досліджуючи історію, зокрема виникнення та розвитку радіозв'язку в більшості вітчизняних, а тим паче зарубіжних, джерел, не знаходимо представників вітчизняної науки, таких, як вчений-винахідник професор Новоросійського і Харківського університетів **Микола Пильчиків**. Це саме він, а не Попов і не Марконі, вперше 5 квітня 1898 року публічно продемонстрував винайдений ним спосіб керування різними механізмами й пристроями за допомогою радіо. Це був день народження радіоелемеханіки.

Джеймс Клерк Максвелл (1831–1879)

Радіофізична наука в Україні почала розвиватися фактично вже після закінчення Другої світової війни, зокрема в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. 1952 року на базі кафедри електрофізики було створено радіофізичний факультет. Серед перших його творців був і академік НАН України **Микола Находкін** (на жаль, і про нього немає даних у деяких вже українських енциклопедичних виданнях)

Народився Микола Находкін в родині сільських інтелігентів 25 січня 1925 року в селі Прохорівка Канівського району Черкаської області. Батько, **Георгій Павлович Находкін**, закінчив медичний факультет Харківського університету і поїхав працювати лікарем на Черкащину. Мати, **Тетяна Юрївна Міхновська**, на той час була вдовою і працювала вчителькою в сільській школі (вона закінчила біологічний факультет Київських вищих жіночих курсів). Там вони і познайомилися, а на день Тетяни, 25 січня 1924 року, побралися. Через рік народився син Микола.

Сім'я, як згадував Микола Григорович [1], була дружною. Дід по матері **Юрій Михайлович Міхновський**, був церковним діячем, архієпископом УАПЦ. З 1884 року служив священником у Золотоноші; на Соборі 1921 року висвячений на єпископа, згодом став архієпископом Чернігівським (1921–1922). У 1923–1931 рр. без церковної округи як парафіяльний священник служив на Полтавщині. Від 1931 року перебував у Києві, де виконував обов'язки настоятеля Святої Софії. 9 жовтня 1937 року був заарештований як ворог народу і 16 жовтня розстріляний у Києві.

Генріх Герц (1857–1894)

Очевидно, що на становлення світогляду молодого Миколи Находкіна мали вплив спогади рідних про дідового родича Миколу Міхновського (тепер його іменем названо одну з основних магістралей Києва – раніше бульвар Дружби народів). Коли Миколі виповнився рік, сім'я переїхала до Одеси, а потім в село, де батько працював лікарем. 1931 року хлопець вступив до середньої школи в селі Бобровиці. Тут він закінчив чотири класи. Це були страшні часи Голодомору, почався бандитизм, родину обікрали, люди голодували, їли траву, божеволіли, відомі випадки канібалізму. Батько Миколи тоді постраждав за зерно, яким хотів нагодувати хворих у лікарні.

Після закінчення хлопцем четвертого класу сім'я переїхала до Києва. Тут батьки взяли в оренду на 99 років половину будинку на Микільській Слобідці (наразі там греко-католицька церква). Спершу Микола вчився у 57-й школі (колишня Колегія Павла Галагана). Оскільки Колегія була далеко від дому, то продовжив навчання в 35-й середній школі.

Колегія Павла Галагана, м. Київ

1941 року Микола встиг закінчити дев'ять класів. Ще до початку війни батька як лікаря забрали до військового госпіталю. Почалася війна. У Київ увійшли німці. Після перших вибухів на Хрещатику Миколу Григоровича разом з іншими людьми схопили на вулиці і тримали як заручника. Йому вдалося втекти, а 300 осіб, яких захопили того дня, було розстріляно.

Після звільнення Києва Микола Находкін деякий час вчився у будівельному залізничному технікумі, брав участь у відбудові вокзалу. 13 січня 1944 року познайомився з майбутньою дружиною **Валентиною Захарівною**, з якою прожили довге прекрасне життя: *«Тим, що я став вченим, якоюсь мірою я зобов'язаний їй, своїй дружині...»* [1].

Після закінчення війни Микола за два тижні склав екстерном іспити на атестат зрілості і вступив на заочне відділення механіко-математич-

Микола Міхновський (1873–1924)

ного факультету Київського університету. Через рік викладачі порадили йому перейти на фізичний факультет, який він закінчив 1950 року. Після Микола Григорович вступив до аспірантури і закінчив її під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР професора **Наума Моргуліса**. 1954 року молодий вчений захистив кандидатську дисертацію «Дослідження вторинної емісії деяких металів і напівпровідників». Від 1952 року Микола Григорович працював викладачем, дослідником і вихователем молодих кадрів у галузі фізичної електроніки. Він належав до людей, які прийшли в науку на хвилі небувалого інтересу до фізики.

У житті молодого вченого було чимало досягнень. Наприклад, у дипломній роботі він запропонував свою технологію для поліпшення якості телевізійних рурок. Цю технологію було використано на фірмі «Цейсс», а Микола Григорович отримав подяку від фірми. Далі була успішна праця над кандидатською дисертацією, що сприяло створенню нового напрямку – розвитку йонізаційної електронної спектроскопії. У 1966 році Микола Григорович захистив докторську дисертацію «Взаємодія електронів і м'яких рентгенівських променів з середовищем у тонкому шарі». Введення у практику елементного аналізу поверхонь вчений завершив виданням унікального довідника-атласу йонізаційних спектрів.

1972 року Микола Григорович заснував і очолив кафедру криогенної та мікроелектроніки (нині – кафедра нанофізики і наноелектроніки), якою керував упродовж 26-ти років. Цього ж року його було обрано деканом радіофізичного факультету, який він очолював протягом 19 років.

Навчальний процес на радіофізичному факультеті було організовано на базі кафедри електроніки, якою на той час керував Наум Давидович Моргуліс. До підготовки перших радіофізиків було залучено й учорашніх аспірантів, серед них і Миколу Григоровича Находкіна. Він читав курс загальної фізики «Атомна фізика», спеціальні курси «Фізичні основи мікроелектроніки», «Електрика», «Оптика», «Фізична електроніка» для кафедри фізики напівпровідників, а також «Розрахунок електронних лінз», «Електронна оптика», «Фізика тонких плівок». Ті, хто навчався в Київському університеті у 1950-х роках, запам'ятали його за вишукану інтелігентність і фантастичну вимогливість. Здати Находкіну фізичну електроніку на трійку було для студентів великим щастям. Його захопленість наукою була нетиповою для людини того часу, студенти його обожнювали, а сам Микола Находкін вважав, що кожна лекція – це подія. Інколи вона буває невдалою, коли лектор почувається погано або заважають якісь обставини, але кожна лекція – це виступ, лекція – це гіпноз, це імітація наукової творчості, коли треба постійно думати, а разом з викладачем синхронно повинні думати слухачі. Якщо цього немає – лекція не вдалась. Про Миколу Григоровича ходили легенди, він здавався представником якоїсь іншої, мало не божественної, касти вчених.

З великою любов'ю і захопленням Микола Находкін згадував своїх вчителів. Настав час, і він створив свою наукову школу «Емісійна електроніка і електронна спектроскопія», напрям роботи якої охоплюють широкий аспект досліджень впливу процесів взаємодії електронів та м'якого X-променевого випромінювання з поверхнею твердого тіла, процесів вторинної електронної емісії, електронної спектроскопії, мас-спектроскопії, формування структури тонких плівок, термоемісії напівпровідників й оксидних катодів, тунельної сканувальної мікроскопії та діагностики наноструктур.

За ініціативи Миколи Григоровича було організовано дві наукові лабораторії: «Електронна спектроскопія» і «Оптична обробка інформація та теорії середовищ», утворено спеціальну кафедру, спеціальний факультет з функціональної електроніки й високотемпературної надпровідності та кафедру медичної радіофізики. Багато уваги приділяв Находкін підготовці висококваліфікованих кадрів. Він підготував 46 кандидатів і 5 докторів наук; сотні кваліфікованих

спеціалістів у різних галузях електроніки є його вихованцями й плідно працюють у багатьох наукових установах, університетах і на підприємствах. *«Я пишаюся всіма завідувачами кафедр, докторські дисертації яких випробували на мені – я їх читав. Усі різні люди, але я не можу сказати, що у мене були погані учні. Я всіма ними пишаюся, і не тільки пишаюся, але й люблю їх, як дітей»*, – говорив Микола Григорович.

Наум Моргуліс (1904–1976)

Микола Находкін брав активну участь у науково-організаційній діяльності. Так, наприклад, при ДКНТ незалежної України у 1992 році було створено Національну раду з питань науки і технологій, у якій він був обраний головою і успішно керував цим органом, що проводив у життя реформу організації наукового сектору української держави.

Він був членом багатьох наукових організацій, членом редколегії «Українського фізичного журналу», входив до складу редколегії «Журнала научной и прикладной фотографии и кинематографии» (АН СРСР) та редколегій збірників «Квантова електроніка», «Фізика напівпровідників і діелектриків», «Фізична електроніка», «Вісник Київського університету», був засновником та впродовж 20-ти років головним редактором міжвідомчого збірника «Фундаментальные основы оптической памяти и среды», був членом наукових рад з фізичної електроніки АН СРСР, декількох секцій АН УРСР, науковим керівником декількох міжвідомчих програм, членом Президії відділення фізики й астрономії НАНУ, членом ДАК Міністерства освіти і науки України.

Микола Находкін у лабораторії

Зазначимо, що ще в 1973 році Миколу Находкіна було обрано членом-кореспондентом, а в 1980 році – дійсним членом АН України. У науковому доробку Миколи Григоровича більше ніж 350 наукових праць, 41 авторське свідоцтво. За його редакцією видано 3 монографії: «Лазери в криміналістиці і судових експертизах» (1986), «Атлас йонізаційних спектрів» (1989), «Йонізаційна спектроскопія» (1992).

Заслуги Миколи Находкіна в науці були оцінені відповідними нагородами державних і наукових установ: 1995 року він отримав звання «Заслужений діяч науки і техніки», а 1999 року став заслуженим професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його ім'ям названо малу планету 8065 Nakhodkin=1979 FD3 (1989 р.).

Найбільшими авторитетами для Миколи Григоровича були його дід, батьки і вчителі: *«Серед вчених я завжди пишався Ньютоном, надзвичайно пишався, тому що він був не тільки великим мислителем, не тільки зробив сучасну фізику, але й був дуже мудрою людиною. Він написав свою “Механіку” і “Будову Всесвіту”, користуючись методом вищої математики, розробленим ним самим, але цю вищу математику пересічні вчені Європи не знали. Тому він виклав свою працю мовою геометрії, мовою Гаспара Монжа, французь-*

кого математика, яка була всім відома. Тобто він невідому річ виклав відомою мовою. Це було його надзвичайне досягнення, хоча він ним і не хизувався» [1].

І наостанок наведемо промовисті слова академіка Миколи Находкіна: *«Мені пощастило, що я працював на радіофізичному факультеті, який відрізняється якимось особливим ставленням до життя, до праці, один до одного. У нас і досі зберігся театр, якась самодіяльність, і люди хочуть знань. Оце найбільше щастя, але це щастя потребує певної віддачі... Повинен сказати, що наукова робота – щаслива пора, коли ти нею займаєшся, бо це є діяльність, яку ти сам собі придумуєш, сам обираєш метод... І коли ти досягаєш хоч якогось результату – це таке щастя. Все набридає в житті, абсолютно все, навіть великі свята, а така от робота, яку ти придумав сам собі, особливо, коли є хоч паростки успіху, хоч маленькі, хоч натяк на успіх – це щастя, яке наближається до кохання»* [1].

Ось таким був Микола Григорович Находкін – людина, закохана в науку, людина високої честі і великої любові до рідної України.

3 липня 2018 року Микола Находкін відійшов у засвіти. Похований у Києві на Берковецькому цвинтарі (ділянка 42, ряд 17, місце 9). ■25

Література:

1. Спогади академіка Находкіна, Київ. 2015.
2. Академіку Миколі Григоровичу Находкіну 90 років. УФЖ. 2015. Т. 60. № 1. С. 6.
3. Находкін Микола Григорович. Факультет радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем КНУ ім. Тараса Шевченка. Персоналії. Режим доступу: <http://rpd.univ.kiev.ua/persons/nahodkin>
4. Коротка історія факультету. Режим доступу: http://rpd.univ.kiev.ua/history_2.pdf
5. Енциклопедія українознавства. Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Париж–Нью-Йорк: «Молоде життя», 1966. Т. 5. С. 1616.
6. Храмов Ю. Фізика. Історія фундаментальних ідей, теорій та відкриттів. К.: «Фенікс», 2012. 816 с.

Від редакції журналу

25 січня 2025 року виповнилося 100 років з дня народження одного з видатних науковців України – академіка НАН України (відділення фізики та астрономії), професора факультету радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем Київського національного університету імені Тараса Шевченка, авторитетного спеціаліста в галузі мікроелектроніки та нанотехнологій **Миколи Григоровича Находкіна**. у 24.01.2025 у приміщенні конференц-залу радіофізичного факультету (від 2014 р. – ФРЕКС) КНУ ім. Тараса Шевченка відбулася імпреза вшанування пам'яті визначного вченого. У фойє радіофізичного факультету встановили меморіальну дошку, присвячену життю і діяльності Миколи Находкіна.

Були заслухані доповіді та спогади про життя і творчість професора М. Находкіна. У залі були присутні студенти й викладачі факультету (ті, що працювали ще в часи деканства Миколи Григоровича, і нинішні), його учні, друзі та шанувальники. Серед присутніх були також давнішні колеги і сподвижники ученого, зокрема перший проректор КНУ **Володимир Ільченко** – свого часу випускник радіофізичного факультету і студент М.Г. Наход-

кіна; голова вченої ради КНУ **Леонід Губерський**; академік-секретар відділення фізики і астрономії НАН України **Вадим Локтев**, котрий зачитав листа президента НАНУ **Анатолія Загороднього** (який з поважної причини не зміг приїхати); академік НАН України, почесний директор РАО НАН України **Ярослав Яцків**; перший голова ДКНТ України, чл.-кор. НАН України **Сергій Рябченко**; директор Інституту фізики НАН України, академік **Михайло Бондар**; завідувач відділу Ін-ту фізики напівпровідників, академік НАНУ **Олександр Беляєв**; чл.-кор. НАН України **Анатолій Негрійко**; чл.-кор. НАН України, завідувач відділу Інституту газу **Віктор Жовтянський**; д-р фіз.-мат. наук, професор, завідувач кафедри Ін-ту фізики напівпровідників НАНУ **Борис Романюк**, один із організаторів та спонсорів виготовлення пропам'ятної дошки Миколі Находкіну. На акції були присутні інші представники інститутів НАН України, фізичного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка та ін. організацій.

Звучали спогади про М.Г. Находкіна, були висловлені визнання його заслуг перед українською наукою і українською державою, слова подяки йому за сприяння і своєчасну допомогу при житті.

Завідувач кафедри радіотехніки та радіоелектронних систем ФРЕКС **Ігор Анісімов** представив презентацію про життєвий і професійний шлях видатного вченого з використанням унікальних світлин із архіву родини Находкіних. Також було продемонстровано уривок із документально-біографічного відеонарису, відзнятого на схилі літ науковця, коли він уже мав у своєму професійному набутку 350 наукових праць, 41 авторське свідоцтво, проривні дослідження, безліч високих посад, звань і державних нагород. ■

**Відкриття пам'ятної дошки
Миколі Находкіну, професору,
академіку НАН України,
видатному вченому в галузі
мікроелектроніки та нанотехнологій.
Факультет радіофізики, електроніки та
комп'ютерних систем Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка.
24 січня 2025 року**

ГАРМОНІЯ НАУКИ І МИСТЕЦТВА: ТВОРЧІСТЬ ОЛЕГА КРИШТАЛЯ

Марія Розова
мистецтвознавиця,
культурологиня,
Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
м. Київ

Творчість *Олега Олександровича Кришталя*, званого нейрофізіолога, поєднує наукову глибину та філософську витонченість із потужним художнім вираженням. Його книга «До співу пташок: приватна подорож до себе» є унікальним літературним феноменом, що виходить за межі традиційного розуміння художнього тексту. У своїх роздумах автор вміло переплітає поетичність із глибоким філософським підтекстом, створюючи простір, де інтелектуальне та емоційне взаємодіють у гармонії.

Цінність його творів полягає у здатності викликати резонанс із найглибшими переживаннями читача, стимулюючи рефлексію, внутрішній діалог і пошук сенсу. Олег Олександрович майстерно використовує метафори, асоціативні образи та незвичні мовні конструкції, завдяки чому його тексти перетворюються на своєрідну «метамову» людських почуттів. Відповідно до цієї концепції його книга стає не лише літературним, але й духовним досвідом, що спонукає до переосмислення власної ідентичності, відчуття часу і простору. Художня цінність творчості Олега Кришталя полягає також у вдалому відображенні універсальних тем людського буття – свободи, самотності, боротьби із зовнішніми та внутрішніми обмеженнями. Водночас у творах відчутний вплив глибокого наукового знання автора, що додає текстам багатовимірності й наповнює їх інтелектуальною енергією. Літературна спадщина Олега Олександровича Кришталя – це унікальний внесок у сучасну художню і філософську думку. Його твори не лише демонструють багатогранність людської природи, а й створюють умови для універсального діалогу між різними культурами, світоглядними системами та поколіннями.

Творчість Олега Кришталя, нейрофізіолога та філософа, є унікальним синтезом наукових пошуків і глибоких філософських роздумів, що порушують важливі екзистенційні питання. Його книга «До співу пташок: приватна подорож до себе» стала значущим культурним явищем, що викликала широкий відгук серед читачів з різних культурних і мовних контекстів. Цей твір, наповнений філософськими концепціями екзистенціалізму, розглядає питання про свободу вибору, самопізнання та сенс існування через призму особистих переживань і наукових рефлексій автора.

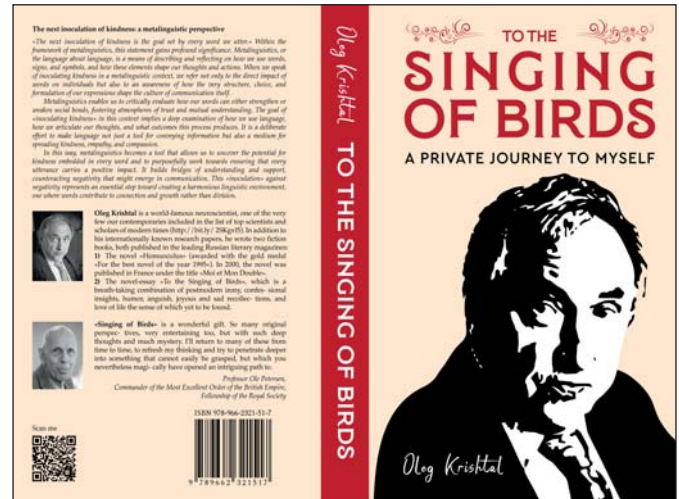

Метою цієї статті є аналіз відгуків на книгу Олега Криштала, що надійшли з різних країн (США, Німеччина, Італія та ін.), і виявлення глибоких зв'язків між літературним текстом і філософськими концепціями, сприйнятими читачами з різних культурних традицій. Дослідження базується на статистичних даних і тематичному аналізі відгуків, що дозволяє зрозуміти, як твір резонує з універсальними екзистенціальними темами і як він стає стимулом для глибоких роздумів про сенс життя, мораль, свободу та відокремленість.

Згідно з проведеним аналізом велика частина відгуків (72 %) фокусується на пошуку індивідуального сенсу життя, що є основним філософським мотивом книги. Значна частина респондентів із США вказує на важливість осмислення внутрішнього світу і пошуку гармонії, а німецькі читачі підкреслюють значущість феноменологічного підходу та рефлексії над зв'язком між внутрішнім і зовнішнім світом. Італійські відгуки, своєю чергою, акцентують на екзистенційній самотності та боротьбі за свободу і самовизначення.

Аналіз філософських аспектів книги показує, що питання моралі, вибору та істинності є центральними темами, що пронизує весь текст. Однак найбільш значущою є тема самотності, яка відкриває можливості для глибокого осмислення екзистенційної кризи сучасної людини. Відгуки з різних культурних контекстів демонструють, як читачі взаємодіють із текстом і які інтерпретації виникають в процесі сприйняття твору.

Це дослідження підкреслює важливість книги Олега Криштала як культурного і філософського продукту, який викликає у читачів критичне осмислення своєї ідентичності та свободи вибо-

ру в умовах глобалізованого світу. Враховуючи універсальність тем і їхнє значення для сучасної літератури, можна зробити висновок, що твір має велике філософське і культурне значення, сприяючи розвитку екзистенціальних роздумів серед сучасної аудиторії.

Автор «До співу пташок: приватна подорож до себе» – професор, нейрофізіолог і філософ, чия діяльність об'єднує наукові дослідження і глибокі філософські роздуми.

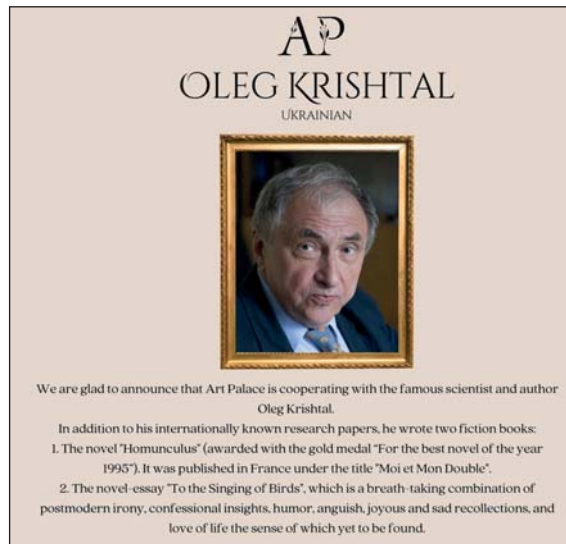
Олег Кришталь відомий у галузі нейрофізіології, зокрема вивченням мозку та його здатності створювати уявлення про реальність. Однак інтереси Олега Олександровича не обмежуються лише наукою – він активно досліджує метафізичні аспекти людського існування, природу свідомості і мови, а також питання, що стосуються сенсу життя. Ідеї, що висловлюються в цій новелі, поєднують науковий підхід з філософським осмисленням і глибокими внутрішніми пошуками. Природа свідомості, зв'язок між тілом і душею, а також проблема мови – центральні теми його творчості. Він вірить, що через досвід і переживання (а не лише через раціональні факти) можна зрозуміти глибинні аспекти людського буття. Це дослідження – це роздум про те, як взаємодіють наука і філософія та як вони разом здатні розкрити таємниці людської свідомості. Відкриття внутрішнього світу і пошук мови для вираження цього світу є важливою частиною творчості Криштала, а сама новела – це глибоке дослідження людських бажань, страждань та прагнення до пізнання.

Аналіз читачів із різних культурних контекстів демонструє, що твір резонує з універсальними темами, притаманними людському досвіду. Читачі із США підкреслюють роль книги як провокації до самопізнання і гармонізації

внутрішнього світу, тоді як німецька аудиторія зосереджується на феноменологічному підході до осмислення зв'язку між внутрішнім і зовнішнім світами. Італійські відгуки акцентують на темі екзистенційної самотності та боротьби за самовизначення, що відображає глибокі традиції європейської філософської думки.

Книга Кришталя не лише ставить запитання, але й відкриває простір для індивідуального вирішення, пропонуючи нову перспективу на межі між літературою, філософією та нейрофізіологією. Її екзистенційна сила полягає в здатності пробуджувати рефлексію, виходячи за межі мовного вираження і залучаючи читача до внутрішнього діалогу через метафору, асоціацію та емоційний досвід.

Таким чином, книга є важливим внеском у сучасну філософську думку, відображаючи не лише індивідуальні пошуки автора, але й універсальну потребу людства у переосмисленні сенсу життя та морального вибору. Універсальність її тем та багатовимірність інтерпретацій свідчать про те, що цей твір належить до культурного і філософського надбання, здатного об'єднувати людей навколо спільних переживань і цінностей, сприяючи духовному і моральному зростанню в умовах сучасного глобалізованого світу.

Взагалі, книга «До співу пташок» є новаторським дослідженням в контексті філософії, етики та соціальної теорії, оскільки автор пропонує оригінальний погляд на основні екзистенціальні питання людського існування через призму літературного сюрреалізму, що дозволяє створити багатозначний і багатозначний текст. Роздуми Кришталя про моральність, вибір, щастя та реальність відкривають нові горизонти для осмислення цих тем, пропонуючи читачеві можливість не лише пережити інтелектуальну подорож, а й знайти відповіді на власні екзистенційні запитання.

Таким чином, книга Олега Кришталя «До співу пташок» є важливим етапом у розвитку сучасної української філософської та літературної думки. Це потужний інструмент для глибшого розуміння людської природи, що дає нові можливості для дослідження філософських концептів у контексті літературного дискурсу.

Аналіз відгуків читачів на книгу Олега Кришталя «До співу пташок: приватна подорож до себе» демонструє багатогранність сприйняття твору через призму різних мовних та культурних контекстів. Відгуки на книгу дозволяють розглянути філософські аспекти в глобальному вимірі, показуючи, як універсальні теми, як-от моральність, щастя та пошуки самопізнання, сприймаються різними людьми у різних країнах. Відгуки, написані переважно німецькою, англійською та італійською мовами, згодом були перекладені на українську мову. Вони розкривають інтелектуальні й емоційні реакції читачів, а також культурні відмінності у сприйнятті тексту. Нижче наведені відгуки, що дозволяють глибше зануритись у розуміння книги та її впливу на міжнародну аудиторію.

Елеонор МакКарті, США

Як 70-річна жінка, я часто згадую моменти, що визначили моє життя. Книга Олега Кришталя відображає мої власні роздуми про існування, мету життя і скороминучу природу часу. Поєднання нейронауки, філософії та поетичних роздумів Кришталя нагадали питання, що хвилювали мене ще в дитинстві. Виростаючи в маленькому містечку на Середньому Заході, я зачаровувалась природою. Мої перші спогади — це сидіння під дубом у дворі, коли я спостерігала, як горобці перелітали з гілки на гілку, а їхні пісні наповнювали повітря таємницею і радістю. Це був мій перший досвід відчуття краси життя, яку я тоді не могла висловити ... Використання Кришталем співу птахів як метафори швидкоплинного щастя та вічного зв'язку нагадало мені моменти дитинства, коли навіть прості миті можуть мати глибоке значення.

Один уривок з книги Кришталя особливо вразив мене: його опис свідомості як безодні, що викликає одночасно і страх, і захоплення. Це нагадало мені про мої підліткові роки, коли я лежала в ліжку вночі і думала про безмежність Всесвіту. Я завжди була допитливою дитиною, часто дратуючи батьків нескінченними запитаннями: чому світяться зорі або що відбувається після смерті. Тоді світ здавався безмежним і лякаючим — відчуття, яке Кришталю передає з великою точністю.

Дорослою я вирішила працювати в царині освіти, сподіваючись передати іншим ту допитливість і захоплення, яке формувало моє дитинство. Читаючи роздуми Кришталя про амбівалентність науки і духовності, я згадала численні моменти, коли стояла перед класом, намагаючись пояснити учням складні аспекти біології, одночасно тихо захоплюючись таємницями, які наука ще не змогла розкрити. Його роздуми про потребу в Богові або вищому сенсі нагадали мені про ночі в університеті, коли з подругами ми обговорювали існування душі і чи може наука коли-небудь пояснити все.

Дослідження Кришталю крихкості людського існування глибоко відгукується в мені. Останнім часом, після втрати чоловіка, з яким прожила 45 років, я борюся з горем. Роздуми Кришталю про смертність і плинність часу нагадують мені прогулянки в парку, де я часто зупиняюся, щоб подивитися на горобців і вільшанок. Як і Кришталю, я знайшла заспокоєння в природі, в тому, як вона продовжує процвітати попри всі

невизначеності життя. Його слова стали нагадуванням, що навіть попри втрати навколо нас є краса.

Структура книги, що поєднує філософські роздуми та поетичні образи, нагадала мені щоденник — приватну розмову, якою Кришталю готовий поділитися з читачами. Це надихнуло мене повернутися до своїх власних щоденників, куди я протягом років записувала роздуми про таємниці життя. Його визнання обмеженості мови нагадало моменти, коли я намагалася знайти правильні слова, щоб описати важливі миті — будь-то народження мого першого онука чи те небо, яке малював світанок після похорону мого чоловіка. Ця книга не легка для сприйняття, але вона приносить велику втіху. Це супутник для тих, хто пережив цикли радості та смутку, хто ставив запитання і вчився жити без остаточної відповіді. Роздуми Кришталю нагадують нам, що таємниці життя не мають бути розгадані, а мають бути прийняті, що пошук сенсу сам по собі є формою сенсу.

Книга Кришталю повернула мені погляд дитини, яка знаходила диво в співі птахів і в зорях. У 70 років я не стала значно ближчою до розуміння таємниць життя, але Кришталю нагадав, що сама подорож не менш важлива за мету. Ця книга — справжній скарб для тих, хто готовий замислитися, ставити запитання і слухати спів птахів...

Раймондс Лепінш, Латвія

Вперше я побачив книгу Олега Кришталя «До співу пташок: приватна подорож до себе» в книгарні «Яніс Розе» в Латвії. Вона була помітна на верхній полиці і одразу привертала увагу своїм яскравим виглядом. Місце розташування свідчило про те, що це – популярне видання. Це глибоко інтроспективна та філософська праця, що з неймовірною точністю досліджує внутрішні процеси розуму. Ця книга немов інтелектуальна вправа, що занурюється в питання існування, сприйняття і межі людського розуміння. Однак, незважаючи на амбітний обсяг і складну прозу, наратив часто здається відстороненим і дистанційованим, як загадка, чий елементи відмовляються поєднуватися між собою.

Сюрреалістичні елементи книги, як-от постійна метафора птахів та символічна «Стіна», що розділяє знання від невігластва, додають глибини і загадковості. Однак іноді ці образи більше відволікають, ніж відкривають нові горизонти. Письмо Кришталя часто крутиться навколо абстрактних ідей, але рідко набуває чіткої наративної форми або пропонує ясні відповіді.

Що найбільше вражає у творчості Кришталя, так це відчуття інтелектуального елітизму. Здається, для того щоб зрозуміти ці глибокі екзистенційні питання, необхідно мати високий рівень інтелектуального розвитку, якого багато читачів, ймовірно, не досягають. Використання Кришталем складних метафор та філософських посилань іноді виглядає недоступним, наче він звертається лише до відбірної аудиторії, яка добре знайома з науковими та літературними традиціями. Сильний акцент на абстрактних роздумах залишає мало простору для емоційного залучення або особистісного зв'язку з текстом. У багатьох відношеннях книга націлена на інтелектуальний рівень, а не на емоційну глибину, пропонуючи холодне, клінічне дослідження самого себе та Всесвіту. Книга, безсумнівно, провокативна, часто позбавлена тепла та людського дотику, які могли б зробити філософські роздуми справді «чуттєвими». Дослідження Кришталя мови, ідентичності та свідомості, безперечно, блискуче, але часом нагадує філософську дисертацію, а не літературну подорож.

Отже, «До співу пташок: приватна подорож до себе» – це складна праця, яка, ймовірно, буде приваблювати тих, хто має глибокий інтерес до філософії та складнощів людського розуму. Хоча

дослідження Кришталя безсумнівно глибоке, інтелектуальна дистанція може зробити книгу недоступною для багатьох.

Лукас Штайнер, Швейцарія

У 19 років я переживав складний період. Батьки відправили мене до швейцарського пансіону, сподіваючись забезпечити мені успішне майбутнє. Натомість я відчував себе покинутим і пригніченим суворими правилами школи. Постійний тиск через навчання та необхідність відповідати соціальним очікуванням виснажував мене. У такі моменти я почав сумніватися в собі навіть у сенсі свого існування.

Одного дня в шкільній бібліотеці я натрапив на книгу Олега Кришталя «До співу пташок: приватна подорож до себе». Поетична назва заінтригувала мене, і я взяв її без великих сподівань. Але я й уявити не міг, який глибокий вплив вона матиме на мене. Вона стала тим ключем, який допоміг відчинити двері до мого внутрішнього світу й подолати кризи, що здавалися непереборними.

Авторський стиль Кришталя захопив мене з перших же сторінок. Його опис свідомості як безодні – простору, де можна спостерігати за власними думками, залишаючись водночас відстороненим і зануреним у роздуми, – влучив прямо в серце моїх переживань. Я відчував себе стороннім у власному житті, немов спостерігав, як хтось інший проживає його замість мене.

Кришталь допоміг мені зрозуміти, що таке відчуття відстороненості – не слабкість, а інструмент. Воно може слугувати способом пізнання себе, моментом для зупинки та дослідження свого внутрішнього світу. Одна з найсильніших ідей книги – це здатність автора знаходити сенс у простих, буденних моментах життя. Його роздуми про спів птахів показали мені, як часто справжня радість прихована в тиші й непомітних деталях.

Натхнений ідеями автора, я почав помічати те, що раніше залишалося поза увагою: м'який звук дощу за вікном, далекий сміх однокурсників, свіже гірське повітря під час ранкових прогулянок. Ці миті стали для мене опорою, нагадуючи, що краса існує навіть у найважчі часи.

Особливо важливими для мене стали роздуми Кришталя про невизначеність. Він пише,

що ми часто прагнемо знайти відповіді на всі «чому»: чому життя буває несправедливим, чому трапляються складнощі і т.д. Але не кожне запитання має чітку відповідь. Прийняти це – означає навчитися жити у гармонії з невизначеністю. Ця ідея змінила моє світосприйняття. Я перестав ставити собі запитання, на які не міг знайти відповіді, і натомість почав приймати життя таким, яким воно є.

Читання цієї книги стало для мене справжньою трансформацією. Слова Кришталя надихнули мене подивитися в очі власним страхам і сумнівам. Поступово я почав відновлювати внутрішню рівновагу – долучився до туристичного клубу, подолавши свій страх «не вписатися», завів щоденник, куди записував думки та моменти краси, які помічав навколо себе.

Сьогодні книга Олега Кришталя залишається для мене джерелом натхнення. Вона нагадує, що навіть у найскрутніші часи життя сповнене тихих моментів краси, які можуть підтримати і допомогти знайти сенс. Спів птахів, шелест листя чи сміх друзів – усе це може стати тим промінчиком, який виведе з темряви.

Джулія Моретті, Італія

Олег Кришталь підносить фізіологічні процеси до рівня символізму, демонструючи, як взаємодія життєвих сил може мати глибокі етичні, філософські й духовні наслідки. Такий підхід надихнув мене на дослідження себе і глибше розуміння принципів життя. Автор нагадує, що навіть у незначних моментах повсякденності кожна деталь нашого існування несе сенс і може стати джерелом мудрості та внутрішньої гармонії. Хоча часом важко помітити цю гармонію, особливо у нашому швидкоплинному глобалізованому світі, ця книга мотивує мене шукати красу навколо себе та невпинно продовжувати пошук сенсу, навіть коли він здається недосяжним.

Ігор Ткаченко, Україна

З великою насолодою прочитав «До співу пташок: приватна подорож до себе». Здатність автора поєднувати філософію, науку і загадки життя у такому захоплюючому наративі справді вражає. Ця книга стає справжнім запрошенням до саморефлексії, спонукаючи читачів переглянути свої погляди на життя, любов і смерть. Вона значно вплинула на моє сприйняття світу, і я часто повертаюся до її сторінок у пошуках нових думок і натхнення.

Алекс Томпсон, США

Ця книга для мене – більше, ніж просто набір слів на сторінках. Вона немов проникає в простір моїх думок, зливаючись із музикою, яку я створюю. Кожен рядок, кожна фраза оживають у моїй уяві, перетворюючись на ноти. Іноді, граючи на фортепіано, я раптово згадую цитати з цієї книги, і вони стають текстом для мелодії, яку я складаю. Слова книги гармонійно зливаються з музикою, яку я чую в собі, і це поєднання створює нові, неповторні відчуття. Пояснити, як саме це відбувається, важко, але я відчуваю, що сутність книги резонує з моїми мелодіями. Вона підказує ритм, характер і настрої моєї музики. Деякі сцени надихають мене на створення ніжних, медитативних мотивів, тоді як інші викликають вибух емоцій, і клавіші під моїми пальцями оживають у динамічних акордах. Мабуть, у цьому й полягає справжня сила автентичного мистецтва – у здатності створювати єдність і гармонію між різними формами вираження.

Маркус Келлер, Німеччина

Під час нещодавньої дискусії в *Goethe Speaking Club* одна з учасниць порекомендувала книгу Олега Кришталь «До співу птахів» як глибоку інтелектуальну працю, яка поєднує науковий підхід і філософські роздуми. Зацікавлений, я вирішив ознайомитися з нею. Те, що я знайшов, — це надзвичайний текст, який одразу нагадав мені «Картезіанські медитації» Едмунда Гусерля. Обидва твори занурюються у природу свідомості та сутність людського існування, створюючи глибокі зв'язки між феноменологією та сучасними роздумами Кришталь.

«Картезіанські медитації» Гусерля зосереджуються на ідеї феноменологічної редукації – методі відмови від упереджень, аби дістатися до чистої сутності досвіду. Подібно до Гусерля, Олег Кришталь досліджує здатність людського розуму відокремлюватися і спостерігати за собою, описуючи свідомість як безодню, де думка розмірковує над думкою. Його поетичне дослідження самосвідомості відображає твердження Гусерля, що свідомість завжди інтенціональна – вона спрямована на щось. Обидва автори наголошують на подвійності процесу сприйняття і бути сприйнятим, створюючи динамічні взаємини між внутрішнім «я» та зовнішнім світом. Як і Гусерль, Кришталь запрошує читачів замислитися, наскільки реальність формується самим актом сприйняття.

Ще однією паралеллю між цими двома авторами є трактування часу та його ролі у свідомості. Гусерль описував часову свідомість як явище, яке зшиває минуле, теперішнє і майбутнє в цілісний досвід. Роздуми Кришталь про ілюзію безперервної свідомості викликають подібне розуміння. У одній із глав Кришталь порівнює подорож розуму крізь час і простір із постійно змінюваною розповіддю, що формується пам'яттю і очікуванням. Це перегукується з гусерлівськими поняттями ретенції та протенції – як теперішній момент завжди забарвлений тим, що було, і тим, що очікується. Обидва автори майстерно передають тенденцію, але глибоку структуру людського досвіду часу.

Гусерль часто звертався до теми обмеження мови у передачі сутності феноменів. Слова, хоча й необхідні, можуть як прояснювати, так і приховувати. Кришталь розділяє цю точку зору, розмірковуючи над труднощами вираження глибоких людських переживань. Його поетичний підхід намагається подолати ці обмеження, використовуючи образи та метафори для викликання емоцій і інсайтів, які проза сама по собі може не передати. Наприклад, метафора пташиного співу як швидкоплинного, але вічного дару перегукується з гусерлівською ідеєю – припинення суджень, аби зосередитися на безпосередності досвіду. Обидва автори спонукають читачів йти за межі слів, заглиблюючись у сутність сприйняття.

Роздуми Кришталь про потребу в духовності перегукуються з гусерлівським дослідженням трансцендентальної свідомості. Хоча феноменологія Гусерля залишається вкоріненою у світський контекст, вона часто торкається нескінченних можливостей людського розуму. Кришталь підходить до духовності з подібною відкритістю, досліджуючи напругу між нашою кінцевістю і прагненням до вічного. Обидва автори запрошують читачів замислитися над найглибшими питаннями життя: що означає існувати? Як примирити чуттєве і нескінченне? Роздуми Кришталь про смертність, представлені крізь поетичну та наукову призму, перегукуються з гусерлівським переконанням, що «я» – це завжди еволюціонуючий суб'єкт, сформований досвідом і роздумами.

Обмін враженнями з автором книги Олегом Кришталем через інтернет

Дослідження відгуків на книгу Олега Кришталю «До співу пташок: приватна подорож до себе» свідчить про її значимість як літературного і філософського явища, що порушує фундаментальні питання людського існування. Книга поєднує унікальне поетичне бачення із концепціями екзистенціалізму, звертаючись до тем свободи вибору, самопізнання, сенсу буття, внутрішньої самотності та духовного оновлення.

Аналіз відгуків читачів із різних культурних контекстів демонструє, що твір резонує з універсальними темами, притаманними людському досвіду. Читачі із США підкреслюють роль книги як провокації до самопізнання і гармонізації внутрішнього світу, тоді як німецька аудиторія зосереджується на феноменологічному підході до осмислення зв'язку між внутрішнім і зовнішнім світами. Італійські відгуки акцентують на темі екзистенційної самотності та боротьби за самовизначення, що відображає глибокі традиції європейської філософської думки.

Книга Кришталю не лише ставить запитання, але й відкриває простір для їх індивідуального вирішення, пропонуючи нову перспективу на межі між літературою, філософією та нейрофізіологією. Її екзистенційна сила полягає в здатності пробуджувати рефлексію, виходячи за межі мовного вираження і залучаючи читача до внутрішнього діалогу через метафору, асоціацію та емоційний досвід.

Дослідження Олега Кришталю є важливим внеском у сучасну філософську думку. Автор підкреслює універсальну потребу людства у переосмисленні сенсу життя та морального вибору. Універсальність тем та багатомірність інтерпретацій книги «До співу пташок: приватна подорож до себе» свідчать про те, що цей твір належить до культурного і філософського надбання, здатного об'єднувати людей навколо спільних переживань і цінностей, сприяючи духовному і моральному зростанню в умовах сучасного глобалізованого світу. ■

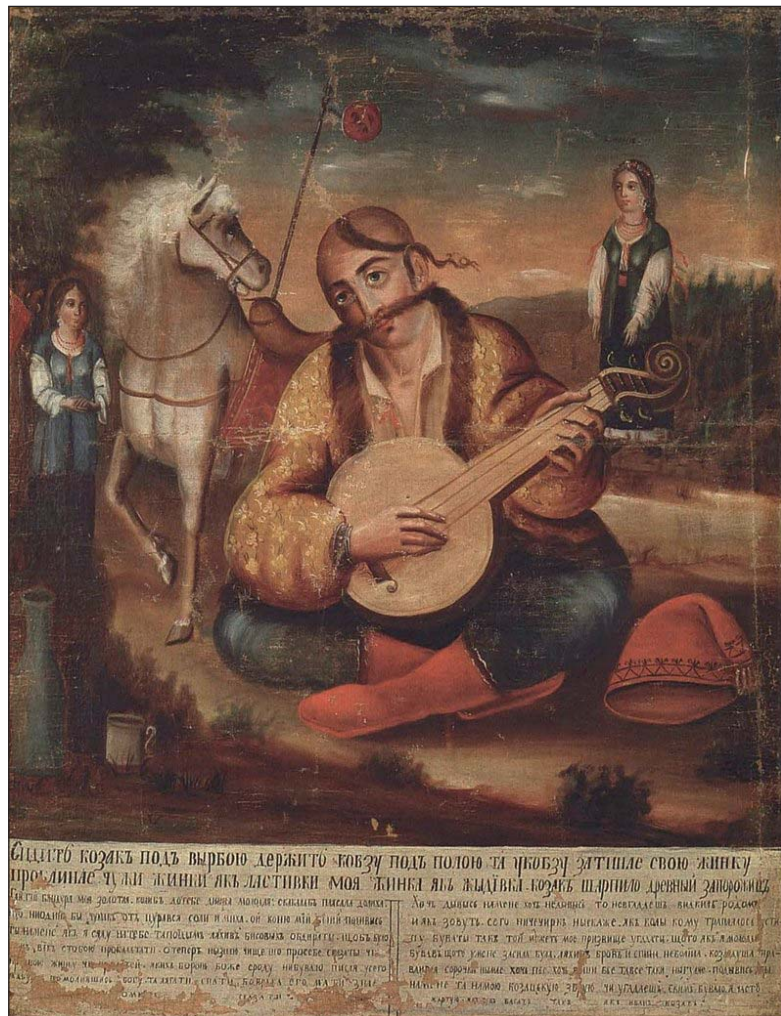
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО КОБЗАРСТВА!

*В усі нам пам'ятні віки
були в Україні козаки,
дружили з ними кобзарі,
Душі народу – лікарі.
Вони боролися звитяжно
і мандрували всюди княжно.
А кобза їхня так звучала,
що ворогів завжди лякала.
То – Дух козацький оживає,
він не вщухає, він лунає.
Валентин Бугрим*

Валентин Бугрим
український журналіст,
педагог, член Національної
Спілки журналістів України,
м. Київ

Українське кобзарство – це унікальне мистецтво. Кобзарем називають співця і музиканта – хранителя і переповідача народних епічних традицій. Кобзарі виконують (а часто складають самі) думи, балади, пісні, частівки та інші твори актуального змісту і тематики, супроводжуючи їх грою на кобзі, або на лірі та бандурі (тоді вони називаються *лірниками* та *бандуристами*).

**«Козак Мамай». Перша половина XIX сторіччя. Невідомий автор.
Суспільне надбання**

Пригадую, як 15–17 жовтня 2005 р. за ініціативи Президента України **В.А. Ющенко** у Національній опері ім. Т. Шевченка зібралися народні кобзарі. До Національної опери в столиці з'їхалися кобзарі, бандуристи та лірники з усієї України, включаючи як традиційних виконавців, так і представників сучасних кобзарських шкіл. Зі сцени лунали відомі й оригінальні твори у їхньому неповторному виконанні. Це був справжній ренесансний тріумф українського кобзарства за всі минулі роки переслідувань і нищення вільної думи і пісні, козацького духу, волі та звитяги. Маючи завжди при собі блокнот, я прагнув нотувати все бачене і чути на цій знаковій події, присвяченій відродженню і популяризації кобзарської традиції в Україні. З'їзд у Києві став не лише вшануванням пам'яті репресованих і розстріляних кобзарів у 1930-і роки в Харкові та інших містах, а й показав живу актуальність їхньої спадщини в сучасному культурному контексті. Цей з'їзд мав досягнути важливих результатів, зокрема:

- повернути увагу до цього історичного злочину радянського режиму та зробити його відомим ширшій аудиторії;
- сприяти відродженню традицій: популяризація національної культури – кобзарства як важливого складника української ідентичності;
- оживити автентичне кобзарство та відзначити його значущість для формування національної свідомості;
- відновити тяглість української культури, що пережила значні втрати через колонізацію, війни та репресії.
- відродити виконання автентичних дум, псалмів, історичних пісень (особливу увагу приділено відтворенню старовинних мелодій і технік гри на бандурі та лірі, а також інших своїх оригінальних інструментах).

Дістаю Програму і знайомлю вас, поважаний читачі, з видатними виконавцями з'їзду:

1. **Тарас Компаніченко**, Народний артист України, композитор, один із провідних кобзарів сучасності, керівник ансамблю «Хорея Козацька». Виконував автентичні думи та історичні пісні, серед яких «Дума про Байду Вишневецького» та «Пісні про боротьбу козаків із татарами і турками».

2. **Василь Литвин**, Заслужений артист України. Відомий своїм внеском у відродження кобзарської культури, засновник і директор Стрітівської школи кобзарського мистецтва на

Київщині (де мені неодноразово довелося бувати і виступати). Він виконав думи та псалми на старосвітській бандурі.

3. **Микола Будник**, кобзар, панмайстер, поет. Майстер гри на старосвітській бандурі, учень славетного Гната Хоткевича. У його виконанні звучали старовинні думи та балади.

4. **Юрій Фединський**, композитор, звукорежисер, продюсер, американець українського походження, який присвятив своє життя відродженню автентичного кобзарства. Виконував козацькі думи та пісні на автентичних інструментах, які сам і змайстрував.

5. **Фолк-гурт «Чур»**, колектив виконавців, які спеціалізуються на відтворенні української середньовічної музики. Виконували історичні пісні в дусі кобзарської традиції. Репертуар творів. Думи: «Дума про Марусю Богуславку»; «Дума про козака Голоту»; «Дума про плач невольників». Історичні пісні: «Ой на горі та женці жнуть» – козацька пісня про військову доблесть. «Засвіт встали козаченьки» – лірична пісня, що стала народним гімном. Релігійні псалми: «Й горе тій чайці» – псалма-дума з мотивами покаєння. «Святий Божий» – старовинна релігійна пісня, виконувана на бандурі. Балади: «Балада про Морозенка»; «Балада про Олексу Довбуша».

Особливості програми:

- автентичні інструменти;
- автентичні виконання. (окрім цього звучали твори, адаптовані для більш сучасного сприйняття, але зі збереженням духу кобзарства);
- розповіді про репресованих кобзарів. (частина виступів супроводжувалася розповідями про історію репресованих радянським режимом талановитих виконавців, зокрема **Остана Вересаєва**, **Івана Кучугури-Кучеренка** та інших);
- перформенс козацьких подій минулщини.

Виступи кобзарів відбувалися у престижній залі Національної опери ім. Т. Шевченка як символічному місці для масштабної культурної події. Стало очевидним, що така традиція займе почесне місце в українському мистецтві. З'їзд став унікальним майданчиком для демонстрації живої кобзарської традиції, що продовжує існувати в умовах сучасності. Подія дала новий поштовх до відродження інтересу до кобзарської культури серед широких верств населення. Це сприяло підвищенню престижу автентичного виконавства та приверненню молоді до унікального мистецтва.

МИСТЕЦЬКЕ ТА НАУКОВЕ ВІДРОДЖЕННЯ КОБЗАРСТВА

З'їзд кобзарів став платформою для обговорення сучасного стану кобзарства, його проблем та перспектив. Надалі це спонукало організацію численних концертів, фестивалів та досліджень.

Міжнародний аспект. На з'їзді підкреслено значення кобзарства як унікального явища, що може бути цікаве не лише Україні, а й – світу.

Наслідок події. З'їзд кобзарів став своєрідним символом державної підтримки української культури в період президентства В. Ющенка. Хоча після його каденції, започата традиція вже не отримувала такої ж активної підтримки. Проте подія у жовтні 2005 році заклала основи для подальшого розвитку сучасного українського кобзарства. На з'їзді виступили видатні представники сучасного кобзарського мистецтва, які відтворюють і популяризують автентичну українську музичну традицію. Вище я навів імена деяких виконавців і твори, які прозвучали на цьому заході. Виконавці використовували відтворені старосвітські кобзи, бандури та ліри, що додавало виступам історичної точності.

Логічно тепер поринути у глибше вивчення феномену українського кобзарства українського. Це – унікальне культурне, духовне та мистецьке явище, яке відображає глибокі пласти української національної самосвідомості та народної традиції і є одночасно історичною пам'яттю та формою вираження ідентичності. Виникло, як зазначається в історичних документах, у середньовіччі, розвивалося впродовж століть і залишило помітно-вагомий слід у формуванні української культури.

Отже:

- українське кобзарство має глибокі історичні корені, які сягають часів Київської Русі та козацької доби;

- як явище, тісно пов'язане з народною поезією, фольклором, музикою та боротьбою за свободу;

- упродовж століть кобзарі були реальними символами національного духу, захисниками культури та моралі;

- сутність наукового й художнього ренесансу полягає в тому, що чимало письменників і журналістів, вчених активно досліджували тему кобзарства, в результаті чого з'явилося багато публікацій і книг.

ВИТОКИ КОБЗАРСТВА (XIII–XV ст)

Перші згадки про співців із струнними інструментами зафіксовані ще в літописах Київської Русі. Прямий їх попередник – це віщий **Боян**, «*соловій старого времені*». Попередниками кобзарів були також музиканти, зображені на фресках знаменитої на весь світ Софії Київської. З князівських часів дійшло до сьогодення ім'я **Мануйла**, «*певця гораздого*». А у Галицько-Волинському літописі (охоплює події 1201–1292 рр.) згадується, що 1240 року жив і творив при дворі галицького архієпископа співець **Митуса**. Тобто, можна стверджувати, що саме тоді з'явилися перші співці-гусярі, які оспівували подвиги князів і славили рідну землю.

Ці музиканти супроводжували піснями релігійні обряди, свята і героїчні події. Можна зазна-

Олександр Свиргун
"Кобзар", 2000р

Дерегус М. "Малий Тарас слухає кобзаря"

чити, що це були українські ембатерії (грец. Ἐμβάτηρια) – військові пісні або елегії, якими у Древній Греції супроводжувалися воїни, що вирушали у військовий похід. **Тарас Шевченко**, зазначав, що як поет він зростав на кобзарських думах та піснях. З великої поваги до цих народних співців назвав перший збірник своїх творів «Кобзар», а в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» зауважив: *«Коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоч одну думу у виконанні українського сліпого співця, то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоношею до самого бідного нашого лірника»*.

Талановитий український письменник **Василь Шевчук** писав: *«Коли військо верталось з походу, козацтво гоїло свої криваві рани і помило друзів, що полягли за рідний край, за волю. Всі вже жили сьогоднішнім, жили прийдешнім, в якому бачили нові бої та втрати. Й лише один звитяжець, узявши в руки кобзу і кинувши на луки повід, шукав у серці, в струнах тих слів та звуків, які б навіки стали відлунням ратних подвигів. То був поет, співець народу, його історик і публіцист. Він не вигадував, не щебетав для втіхи, а думав, осмислював пережите та пройдене, творив для наступних поколінь котрі виростуть та візьмуть шаблі в руки...»*.

Після винищувальної монгольської навали діяльність кобзарів дещо змінилася: вони стали мандрівними виконавцями, які співали думи, пісні про скорботу, біди людей та героїчні події.

Короткий історичний екскурс. Слово «кобзар» вперше з'являється в українській писемній традиції у XVI столітті. Воно пов'язане із кобзарями – народними співцями, які грали на кобзі та виконували героїчні думи й пісні.

Перший відомий вжиток цього терміну припадає на 1571 рік у польсько-українських документах. Зокрема, у реєстрі козаків за 1572 рік згадується «кобзар» як музикант. Саме слово «кобза», від якого походить «кобзар», має ще давніше походження і фіксується у текстах з XV століття.

Широке літературне використання терміну «кобзар» у значенні мандрівного музиканта, виконавця дум, стало поширеним завдяки творчості Тараса Шевченка. Його перша поетична збірка, видана у 1840 році, мала назву «Кобзар», що навечно закріпило значення цього слова в українській культурі.

Чи грав Аттіла на кобзі?

Ні, немає жодних достовірних історичних свідчень про те, що **Аттіла**, відомий вождь гунів (V століття), грав на кобзі або подібному музичному інструменті. Кобза – це традиційний український струнний інструмент, який став важливою частиною народної культури значно пізніше – в середньовіччі. Аттіла ж належав до кочових племен гунів, чия музична традиція мала зовсім інші форми. Гуни використовували простіші інструменти, такі, як роги, флейти або ударні інструменти, типові для кочових воїнів. Теза про те, що Аттіла міг грати на кобзі, – це, швидше за все, результат пізніших романтичних уявлень або художніх перебільшень, але вона не має жодного історичного підґрунтя. При Аттілі були співці, які грали і вихваляли його і він це любив. Наприклад, римський дипломат і хронікер **Пріск Панійський**, який відвідав двір Аттіли у 448 році, описує бенкет, де співці грали на музичних інструментах і виконували героїчні пісні. Проте ці інструменти не були схожі на українську кобзу, яка з'явилася значно пізніше.

КОБЗАРИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ (XVI–XVII ст.)

З розвитком українського козацтва кобзарі стали його духовними супутниками. Їхні думи славили героїзм, боротьбу за свободу та життя запорожців. Тоді ж сформувався жанр думи – епічної пісні з мелодійно-імпровізаційним супроводом. Кобзарів поважали як народних мудреців, що підтримували мораль і дух війська. У козацьку добу кобзарі стали також справжніми хронікерами, які передавали з покоління в покоління різні історії про боротьбу за волю та незалежність. Вперше імена кобзарів (**Чурило**, **Стечко**, **Тарашко**) згадані в польських хроніках XV–XVI ст. Особливо популярними були кобзарі на Запорозькій Січі. Вони супроводжували козаків у походах, думами й піснями підносили бойовий дух війська, уславлювали народних борців проти поневолення й гніту.

**Як ніби кобзи спів чарівний,
звучали шаблі їхні гнівні.
Була у них не лише зброя,
були бандури і литаври.
А як звучали їх цимбали!
Музиків на весіллях – троє.**

В.Б.

КОБЗАРСТВО ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

У зв'язку з наступом литовських, польських та українських феодалів на Подніпров'я та Східне Поділля у пониззі великого Дніпра виникла Запорізька Січ, об'єднавши подібні козацькі структури (перша половина XVI ст.). Тоді запорізькі козаки і кобзарі створили багато зворушливих героїко-патріотичних дум та історичних пісень, спрямованих проти турецьких султанів, татарських ханів і польських магнатів та іноземних загарбників: «Втеча трьох братів з Азова», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Козацьке життя» та інші. У народній думі «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер» зображено образ улюбленого ватажка козацької голоти.

Козаки Запорізької Січі були віддані своїм побратимам і товариству, любили гостре і влучне слово, дотепні жарти, вигадки й розваги, а понад усе – пісню. Як писав видатний дослідник **Дмитро Яворницький** (1855–1940): «На війну було йдуть з радістю... а з війни повертаються з музиками і піснями... чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же і пісню складуть на той випадок». (Яворницький Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях. 1888. Ч. 2. С. 30). Відомий польський історик XVI ст. **Бартош Папроцький** (1543–1614) свідчив: «Козаки показували дивовижні штуки, стріляли, співали і грали на кобзах». (За: Дм. Ревуцький, брошура «Українські думи та пісні історичні». К., 1918. С. 52). А коли вартові залишалися на самоті біля Сторожової вежі чи на іншому посту, тоді кобза звеселяла їхню душу:

**Струни мої золотії,
Грайте ж мені стиха,
Нехай козак-нетяжнице
Позабуде лиха...**

Відомо, що Гетьман Війська Запорізького **Богдан Хмельницький** любив слухати співи і гри козаків-бандуристів і кобзарів та й сам захоплювався цим музичним інструментом. Видатний український і світовий письменник **М.В. Гоголь** (1809–1852) називав кобзарів охоронцями бойової слави України, талановитими поетами і літописцями.

Звідки ж взялися на Запорізькій Січі кобзарі? Реально-версійно можна зазначити, що, як і селяни, вони тікали від експлуатації багатіїв-дуків. Іноді фаховими кобзарями ставали самі ж козаки, у яких був до цього хист. А ті, хто вміли

співати і грати та втратили у поході-битві зір, зараховувалися до полкової музики. А коли полки козаків йшли у бойовий похід, зрячі кобзарі також сідали на коня, брали шаблю і били проклятих зайд, які намагалися загарбати і полонити рідну землю. Іноді кобзарі були розвідниками (особливо незрячі), які завдяки кмітливості та мужності проникали у ворожі табори і визволяли полонених побратимів.

Про кобзарів Запорізької Січі XVI–XVII ст., на жаль, збереглося дуже мало відомостей, більше про них – у наступних століттях.

ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ (XVIII–XIX ст.)

У цей час кобзарі стали голосом протесту проти колоніальної політики російської імперії. Відомо про кобзарів XVIII ст., зокрема про **Данила Бундурка**, гайдамацького бандуриста, і **Грицька Кобзаря**.

Перший влітку косив сіно у лугах, стеріг і пас коней, охороняв козацьке майно і курені. Звісно, що брав участь у бойових походах, де відзначався відвагою та мужністю. Бував на зимівниках своїх побратимів, на поклонах у Києві. Одного разу одержав повідомлення повернутися до свого Корсунського куреня, а коли з'явився, його закували в кайдани. Після короткого допиту в Січовій канцелярії, кобзаря відправили до фортеці св. Єлизавети. Чому і за що – точно невідомо. Ймовірно, за вільнодумство, що вже не подобалося верхівці.

Ім'я Грицька Кобзаря згадується в деяких літературних джерелах. Був у Іржавці Прилуцького повіту, потрапив у турецький полон. За сприяння втечі козаків йому викололи очі. Незрячим якимось чином він добрався до свого рідного краю і став співати козацьких пісень про те, «як вони воювали» і «як з полону тікали».

Кобзарі оспівували гайдамацький рух, зокрема Коліївщину. Про трьох гайдамацьких кобзарів, учасників Коліївщини – **Василя Варченка**, **Прокіпа скрягу**, **Михайла**, **Сокового зятя** – збереглися деякі відомості. Якщо погортати «Коденську книгу», збірку протоколів, то дізнаємося про 336 справ, 218 з яких закінчилися смертними вироками, 9 повстанців було четвертовано, у 151 відтяти голови, 1 – посаджено на палю, 57 – повішено. Озвіріла польська шляхта покарала на смерть, зокрема і трьох кобзарів, учасників

Коліївщини – Народно-визвольного антифеодалного повстання проти польсько-шляхетського гноблення 1768 року. Це:

- **Прокіп Скряга**, кобзар, бандурист із с. Остапи на Житомирщині, супроводив грою і піснями гайдамаків під час повстання 1768 року. Страчений поляками у Кодні, зокрема, у «Коденській книзі» зафіксовано:

«*Прокіп Скряга, бандурист з Остапова... Цей мусить бути обезголовлений. 2 січня 1770 року*»;

- **Василь Варченко**, кобзар, учасник Коліївщини в складі гайдамацького загону **Олексі Ремези**, до якого 1768 року прийшов із Звенигороди (нині Черкаської обл.). Грою на бандурі й піснями піднімав бойовий дух повстанців. Страчений у Кодні за вироком шляхетського суду, про що зазначено у «Коденській книзі»;

- **Михайло, Сокового зять**, кобзар, бандурист із с. Шаржипіль на Поділлі. Супроводив грою і піснями гайдамаків під час повстання 1768 року. Страчений за польським судовим вироком у Кодні:

«*Михайло, Сокового зять з села Шаржиполя. Вирок: цей заслуговує на смерть. 18 січня 1770 року*».

У XIX столітті кобзарство стало ключовим складником українського національного відродження. За волелюбну творчість кобзарів постійно переслідувала влада.

Проте кобзарське мистецтво користувалося популярністю й при російському імператорському дворі. У мемуарах й літературі серед придворних музик згадуються кобзарі **Іван, Денис, Г. Любисток**, бандуристи **Є. Санкевич, І. Павлов, О. Розумовський, С. Тарабанов**. Найбільш відомий тут **Григорій Михайлович Любисток**. Так, при дворі цариці **Єлизавети Петрівни** (1709–1761) існували хоріві та музичні капели. Були тут кобзарі й кобзарка, точніше, певне, бандуристка, її прізвище невідоме. З кобзарів – це **Любисток і Ніжевич**.

Народних співців при дворі сприймали як щось екзотичне, незвичайне, як потрібний атрибут. Любисток прожив тут з 1730-го по 1740 рік, він мав чудовий голос, талановито грав на кобзі, що й зробило його одним з найкращих придворних кобзарів. Біографічних матеріалів про його кобзарювання в Україні не збереглося, відомо лише, що він родом із Прилук. 15 грудня 1730 р. він утік від цариці, ймовірно, не сподобалося йому тамтешнє життя. Цариця оголосила розшук, де зазначається така характеристика:

«*сліпий, середнього зросту, русявого волосся*». 10 лютого 1731 р. під вартою був доставлений до царицевого двору. А через 18 років 1749 р. він знову втік. Чи кобзарював він надалі – невідомо, є відомості, що був одружений.

Старовинний Глухів увійшов в історію не лише як столиця Гетьманщини, але й як визначний культурний центр. (Гірко і боляче сприймати, що нині це прикордонне місто постійно потерпає від рашистських бомбардувань). А 1730 року за ініціативи гетьмана Данила Апостола в місті створено Глухівську співочу школу, у якій навчалися майбутні видатні люди – філософ **Г. Сковорода**, композитори **М. Березовський** та **Д. Бортнянський**, згодом фаворит імператриці Єлизавети Петрівни **О. Розумовський**, старший брат гетьмана **К. Розумовського**. Навчання в Глухівській школі тривало 2 роки. Крім співу, учні опановували гру на музичних інструментах, зокрема на бандурі, скрипці, цимбалах. Вихованці школи потрапляли до кращих хорів і оркестрів імперії та придворних капел Петербурга. А композитори М. Бортнянський та Д. Березовський працювали також в Італії й зробили значний внесок у світову музичну культуру.

Варто зазначити, що ще до Коліївщини 1768–1769 рр., кобзарював легендарний сліпий бандурист і лірник **Мусій Вернигора**. Відомо також про **Терентія Пархоменка** (1872–1910 рр.) з Сіверщини, який осліп у 9 років. У 13 років навчився грати на бандурі. У 30 років став кобзарським учителем.

Якось в Києві видатний **Микола Лисенко** помітив на базарі кобзаря, запросив до себе додому. Це був кобзар **Степан Пасюга** (1862–1933 рр.) зі Слобожанщини. Як розповідала дочка кобзаря **Явдоха**, котра була батькові за поводири, він понад три місяці жив у композитора. Там почав співати історичні думи – «Козак Максим Залізник», «Про Морозенка». Знав багато пісень про українських героїв. У 1910-му художник-графік, архітектор **Опанас Сластион** зробив портретну зарисовку кобзаря.

Кобзар-в'язень Соловецьких концтаборів **Андрій Перебендя** скомпонував «Думу Соловецьку» про ту гігантську тюрму народів. **Василь Потапенко** (1886–1938) з Полтавщини був на XII археологічному з'їзді в Харкові – збереглося фото. Вже досвідченим бандуристом спілкувався з мистецтвознавцем-етнографом (теж бандуристом), славетним **Інатом Хоткевичем** (розстріляний у 1938 р.).

Братчики Київського кобзарського цеху називають кобзаря **Георгія Ткаченка** (1898–1993) єдиним носієм кобзарсько-лірницької практики, який продовжував грати на старосвітській бандурі, коли репресивна радянська машина придушила кобзарювання всіх інших. Одним із його учнів став **Микола Будник** (1953–2001), хто опанував увесь репертуар свого вчителя і створив в Ірпіні школу-майстерню для відродження старовинних кобзарських інструментів. Своїх учнів (зокрема нині добре відомих кобзарів **Олеся Саніна** і **Тараса Компаніченка**) він навчав на відродженій народній бандурі вересаївського типу.

У XVIII ст. мандрівні співці-кобзарі почали об'єднуватися в окремі цехові братства, які часто мали власне господарство, управу, печатки, касу і навіть суд. Усі функції серед членів цехового братства були чітко розподілені та закріплені. Кобзарськими цехами керували головні цехмайстри, які набирали й учнів. Для таємного спілкування народні співці виробили специфічний жаргон, відомий як «лебійська мова» або «лебійщина». Це був таємний спосіб спілкування, розроблений для захисту їхнього ремесла та спільноти, особливо в умовах переслідування чи зневаги. Такий жаргон використовувався серед кобзарів, лірників та мандрівних співців, які часто були повністю сліпими або частково незрячими. Лебійська мова мала унікальні риси, що дозволило спілкуватися так, щоб сторонні не розуміли змісту.

Основні риси лебійської мови:

1. **Переробка слів:** звичайні слова зазнавали модифікації (напр., шляхом додавання зайвих звуків або зміни порядку складів). Наприклад, слово «хліб» перетворювалося на «лебій», що й дало назву цьому жаргону.

2. **Запозичення:** використовувалися слова з інших мов, таких, як польська, турецька, циганська, що створювало додаткові складнощі стороннім для розуміння.

3. **Кодова символіка:** жаргон містив слова та вирази, які мали прихований сенс, зрозумілий лише для членів спільноти. Наприклад, «кукувати» означало чекати, «деркач» – поліцейський, «голосити» – співати.

4. **Елементи гумору та гри:** для кобзарів мова була не лише інструментом захисту, а й способом творчого самовираження.

5. **Ритуальність:** лебійська мова нерідко супроводжувала ритуальні моменти, зокрема посвяту в кобзарі, коли новачок мав вивчити основні цього жаргону, щоб стати «своїм».

Приклади слів і виразів:

«чорний дід» – біда або ворог; «брати гуслі» – починати грати; «голубка» – дорога чи важливе місце; «казати казку» – розповідати бувальщину чи пісню.

Портрет кобзаря Самійла Яшного, 1903 рік. Опанас Сластион. Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3936354-tainstvo-banduri-ak-kobzarski-tradicii-vidstouut-ukrainu-u-sviti.html>

Функції лебійської мови:

1. **Таємність:** уникнення переслідування чи висміювання з боку влади та звичайних людей.

2. **Захист традицій:** збереження ремісничих та духовних знань всередині кобзарського братства.

3. *Відчуття єдності*: зміцнення почуття спільності та підтримки серед кобзарів. Така мова, хоча й частково втрачена, є цінним прикладом народної творчості та соціальної адаптації в складних умовах. Сучасні дослідники, зокрема етнографи та лінгвісти, намагаються реконструювати її, спираючись на старовинні записи та спогади.

У XIX ст. центри кобзарів та лірників існували на Чернігівщині, Полтавщині та Харківщині. Видатні кобзарі того часу – *А. Шут, С. Яшиний, О. Вересай, І. Кравченко-Крюковський, Ф. Холодний, С. Кошовий, А. Ладжа, А. Никоненко, І. Стрічка*.

1902 року на 12-му археологічному з'їзді у Харкові за ініціативи славетного *Г. Хоткевича* виступили талановиті народні музиканти *П. Гащенко, П. Древиченко, М. Кравченко, І. Кучугура-Кучеренко, Т. Пархоменко* та інші. Після цього з'їзду кобзарським мистецтвом зацікавилася велике коло українських і російських етнографів, музикознавців, письменників, композиторів. Гнат Хоткевич 1909 року у Львові видав перший підручник гри на бандурі, разом із майстрами-інструменталістами проводив роботу з удосконалення інструмента; *О. Слатьон* зробив низку замальовок народних кобзарів. Видатні українці *Микола Лисенко, Леся Українка, Філарет Колесса, Климентій Квітка* здійснили унікальні записи дум. Український пророк і геній Тарас Шевченко у своїй поезії активно використовував образ кобзаря як символ української національної ідентичності. Свою першу збірку творів так і назвав – «КОБЗАР» (1840 р.). До речі, кобзарі згодом співали з цієї збірки чимало пісень.

Радянська влада сприймала кобзарів як носіїв небезпечної національної ідеї. У 1930-х роках відбулася трагічна подія: масові репресії проти кобзарів, включно зі знищенням багатьох під час сфабрикованого «з'їзду кобзарів». Незважаючи на заборони та переслідування, кобзарство продовжувало жити. Воно стало символом української національної ідентичності, нескореності та боротьби за волю.

ВІДРОДЖЕННЯ КОБЗАРСТВА (кінець XX–XXI ст.)

З проголошенням Незалежності України почалося й нове життя кобзарства. Відновлюються автентичні традиції, створюються сучасні інтерпретації, і кобзарство стає частиною національ-

ної культурної спадщини. Про великий з'їзд кобзарів написано на початку статті.

Особливості кобзарства у новій Україні.

Музичні інструменти. Кобзарі використовували різноманітні інструменти, серед яких найвідомішими є кобза, бандура та ліра. Репертуар у них був дуже широкий: від історичних дум – до ліричних пісень, від релігійних гімнів – до жартівливих частівок. Функції кобзаря: він був не просто музикантом, а й носієм мудрості, філософом та істориком. Він виступав на ярмарках, весіллях, поминальних обрядах, а також під час народних повстань.

Легендарні кобзарі:

1. *Остан Вересай* (1803–1890). Найвідоміший кобзар XIX століття. Його репертуар складався з дум, історичних пісень та народних балад. Він став символом кобзарської культури завдяки діяльності Миколи Лисенка, який досліджував його творчість і популяризував її серед інтелігенції. О. Вересай був одним із перших кобзарів, якого слухали на наукових з'їздах і концертах.

2. *Гнат Хоткевич* (1877–1938). Видатний культурний діяч, який відроджував та популяризував кобзарство. Організатор капел бандуристів, письменник, який документував кобзарську традицію. Його внесок у розвиток кобзарства був і залишається неоцінним.

3. *Іван Кучугура-Кучеренко* (1878–1937). Мандрівний кобзар, який виконував думи, псалми та історичні пісні. Постраждав під час сталінських репресій, однак залишив вагомий слід у культурі.

4. *Тарас Компаніченко* (сучасність). Один із провідних кобзарів теперішньої України, лідер гурту «Хорея Козацька», культурний і церковний діяч, поет. Відтворює автентичний репертуар і популяризує традиції кобзарства в сучасній культурі.

- Найвідоміші автентичні кобзарі: *Остан Вересай, Дмитро Скорик, Гнат Гончаренко, Андрій Головатий, Дем'ян Симоненко, Микола Дубина, Михайло Кравченко, Петро Ткаченко, Степан Пасюга, Іван Кучугура-Кучеренко*.

- Придворні бандуристи: *Григорій Любисток, Ніжевич, Іван, Денис*.

- Гайдамацькі кобзарі: *Данило Бандурка, Грицько Кобзар, Прокіп Скряга; Михайло, Соково-го зять; Василь Варченко*.

- Лірники: *Зезуля Семен*.

• Кобзарі часів радянської влади: **Федір Кушнерик**, **Євген Мовчан**, **Павло Носач**.

• Сліпі бандуристи: **Євген Адамцевич**, автор «Запорозької похідної»; **Іван Запорожченко**, **Володимир Перепелюк**, **Олександр Тріус**.

• Сучасні кобзарі-артисти: **Василь Нечена**, **Тарас Компаніченко**, **Олесь Санін**, **Дмитро Білий**, **Тарас Постніков**, **Олександр Підгорний**, **Віталій Мороз**.

Репертуар кобзарів

• молитви, псалми і канти; кожен співець (стихівничий, кобзар або лірник) повинен знати не менше 12 псалмів;

• думи про козаків та про їхні походи – «Ой, на горі жінці жнуть», «Іван Сірко», «Маруся Богуславка»;

• балади про козацькі звитяги, про Руїну, біди та ін.;

• «журні» пісні – (приміром, «Сирітка» та ін.);

• «запросницькі» пісні; (наприклад, жебранки та ін.);

• «причитання» (серед них є й голосіння);

• «сердешні подяки»;

• «битовщини» – співані оповідання про життя-буття;

• частівки про Голодомор, про владу;

• «старини» (билин) – співані оповіді про «богатирські часи», переможців у битвах і війнах;

• «козацькі псалми» або «козацькі пісні» – ще на початку XIX ст. їх почали називати також думами, хоча вони й різняться (серед героїчних дум були також і побутові (напр., «Про сестру та брата» та ін.);

• «звичаєві» – світські та обрядові пісні;

• «гуртоправські», «пияцькі», «гультьайські» та «срамні» (сороміцькі) пісні.

У кобзарському репертуарі є багато інструментальних творів – танців, примовок, частівок, усяких козачків тощо, оскільки кобзарі виступали й на обрядах, весіллях та інших подіях.

Сторінки українського кобзарства під час Другої Світової війни мало досліджені. У своїх думках і піснях кобзарі оспівували героїчну боротьбу народних месників проти німецько-фашистських загарбників. Будучи патріотами, окремі кобзарі билися з ворогом на фронтах війни, не полишаючи кобзу, інші були в партизанських загонах, ще деякі вливалися в армійські ансамблі пісні і танцю. Відомо про **А.М. Бобира**, який у своїй в/частині організував співочий ансамбль. Бандурист **О.С. Чуприна** з Черкащини

воював, а в перервах співав сатиричні антифашистські пісні, які сам і створював, та які користувалися великою популярністю. Струни бандури О.С. Чуприни плакали і проводжали також в останню путь полеглих солдатів.

Воювали кобзарі **С.С. Власко** (з м. Мени на Чернігівщині), **Д.А. Вовк** (з Миргорода на Полтавщині), **Р. Сушицький** (з Житомирщини). Під час війни харківський кобзар **А.З. Парфененко** жив біля вузлової станції Ромодан на Полтавщині і тут, й в інших містах та селах співав антифашистські пісні. У роки війни учасниками концертних програм на фронті були також кобзарі (за алфавітом): **А. Білоцький**, **М. Борзій**, **І. Вищоцький**, **П. Грищенко**, **Є. Козачев**, **М. Козюра**, **М. Коломацький**, **П. Кравцов**, **Г. Криворотько**, **М. Крапивко**, **В. Кузьменко**, **О. Литвиненко**, **М. Логвиненко**, **Н. Лукаш**, **В. Милькін**, **К. Німченко**, **С. Пилипенко**. Кобзар із Черкас **Н.І. Прудкий**, будучи похилого віку, під час фашистської окупації не злякався ані переслідувань, ані гонінь, продовжував свої патріотичні виступи. Знаменитому роменському кобзареві **Є.О. Адамцевичу** у війну довелося багато пережити. Та не зважаючи на переслідування і знущання фашистських окупантів, він співав людям. Репертуар у нього був великий і різноманітний та найчастіше він співав власну антифашистську пісню «У неволі». За незрячим кобзарем ганялися поліція та люди щоразу рятували народного співця...

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФЕНОМЕНУ КОБЗАРСТВА

1. Кобзар як носій народної пам'яті. Кобзарі були своєрідними «хранителями» історії і традицій українського народу. У своїх думках, історичних піснях і баладах вони передавали знання про події, героїв, соціальну справедливість і боротьбу за свободу. Ці твори, виконувані на кобзі, бандурі чи лірі, слугували джерелом морального виховання та об'єднували народ.

2. Музичне мистецтво. Головними інструментами кобзарів були кобза, бандура та ліра. Мелодії й техніка гри відображали унікальний музичний стиль, що поєднував меланхолійність з епічністю. Музика не лише супроводжувала слова, а й підкреслювала емоційний та духовний смисл твору.

3. Суспільна роль. Кобзарі часто виступали на майданах, ярмарках і родинних святах. Вони несли народу правду, навіть якщо це було не-

безпечно. Під час складних періодів української історії, таких, як Гетьманщина чи боротьба з імперським утиском, радянським режимом їхні пісні піднімали дух і сприяли формуванню національної свідомості.

4. *Духовність і сакральність.* Кобзарство тісно пов'язане з релігійними та філософськими аспектами українського життя. У багатьох думах і піснях звучать духовні мотиви, звернення до Бога, моральні повчання та роздуми про долю людей і людства.

5. *Кобзарі як соціальний феномен.* Особливістю кобзарів було те, що більшість із них – незрячі, тому вони ходили з поводитирями. Їхня фізична вада парадоксально надавала їм особливого статусу: вони сприймалися як носії внутрішнього зору та правди, незалежні від «світських» чи інших упереджень.

6. *Репресії і відродження.* У радянські часи кобзарство зазнало великих переслідувань, особливо у 1930-х роках, коли значну кількість кобзарів було репресовано. Попри це, кобзарська традиція не зникла. Сучасне відродження кобзарства демонструє його життєздатність і значення для української культури сьогодні.

7. *Зв'язок із сучасністю.* Кобзарство залишається актуальним і сьогодні, надихаючи митців, письменників, музикантів. Новітні кобзарі, як-от *Тарас Компаніченко* та гурт *«Хорєя Козацька»*, продовжують традицію, поєднуючи автентіку з сучасними формами. Тримає високо звучання бандури відомий кобзар *Василь Нечепя*, Народний артист України, лавреат Національної премії ім.Т. Шевченка. Кобза Василя Нечепи унікальна, бо має на бунтах лади, а на приструнках – півтонові перемикачі. Стрій цієї кобзи діатонічний: 7 бунтів та 16 приструнків. Це дає можливість грати на діатонічному інструменті в багатьох тональностях. Кобзу В. Нечепи виготовлено за його особистим кресленням з також за зразком інструмента добре знаного Пархоменка М. Окрім дивовижного виконання народних пісень, вражає й сам репертуар В. Нечепи. Окремі твори сягають часів гомерівської «Ілліади», а то й – індоарійської «Рамаїяни».

Чому це явище унікальне? Українське кобзарство є не лише музичною або поетичною традицією, а загальною філософією життя, де поєднуються історія, духовність і мистецтво. Воно вчить поваги до минулого, сприяє збереженню ідентичності та надихає на духовний розвиток у сьогодні.

Трагічна сторінка історії кобзарства. Знищення кобзарів взимку 1934–1935 року у Харкові є однією з найжахливіших геноцидних подій радянських репресій проти української культури. Цей злочин став символом систематичного нищення української національної ідентичності та народних традицій і культури.

Кобзарі та лірники були хранителями української народної пам'яті. Їхні думи та пісні часто містили ідеї боротьби за свободу, релігійні мотиви, що суперечили комуністичній доктрині та становили загрозу для режиму:

- кобзарі були мобільними виконавцями, які могли швидко поширювати національні ідеї серед населення, перебуваючи постійно у русі.
- вплив кобзарства на суспільство був значним, особливо в умовах культурного піднесення початку ХХ століття.

«З'ЇЗД КОБЗАРІВ» У ХАРКОВІ.

1930-і роки

1. *Організація пастки.* Радянська влада ініціювала нібито офіційний «З'їзд кобзарів і лірників», на який запросили багатьох виконавців з усієї України. 1933 року в Харкові, тодішній столиці УРСР, зібрали сліпих і малозрячих кобзарів, які вважалися носіями народної творчості. Після виконавської Програми їм пообіцяли, що повезуть для концертної участі в Москву.

2. *Розправи.* Замість обіцяної підтримки зібраних кобзарів було арештовано, а більшість із них – розстріляно або відправлено до таборів. Подія не була задокументована офіційно, що ускладнює її точну реконструкцію. За деякими версіями, частина виконавців загинула одразу після з'їзду – їх розстріляли на околицях міста або вивезли до лісів.

3. *Мета і наслідки.* Радянська влада прагнула знищити останніх носіїв національної традиції, які могли стати провідниками ідей спротиву. Разом із фізичним знищенням кобзарів було знищено велику частину культурної спадщини України. Масове знищення кобзарів стало одним із багатьох розправ репресивної політики сталінізму, спрямованої на русифікацію та винищення української ідентичності. Загинули не лише люди, а й унікальні мелодії, тексти, техніки виконання, які передавалися усно від покоління до покоління.

Пам'ять і рефлексія: Сьогодні ця подія є нагадуванням про необхідність збереження культурної спадщини та важливість документування традицій.

Проблеми дослідження. Через секретність та вивезення радянських архівів і відсутність достовірних джерел багато подробиць цієї трагедії залишаються невідомими. Після здобуття Україною незалежності тема знищення кобзарів почала активно вивчатися, але старі архіви КДБ ще й досі недоступні для досліджень. У Харкові та інших містах проводяться культурні заходи, присвячені пам'яті кобзарів. Сучасні виконавці та дослідники продовжують відновлювати втрачену спадщину, популяризуючи автентичну кобзарську традицію. Національні музеї та інституції вшановують пам'ять загиблих, організуючи виставки та конференції. Ця історія є прикладом не лише трагедії, але й незламності українського духу.

Зауваження. Я зупинився на «розстріляному з'їзді кобзарів» тому, що, попри відсутність документального підтвердження (а КДБ все могло знищити), і різні міркування з цього приводу, виразників народних дум радянські каральні органи постійно переслідували і ув'язнювали.

Як зазначають колишній директор Галузевого державного архіву СБУ **Володимир В'ятрович** та громадський діяч, архівіст **Ігор Кулик**, станом на 2019 рік документально підтверджених відомостей про «розстріляний з'їзд» не було. І за твердженням старшого наукового співробітника Національного музею Тараса Шевченка, історика **Олега Магдича**, документальних підтверджень цієї події не існує. «Документів [про розстріл] – немає! Історія про «кобзарський з'їзд» базується виключно на усних свідченнях. Та, як кажуть у народі, не буває диму без вогню. Ймовірно, що перекази від людей до людей про розправу над кобзарями могли мати місце, тим більше, що документи про розстріл або знищені КДБ, або вивезені до Росії і заховані від ока українських істориків. А помітну і справжню причину зникнення лірників та кобзарів з українських вулиць і сільських доріг у 1930-х рр. дослідники пояснюють жорстокістю сталінського режиму в ставленні до них, а також насильницькою колективізацією, впровадженням паспортів у містах, арештами мандрівних співців ніби за жебрацтво та інше. Подальший розвиток кобзарства у 1930-х рр. зупинився через масові репресії. Народні митці **В. Ємець**, **А. Чорний**, **Ф. Діброва**, **М. Теліга** опинилися на еміграції; **С. Сотниченко**, **С. Жарко**, **К. Безщасний** і **М. Богуславський** репресовані. **С. Бриж** не витримав переслідувань і вчинив самогубство.

Ще за царського уряду з часу Емського указу (1876 р.) заборонялося бандуристам виступати на сцені. Міліція нещадно біла сліпих кобзарів, які входили до великих міст. Після приходу радянської влади чимало бандуристів постраждали як неблагонадійний елемент в українському суспільстві. Закони були змінені, щоби контролювати розвиток кобзарства, яке вважалося формою жебрацтва. Багато сліпих кобзарів стали жертвами голодомору. Наприкінці 30-х років чимало діячів кобзарського мистецтва були розстріляні. Загальна кількість жертв радянського терору серед діячів кобзарського мистецтва за різними підрахунками сягала від 200 до 337 чоловік. Заарештовували навіть за наявність бандури. Багато народних співців померло у ті часи від голоду.

ЗНАЧЕННЯ КОБЗАРСТВА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Українське кобзарство – це унікальний феномен світової культури, це – не просто музичне мистецтво, а й потужна філософія, що пронизує глибини української душі. Це – унікальне явище, яке поєднує в собі поезію, музику та історію, і є невід'ємною частиною великої української культурної спадщини.

Збереження історії. Кобзарі були хранителями пам'яті народу. Їхні думи розповідали про важливі події з історії України. Кобзарські пісні сприяли формуванню української національної ідентичності. У кобзарських піснях відображались найкращі риси українського характеру: любов до свободи, повага до старших, працьовитість, гостинність, господарювання.

Моя рідна Роменщина і Сумщина дали Україні, після Харківщини, найбільше кобзарів: **Мусій Олексієнко** (співавтор знаменитого «Запорізького маршу»), **Степан Пасюга**, **Григорій Кожушко**, **Іван Чаловський**, **Єгор Мовчан**, **Євген Адамцевич** (співавтор знаменитого «Запорізького маршу»), **Іван Запорожченко**, **Микола Мошик**, **Ігор Рачок**, **Г. Петренко**, **Д. Терещенко**, **Дмитро Циганенко**, **В. Житченко**, **Г. Іванченко**, **Валентин Заворотько**, **Віталій Демченко**, **Олександр Тріус**.

Мені доводилося бувати на виступах **Василя Нечети**, **Миколи Мошика**, **Тараса Компаніченка**, **Віталія Мороза**, **Олександра Тріуса**.

16 січня 2025 р. спілкувався телефоном з О. Тріусом (добре грає на старосвітській бандурі

і лірі). Розповів, що раніше він виконував різні твори, зокрема й свої, а нині зупинився лише на відродженні та виконанні давніх псалмів, дум, історичних пісень. Я підказав йому той Репертуар, що є в цьому есеї. Він брав також участь у просуванні українського кобзарства до ЮНЕСКО. Не може не згадати й талановитого бандуриста з Хмелова на Роменщині **Віталія Демченка**, який постійно виступав у сільській художній самодіяльності, тоді в ансамблях у Києві, потім у Дніпрі.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК репресованим кобзарям, бандуристам, лірникам відкрито в саду ім. Т. Г. Шевченка біля Національного театру опери та балету в Харкові 14 жовтня 1997 року. Автори – скульптори Валерій Бондар, Василь Семенюк, Олекса Шауліс і архітектор – Олекса Морус

Сьогодні кобзарство переживає своє відродження. Молоді виконавці опановують традиційні інструменти і репертуар, створюючи нові твори на основі давніх традицій. Кобзарство стало невід'ємною частиною культурного життя України та отримало визнання на міжнародному рівні. Українське кобзарство – це скарбниця нашої культури, яку ми повинні берегти та передавати наступним поколінням.

ЯК КОБЗАРСТВО ВПЛИНУЛО НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ І МИСТЕЦТВО

Кобзарство, як невід'ємна частина української культурної спадщини, мало значний вплив на розвиток української літератури та мистецтва.

Вплив на літературу.

Думи та пісні кобзарів стали невичерпним джерелом сюжетів, образів і мотивів для багатьох українських письменників. Зокрема, історичні думи про козаків, лицарів, про кохання та боротьбу за волю надихали **Тараса Шевченка**, **Лесю Українку**, **Панаса Мирного**, **Павла Тичину**, **Максима Рильського** та ін.

Кобзарська мова, з її багатством образів, метафор та афоризмів вплинула на розвиток української літературної мови. Багато письменників свідомо наслідували мовні особливості кобзарів, щоб надати своїм творам більшої автентичності та народності.

Кобзарі були повсякчас хранителями історичної пам'яті народу. Їхні думи розповідали про важливі події з історії України, формуючи національну свідомість і патріотичні почуття. Література, в свою чергу, продовжила цю традицію, розвиваючи історичну тематику.

Музика.

Кобзарська музика стала основою для розвитку української професійної музики. Композитори, такі, як видатний Микола Лисенко, використовували елементи кобзарського фольклору у своїх творах, створюючи національну класичну музику.

Театр.

Постановки на сцені, засновані на кобзарських сюжетах, стали популярними в Україні. Актори, виконуючи ролі кобзарів, популяризували їхню творчість і сприяли відродженню інтересу до кобзарського мистецтва.

Тарас Шевченко є найяскравішим прикладом того, як кобзарство вплинуло на українську літературу і духовне життя. Самого Тараса Шевченка названо – Великий Кобзар! Він використовував кобзарські мотиви, образи і навіть мову, щоб передати глибину народної душі, патріотичні почуття та соціальну несправедливість. Його творчість є своєрідним синтезом народної поезії та високої літератури. Він зумів піднести кобзарські мотиви до рівня світової класики. Геніальний поет і художник не лише продовжив традиції кобзарів, але й підняв їх на новий рівень, створивши шедеври світової літератури. Згадаймо:

**Перебендя старий, сліпий –
Хто його не знає?**

Він усюди вештається

Та на кобзі грає.

А хто грає, того знають

І дякують люде:

Він їм тугу розганяє,

Хоть сам світом нудить.

.....

Сяде собі, заспіває:

«Ой не шуми, луже!»

Вітер віє-повіває,

По полю гуляє.

На могилі кобзар сидить

Та на кобзі грає.

Кругом його степ, як море

Широке, синіє:

За могилою могила,

А там – тільки мріє.

Сивий ус, стару чуприну

Вітер розвіває;

То приляже та послуха,

Як кобзар співає...

**Тарас Шевченко,
«Перебендя», 1839 р.**

Погляньте на унікальну картину **Н.М. Кизенка** про перебування Тараса Шевченка на Іллінському ярмарку в Ромні. Досить вдало художник використовує кобзарський сюжет, знаючи як високо цінував Т.Г. Шевченко народних. Придивіться до їхніх виразів обличчя людей, які слухають народного співця. Люди емоційні, спілкуються, слухають. Тарас Шевченко тримає руку на плечі хлопчика-поводиря. Художник поставив у центр картини кобзаря і поета, можна сказати – фактично двох кобзарів! Це – символічно! Адже Тарас Шевченко – сам Великий Кобзар

України і у своїх творах «Думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Музикант» та інших – створив величний і благородний образ виразника народних дум.

Леся Українка. Геніальна поетка також черпала натхнення з кобзарських джерел. Вона поєднала у своїй творчості кобзарські традиції з модерністськими тенденціями, створивши унікальний стиль. У її творчості є відлуння історичних дум, образів козаків та боротьби за волю. Особливо відчувається вплив кобзарства у таких творах, як «Лісова пісня» та «Давня казка».

Панас Мирний. Письменник часто звертався до кобзарських сюжетів та образів у своїх творах. Наприклад, у повісті «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» він використовує мотиви кобзарських дум, щоб передати трагічну долю українського селянина. Він зумів передати трагічну долю українського народу, використовуючи при цьому мову і образи кобзарських дум.

Видатні українці **Олена Пчілка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Микола Гоголь** добре знали творчість народних співців й писали про них у своїх творах. А на святкові дні в Україні вони ходили на базар послухати кобзарів та лірників.

Геніальний композитор **Микола Лисенко** створив багато музичних творів, заснованих на кобзарських мелодіях та інтонаціях. Його опери, романси та пісні стали класикою української музики і сприяли популяризації кобзарської спадщини. Він створив національну класичну музику, засновану на кобзарських мелодіях.

Образотворче мистецтво. Багато українських художників зверталися до образів кобзарів у своїх творах. Наприклад, картини **Сергія Васильківського, Івана Труша, Миколи Бурачка** зображали кобзарів як символів української душі та національної ідентичності. Художники використовували образи кобзарів, щоб створити яскраві та емоційні картини, які відображають дух українського народу. Вплив кобзарства на цих митців проявився у використанні сюжетів і образів. Письменники та художники брали сюжети і образи для створення своїх творів із кобзарських дум і балад.

Багато митців наслідували мову кобзарів, щоб надати своїм творам більшої автентичності та народності. Кобзарські думи про свободу, справедливість, любов до рідної землі, звитягу знайшли відображення у творах багатьох українських митців.

Н.М. Кизенко. Ильинская ярмарка в уедном местечке Ромны.

На центральному проході ярмарку Кобзар із хлопчиком-поводирем, до плеча якого доторкується Т.Г.Шевченко.

На віддаленні – й нині діючий Свято-Духівський собор (із 1747 р.).

Фото автора із оригінала картини недригайлівця Нестора Кизенка в Роменському краєзнавчому музеї, використане в есеї «Тарас Шевченко на Іллінському ярмарку», опублікованого у кількох медіа

Лірник-перебендя. Джерело: «Кобзар» // Вікіпедія

Отже, кобзарство відіграло вирішальну роль у формуванні української культури та ідентичності. Воно вплинуло на розвиток літератури, музики, образотворчого і театрального мистецтва, збагативши їх новими темами, образами і стилями.

Славетні Леся Українка і Климент Квітка слухають кобзаря біля Свято-Успенського собору. м. Гадяч на Полтавщині

КОБЗАРСТВО В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Унікальний феномен українського кобзарства – це не лише яскрава сторінка національної культури, а й своєрідне явище в масштабах світової музичної традиції. Бо має низку особливостей, які відрізняють його від інших музичних культур:

Синтез музики, поезії та історії. Кобзарські пісні – це не просто мелодії, а епічні твори, що розповідають про історичні події, героїчні вчинки, кохання та втрати. Такий синтез різних мистецтв є рідкісним у світовій музиці.

Соціальна функція. Кобзарі були не лише музикантами, а й носіями знань, моральних цінностей та історичної пам'яті. Вони відігравали важливу роль у формуванні національної свідомості та збереженні культурних традицій.

Інструменти. Кобза, бандура, ліра – це унікальні музичні інструменти, які не мають аналогів у світовій музиці. Їхнє звучання створює особливу атмосферу і передає глибину української душі.

Імпровізація. Кобзарі були майстрами імпровізації, що дозволяло їм адаптувати свої пісні до різних ситуацій. Бувало, що й по ходу вони створювали, приміром, речитатив. Плюс майстерне виконання робило їхні виступи живими та неповторними.

ВПЛИВ КОБЗАРСТВА НА ІНШІ КУЛЬТУРИ

Епічна традиція. Схожі епічні традиції існують у багатьох культурах (індійські рага, грецькі рапсоди, фінікійські співаки), але українське кобзарство відрізняється своєю глибиною, філософськістю та соціальним забарвленням.

Мандрівні музиканти. У різних культурах були мандрівні музиканти, які виконували народні пісні. Однак кобзарі відігравали особливу роль у суспільстві, будучи не просто розважалниками, а й просвітителями.

Релігійний вплив. Як і в багатьох інших культурах, релігія мала значний вплив на кобзарський репертуар. Проте українські кобзарі часто використовували релігійні образи для вираження своїх світських поглядів.

Символіка та міфологія. Всесвітньо відомий художник **Іван Марчук**, як і кобзарі, використовує в своїх роботах багато символів та міфологічних образів, які відсилають до глибин української культури. Його пейзажі часто наповнені містичними істотами та знаками, що нагадують про древні вірування. Палітра І. Марчука, багата на золоті, червоні та сині кольори, нагадує кольорові рішення традиційних українських вишиванок та розписів, які часто асоціюються з кобзарським мистецтвом, серед яких були й художники.

Кобзарі: Кравченко з Полтавськ. губ. і Дремченко з під Харькова.

Кобзарі Петро Дремченко і Михайло Кравченко з поводирем (на жаль, його ім'я невідоме) у Харкові, 1902 р.
Зображення: «Кобзар» // Вікіпедія.

Народність та декоративність. Твори народної художниці-самоучки **Катерина Білокур** вражають своєю народністю і декоративністю. Вона часто використовує яскраві кольори та прості форми, що нагадують народні розписи та вишивки. Такий стиль має багато спільного з народною естетикою, яка була притаманна кобзарському мистецтву. Квіти в роботах К. Білокур – це не просто зображення рослин, а символи життя, краси та любові. Цей мотив також був поширений у кобзарських піснях.

Історична тематика. Художник **Василь Селезньов** часто звертається до історичних тем, зокрема, до козацької доби. Його картини сповнені драматизму і героїки, що нагадують про епічні сюжети кобзарських дум. Художник використовує колір як потужний засіб вираження. Кожна колірна гама в його роботах несе певне символічне значення, що нагадує про колірну символіку в кобзарських піснях.

Символізм та багатошаровість. Картини сучасного художника **О. Шупляка**, як і кобзарські думи, несуть у собі багато шарів значень. Методика митця – двозорість картин. Кожен елемент його творів – символ, який відсилає до глибинних архетипів української культури. Це схоже на те, як кожна кобзарська пісня містить у собі безліч символів, які розкривають перед слухачем широкі картини життя та історії.

Кобзарі були хранителями історичної пам'яті народу. О. Шупляк часто звертається до історичних тем, використовуючи символи та алегорії. Він переосмислює історію через призму сучасності, зберігаючи при цьому зв'язок із традиціями.

Кобзарські думи завжди несли в собі глибокий філософський зміст. О. Шупляк також ставить у своїх роботах філософські проблеми про життя, смерть, любов, смисл буття. Його картини – це своєрідні візуальні роздуми про вічні теми, подібні до тих, що були закладені в кобзарських думах.

Як і кобзарські пісні, твори митця сповнені емоцій. Вони передають широкий спектр почуттів – від радості та кохання до смутку і розпачу. Це робить його роботи дуже близькими до серця глядача. Можна припустити, що О. Шупляк, як і багато інших українських митців, виховувався на кобзарських творах, які були невід'ємною частиною українського культурного коду. Такі пісні могли залишити в його підсвідомості глибокий слід, який згодом знайшов своє відо-

браження в його двозорій творчості. Крім того, Шупляк О. міг свідомо досліджувати кобзарську традицію, щоб краще зрозуміти своє місце в контексті української культури. Вплив кобзарства на творчість Олега Шупляка – це складне і багатогранне явище, хоча, на перший погляд, його твори можуть здаватися абстрактними та сучасно-минулими, в них чітко простежуються відлуння традиційної української культури, зокрема, кобзарства. Нині митець також створює зі своїх картин відео-арт і розміщує його у Фейсбуці, де має сотні-тисячі відгуків. Твори О. Шупляка – це своєрідний діалог між сучасним мистецтвом і традиційною українською культурою, який продовжує хвилювати і надихати. Пригадаймо, хоча б його картину «Мамай».

Тренд на неофолк. Багато сучасних українських художників звертаються до традиційної української культури, зокрема й до кобзарства. Вони створюють роботи в стилі неофолк, використовуючи елементи народного мистецтва, символіки та орнаментів.

Інсталяції та перформанси. Сучасні митці використовують різноманітні медіа для створення своїх робіт, але при цьому часто звертаються до традиційних українських образів і символів.

Олег Шупляк. Живопис. Двозори (з подвійним смислом). 1992 р.

Капела кобзарів ім. М.Леонтовача, 1926 р.
Зображення із «ENCYCLOPEDIA OF MODERN
UKRAINE».

УКРАЇНСЬКЕ КОБЗАРСТВО У ЗАКОРДОННІ

Значущо цікавий ще такий аспект українського кобзарства як його діяльність у закордонні, що зазначено в «Енциклопедії сучасної України» «Encyclopedia of modern Ukraine», зокрема: «У Європу та Північну Америку бандуру завезли українці 2-ї еміграційної хвилі на початку 20 ст. Розвиток кобзарства там пов'язаний з ім'ям В. Ємця, який 1923 р. у Празі організував Школу гри на бандурі та капелу бандуристів. Він став першим українським бандуристом, хто виступив у Голлівуді (м. Лос-Анджелес, США). Ще однією постаттю, діяльність якої мала значний вплив на популяризацію кобзарського мистецтва в діаспорі, був **Г. Китастиий** – багаторічний керівник Капели бандуристів ім. Т. Шевченка. Він виховав багатьох музикантів, які створили десятки молодіжних ансамблів бандуристів у США, Канаді, Австралії. У Нью-Йорку 1953 р. відкрито клас гри на бандурі при Українському музичному інституті, а 1972 р. засновано Кобзарського мистецтва Школу, яка видавала часопис «Бандура». У 1950-х рр. кобзарське мистецтво почало розвиватися і в Канаді, де на літніх курсах і у таборах тамтешніх українців навчали гри на бандурі. Ще однією формою кобзарської освіти в Канаді стали семінари у відомому Альбертському університеті, які проводив **А. Горняткевич**. Також від середини 1950-х рр. кобзарське мистецтво поширилося серед української діаспори в Австралії. Спочатку в Сідней, згодом – у Мельбурні й Аделаїді створено групи з метою навчання гри на бандурі й ансамблі бандуристів, які виступали на українських святах і репрезентували українську музику перед австралійською аудиторією. Так, у Сідней кобзарське мистецтво

популяризував **Г. Бажул**, який 1964 р. організував Ансамбль бандуристів ім. Гната Хоткевича, 1972 р. – Школу бандуристів при ньому. В Аделаїді 1974 р. створено Ансамбль бандуристів ім. Г. Китастого. У Мельбурні 1978 р. **І. Якубович** відкрив Школу гри на бандурі ім. Лесі Українки, 1984 р. організував однойменний ансамбль. З ініціативи **Г. Корінь** 1978 р. засновано Ансамбль бандуристів «Кольорит». 1989 р. у Сіднейському університеті відкрито безкоштовні студії на ступінь бакалавра музики з бандури».

Початки кобзарства у Південній Америці сягають 1920-х рр., коли до Бразилії приїхав бандурист В. Куц. А 1961 року **В. Качурак** заснував Капелу бандуристів ім. Т. Шевченка в Аргентині та Школу юних бандуристів при ній. У 1980-х рр. процесові творення бандуристських осередків, колективів і шкіл у Бразилії й Аргентині сприяла меценатська допомога **М. Досінчука-Чорного**. Навчання гри на бандурі проводили також інструктори школи кобзарського мистецтва із Нью-Йорка.

Першим кубанським кобзарем вважають відомого суддю Чорноморського козацького війська **А. Головатого**, який прибув на Кубань 1793 року. Складені ним пісні стали народними, а його пісня «Ой, та годі нам журитися...» тривалий час залишалася неофіційним гімном Кубані. На відміну від України, де кобзарями ставали здебільшого сліпі старці, на Кубані кобзарство було одним із складових частин військового представництва. Навчалися майстерності кубанці у заїжджих кобзарів з України, зокрема в **І. Кравченка-Крюковського**, **М. Кравченка**, **Г. Кожушка**, **І. Запороженка**. 1913 року у м. Катеринодар (нині Краснодар, рф) В. Ємець заснував першу Кобзарську школу, вихованцями якої стали **А. Чорний** та **О. Обабко**, 1917 року **К. Кравченко** ініціював створення першої капели бандуристів у Катеринодарі.

ЧОМУ КОБЗАРСТВО ВАЖЛИВО ДЛЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Багатство культурної спадщини. Кобзарство – це скарбниця української культури, яка має велику цінність для всього людства. Воно демонструє різноманітність музичних виразів і збагачує наше розуміння історії та культури різних народів.

Вплив на сучасну музику. Кобзарські мотиви можна знайти в творчості багатьох сучасних композиторів та виконавців. Це свідчить

про те, що таке мистецтво продовжує жити і розвиватися.

Кобзарі завжди були на стороні пригноблених, і їхні пісні стали гімнами боротьби за свободу та незалежність. Цей дух боротьби надихав людей у всьому світі, особливо українських військових під час війни.

Українське кобзарство – це унікальне явище світової музичної культури, яке поєднує в собі глибоку філософію, багату історію та неперевершену майстерність виконання. Це важлива частина культурної спадщини України і має велике значення для розуміння світової музичної традиції. В українського кобзарства глибокі корені – це невід’ємна частина української ідентичності. Звертаючись до кобзарських традицій, художники, письменники і звичайні люди підкреслюють свою приналежність до української культури.

Кобзарські думи, пісні, балади та образи – це невичерпні витoki натхнення для творчості. Кожен творець може знайти в них щось своє, яке відгукнеться в його душі. Актуальність:

Традиційні теми кобзарства, такі як воля, любов, втрата, боротьба за свободу залишаються актуальними і сьогодні. Сучасні письменники, художники, історики, філософи, літературознавці переосмислюють теми через призму теперішнього життя.

Українське кобзарство, як потужне джерело натхнення і культури, продовжує впливати на сучасне українське мистецтво, літературу, історію – загалом життя. Дослідники різних поколінь знаходять у ньому невичерпну скарбницю образів, символів та ідей, які допомагають їм створювати унікальні та актуально-змістові твори, які суголосні часам...

Формула українського кобзарства – це багатогранне поняття, що поєднує духовні, історичні, культурні та мистецькі складники і базується на кількох ключових чинниках:

1. *Духовна основа.* Кобзарство – це не лише музичне мистецтво, а й духовна традиція, що служить передачі героїчного духу та національної ідентичності, моральних цінностей, де основою є ідеї волі, правди, добра.

2. *Національна пам’ять.* Кобзарі були повсякчас хранителями історії та фольклору українського народу, передаючи від покоління до покоління козацьку звитягу, думи, пісні та перекази. Їхня творчість – це літопис українського життя.

3. *Мистецьке вираження.* Унікальний стиль виконання, глибокі тексти дум і пісень, а також музика, створена на кобзі або бандурі, – усе це формує естетичну та емоційну складову частину кобзарства.

4. *Соціальна функція.* Кобзарі часто виступали як моральні авторитети, що через слово і музику закликали до боротьби з несправедливістю, за волю, підтримували дух народу в часи лихоліть.

5. *Свобода творчості.* Кожен кобзар мав свій стиль, але всі вони дотримувалися спільної головної мети – служіння праведній ідеї та народу.

De facto. 5 грудня 2024 року на 19-й сесії Міжурядового комітету ЮНЕСКО з питань охорони нематеріальної культурної спадщини Українську «Програму з охорони кобзарсько-лірницької традиції» внесли до Реєстру належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини Організації Об’єднаних націй з питань освіти – ЮНЕСКО.

Post factum. На церемонії затвердження Української «Програму з охорони кобзарсько-лірницької традиції» у Реєстрі належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини Організації Об’єднаних націй з питань освіти (ЮНЕСКО) виступили координатори від України, відомі кобзарі *Олесь Санін*, братчик Київського кобзарського цеху; славетний *Тарас Компаніченко*, продюсер номінації *Андрій Різоль*, голова правління Асоціації «Дивись українське». Віднині Українське кобзарство лунає на увесь світ.

Українські кобзарські програми у виконанні талановитих сучасних майстрів, про яких уже йшлося, у супроводі автентичних музичних інструментів є підтвердженням самотності нації, культуру якої поневолювали століттями і яка розправила на весь світ свої потужні крила...

ПІСЛЯМОВА

1980 року, вже почавши працювати редактором у Головній редакції інформації Українського телебачення (програми «Актуальна камера», «Вечірній вісник», «Новини»), я придбав унікальну книгу *Ф. Лаврова* «Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України». В анонсі зазначено:

«Монографія Ф.І. Лаврова – результат тривалого і копіткого дослідження історії кобзарства, діяльності найвидатніших його представників – О. Вересая, І. Кравченка-Крюковського,

Т. Пархоменка, М. Кравченка, І. Кучугури-Кучеренка, Ф. Кушнерика, Є. Мовчана та інших. Важливо, що Ф.І. Лавров понад 40 років займався вивченням кобзарства, що дало йому можливість створити яскраві оповіді про життя, творчі подорожі кожного народного співиця, допомогло розкрити особливості, красу й принадність їхніх характерів та обдарувань».

Деякі факти пропонованого дослідження взято мною з цієї книги. Передмову до книги написав славетний український письменник **Михайло Стельмах** (1912–1983 рр.), зазначаючи: «Шлях кобзарів – це шлях народу! Те, що пережив народ, пережила і дума його, яка народжувалась не в затишку хуторів чи палаців, а в кипучій Запорозькій Січі, в тяжких походах, у кривавих битвах, де людолови

*«до костей козацькеє тіло молодецькеє забивали,
Кров християнську невинно проливали. (...)
Визволь нас, господи, із тяжкої неволі
Та на тихій воді,
І на ясній зорі,
Та у край у веселий,
Между мир хрещений»..*

Таку думу міг вистраждати, виспівати тільки той співець, що пережив злигодні і муки невольника на турецьких галерах, де кров'ю обкитілі кайдани в'їдалися у тіло бранця. І попри всі муки на каторгах Царграда, Козлова, Азова, попри всі тортури на невольничих торговицях трьох материків, не вмирає віра звитяжців, бо не згасає в них любов до Вітчизни. І в найтяжчі хвилини перед ними постає поетичний образ рідного краю з його тихими водами і ясними зорями. Такий образ міг створити тільки геніальний люблячий співець!»!

І хоча в книзі багато радянщини, без якої, ймовірно, тоді складно було обійтися, перед читачами постають змістовні розділи про кобзарів:

- Діячі науки, літератури і мистецтва про кобзарів.
- Типи кобзарів..
- Кобзарські братства.
- Утиски кобзарів.
- До питання про відмирання кобзарів.
- Про репертуар кобзарів, а також про їхні стежки та бандури, інше.

Сьогодні, на теперішній війні, кобзарі, як і багато інших представників української культури, відіграють важливу роль у підтримці духу захисників і захисниць, у збереженні національ-

ної ідентичності та поширенні правди про події на фронті. Ось що відомо про участь кобзарів в умовах сучасної війни:

1. Виступи для військових. Багато кобзарів, бандуристів та лірників відвідують фронт, щоб виступити перед воїнами. Їхні пісні надихають, піднімають бойовий дух і нагадують про культурні корені, за які українці борються.

2. Сучасні репертуари. Окрім традиційних дум та історичних пісень, кобзарі створюють і виконують нові композиції, присвячені сучасним подіям війни. Такі пісні часто мають патріотичний або навіть сатиричний характер, висвітлюючи героїзм українців чи висміюючи ворога.

3. Кобзарі-воїни. Деякі сучасні кобзарі особисто долучилися до захисту України в лавах ЗСУ чи Територіальної оборони. Вони поєднують мистецтво і військову службу, часто виконуючи пісні для побратимів навіть у найскладніших умовах. Ось ці воїни-кобзарі сучасного протистояння ворогу:

Данило Мельник, 29-річний бандурист, який пройшов бої в Іловайську в 2014 році. Після повернення до цивільного життя продовжував грати на бандурі. З початком повномасштабного вторгнення росії знову став на захист України і загинув у боях під Бахмутом.

Борис Мельник (позивний «Тихон»). На момент виступу на презентації «Фронтового Кобзаря» йому було 79 років, п'ять з яких він провів на фронті, підтримуючи бойовий дух бійців своїми виступами. Ці приклади демонструють, як сучасні кобзарі та бандуристи продовжують традицію своїх предків, поєднуючи музичне мистецтво з активною участю у захисті України.

4. Пропаганда і культура. Кобзарі продовжують свою історичну місію бути «голосом правди». У своїх виступах вони доносять інформацію про справжній стан у війні, спростовують ворожу пропаганду та підтримують дух захисників.

5. Пам'ять і спадщина. Багато сучасних митців кобзарського напрямку у своїй творчості акцентують на історичних паралелях боротьби України проти ворогів, порівнюючи сьогодення з часами козацтва чи визвольних змагань ХХ століття.

6. Культурна дипломатія. Українські кобзарі активно виступають також за кордоном, розповідаючи про війну через музику і слово. Вони беруть участь у благодійних концертах для збору коштів на допомогу ЗСУ чи гуманітарні ініціативи.

Кобзарство завжди було тісно пов'язане з історичною боротьбою українського народу, тому його сучасна роль у війні є продовженням багатовікової традиції. У їхній творчості сьогодні зливаються голоси минулих поколінь та сучасних героїв. У сучасній війні проти російської агресії українські кобзарі та бандуристи активно підтримують бойовий дух захисників і захисниць, виступаючи на передовій і в тилу.

Справедливо і заслужено можна називати українських кобзарів «співцями звитяги, народної волі, бойових і трудових подвигів народу», «корифеями народного мистецтва», «талановитими виконавцями історичних пісень, дум і балад».

Феномен Українського Кобзарства – це унікальне явище, яке об'єднує музичну, поетичну, культурну та духовну спадщину України. Його можна спробувати сформулювати через синтез кількох ключових компонентів.

Узагальнену формулу феномену українського кобзарства можна представити у такому вигляді:

Кобзарство = (Традиція + Історія + Духовність) × (Мистецтво + (Пам'ять × Опір × Слово)).

Пояснення:

1. *Традиція* – тисячолітній зв'язок із національною культурою та музикою, переданий через покоління;

2. *Історія* – відображення героїчної боротьби українського народу за свободу та збереження національної ідентичності;

3. *Духовність* – поєднання глибоких християнських мотивів із внутрішнім моральним кодексом;

4. *Мистецтво* – вираження через спів, гру на бандурі чи кобзі, збагачене поетичною майстерністю;

5. *Пам'ять* – колективна історична свідомість, яка живе в кобзарських думах та піснях;

6. *Опір* – символ боротьби проти несправедливості, поневолення чи будь-якої збройної чи іншої агресії:

7. *Слово* – пророче мовлення кобзаря, що здатне надихати, викривати правду та об'єднувати людей.

Така унікальна формула відображає тезу, як кобзарство, будучи більше, ніж музично-виконавським народним явищем, стало своєрідним генетичним кодом українського народу і нації, що підтримує його ідентичність навіть у найважчі часи воєнних випробувань.

ПОСВЯТА УКРАЇНСЬКОМУ КОБЗАРСТВУ

Кобзар ступає крізь віки й негоду,
несучи Правду, Думи й віщі дії
на струнах Волі, до Сердець Народу,
де вітер степу колихає мрії.

Його Бандура – то Душа безкрая,
що плаче і сміється, рине в небеса.

Від козака – до тих, хто землю захищає,

Кобзар як Світло, завжди воскреса.

Коли зневіра прагне поселитись,
та лиш Душа почує звучні струни,
тоді їй значно легше захиститись,
бо оживають її вічні руни.

І бачать сліпі очі – Серце знає,
у кожній пісні – Долі, болі й злети.

Він Пам'ять зберіга, що не вмирає.

Кобзарство – Оберіг і для планети.

Кобзарство Українське – часу Голос,
що рветься крізь віки у Майбуття.

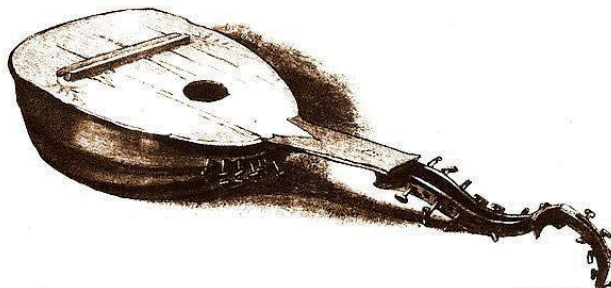
У ньому Воля, Гідність, Правда – Логос,
у ньому смисл вселюдського Буття.

Мов стягом вічним, над Дніпром зоріє,
Свободи пісня в штормах й буревіях,

Яка по світу гучно вже лунає,

ЮНЕСКО від ООН його вітає! ■

Валентин Бугрім
05.12.2024 р., м.Київ

Запорозька кобза. Малюнок І.Ю. Репіна

ЩЕ РАЗ ПРО ЮРІЯ БАДЗЬО: КНИГА ВОЛОДИМИРА І СЕРГІЯ КАМПО

*«І зважитись боротися, щоб жити,
І зважитись померти, аби жить?..»*

Василь Стус

Михайло Ісак
головний редактор газети
«Нове життя»,
член НСЖУ
м. Іршава

Минуло більше трьох десятиліть нашої Незалежності, а в Україні й досі бракує основоположних фундаментальних праць, у яких би природно розглядалися наша минувшина, сучасність і, головне, майбутнє, через призму її кращих націєтворчих інтелектуалів у близьку і далеку перспективу державотворення. Так, бракує! Проте це ще не значить, що цю ниву зовсім не орють і не засівають.

Наразі маємо виданий в Ужгороді Всеукраїнським державним видавництвом «Карпати» книгу «Юрій Бадзьо: філософія антиімперського/антифашистського спротиву України». Автори **Володимир Кампо** і **Сергій Кампо**, розглядаючи постать шістдесятника, дисидента, філософа **Юрія Васильовича Бадзя**, поставили перед собою мету: *«важливо, щоб цей діяч був ближчим не тільки до модерних часів та їхніх сучасників, але, й що не менш важливо, – до майбутніх часів і поколінь»*.

Есей починається з огляду філософського трактату Юрія Бадзьо «Право жити: Україна в складі СРСР. Людина в системі тоталітарного соціалізму» (К.: «Таксон», 1996). Його сам автор позиціонував як *«дисидентську монографію»*. Актуальність цієї фундаментальної праці не втрачає своєї актуальності на кожному етапі нашого розвитку держави. Порівняння завжди слабує у об'єктивності, але якщо, скажімо, праця **Івана Дзюби** «Інтернаціоналізм, чи русифікація?» більш відома серед покоління шістдесятників, не говорячи вже про наших сучасників, то «Право жити...» Юрія Бадзя особливо актуалізується при збройному спротиві українського народу повномасштабному вторгненню російської федерації на нашу суверенну територію. Аби глибше зрозуміти філософську працю, інколи доводиться уважніше придивитися до її автора через призму оточення, часу, в якому той жив, до його життєвої позиції.

Юрій Бадзьо був у філософсько-політичному плані іншим, більш стриманим і прагматичним у своїх судженнях, а через це його до кінця не розуміли – ні друзі, ні вороги. Автори есею порівнюють постать Юрія Васильовича хоча б із такими постатями як **В'ячеслав Чорновіл**, **Степан Хмара**, **Володимир Яворівський** та **Дмитро Паличко**. Головне, над чим працював Юрій Бадзьо, – *«творив оригінальну, синтетичну політичну філософію, що спиралася та прагматичне й одночасно критичне розуміння держави, її історії, політики, права і культури»*. Доконечно це призвело до його публічної самоізоляції.

Автори есею справедливо вважають, що «... фактично Дзюба і Бадзьо були засновниками інтелектуального противу ідеології та політиці <...> імперії й цю роль виконували до кінця свого життя». Водночас вони хоча й делікатно, але твердо розводять цих інтелектуальних велетів у різні табори українських шістдесятників: Івана Дзюбу – до культурницької опозиції, яка переважала кількісно, а Юрія Бадзя – до громадсько-політичної, яких було незрівнянно менше.

Політична філософія Юрія Бадзя – квінтесенція найперш особистої діяльності у русі шістдесятників та поглядів і переконань його соратників. Юрій Бадзьо органічно не сприймав комуністичну фашистську систему. Він такий, як і всі ті, хто повстав проти радянського режиму і заклав такі базові громадянські цінності, на яких зросли мужні покоління, зусиллями яких сьогодні ведеться героїчний спротив рашистським інтервентам на 1300-кілометровому фронті. Юрій Васильович автоматично, а отже свідомо включає у процес становлення Незалежності не тільки сам апогей цієї доленосної події в історії народу України, але також і ті події та вчинки активістів нових демократичних рухів, що постали поряд із попередниками – політичними дисидентами радянської доби. Авторі Володимир і Сергій Кампо у своїй праці хоча й побіжно, проте суттєво зауважують співзвучність його політичних поглядів за межами тогочасної Української РСР: «у 1968 році – діячів Празької весни, у 1980 році – провідників польської «Солидарності», а у 1989 році – китайських демонстрантів на пекінській площі Тяньаньмень...».

Немовби відчуваючи та передбачаючи агресію росії, Юрій Бадзьо уже в період Незалежності творив низку «цікавих, актуальних й донині філософських праць, зокрема з питань українського антиімперського, антифашистського противу». Його творчість у контексті напрацювань таких радянських дисидентів, як *Левко Лук'яненко, Микола Руденко, Василь Стус, Іван Світличний, Мирослав Маринович, Василь Лісовий, В'ячеслав Чорновіл, Микола Рябчук*, сформували історично нову державно-правову ідеологію. Вона базується на захисті національних і громадянських прав українців та спирається на природно-правові, конституційні й національно-демократичні цінності. Державно-правова ідеологія служить головним інструментом захисту України від її ворогів та засобом критики й боротьби з ідеологією та політикою російського імперського фашизму.

Автори розвідки творчого спадку Юрія Бадзя вказують, наскільки цей політик і філософ випереджав свій час, вводячи у наукове середовище національно-демократичні доктрини та концепції. Актуальність їх і досі не тільки не втрачена, а ймовірно навіть виходить на нові передові рубежі на полі бою з ідеологією «руського міра». Володимир і Сергій Кампо надзвичайно скрупульозно відстежують у творчому спадку Юрія Бадзя його генезу, притаманну і усвідомлену небагатом європейським авторам. Поряд із минулими різними формами фашизму на європейському континенті Бадзьо досліджував і євразійський варіант комуністичного фашизму в СРСР: «Зародження і розвиток у ХХІ столітті посткомуністичного фашизму в росії як його нової форми, власне, і обумовили перехід мислителя в його оцінці даного явища від доктрини посткомунізму до постфашизму».

Сучасні політичні процеси, що відбуваються у демократичних країнах Заходу, вказують на тривожне зростання популярності представників право- і ліворадикальних рухів. Історія ж свідчить, що чимало фашистських диктаторів у минулому (та й сучасні також) досягали успіху, вдало маніпулюючи інструментами політичного вибору, які надають інститути демократії.

Досліджуючи постать і науковий спадок Юрія Бадзя, автори есею повинні були зупинитися на тій частині його праць, у яких філософ фахово і чітко розвінчує рашистські міфи, особливості, пов'язані з історією Другої світової війни. Бадзьо закладає наріжні камені у фундамент контрпропаганди, такої необхідної нам в умовах повномасштабного вторгнення. Тим злободеннішим це є для тієї частини народу України, яка вимушено знаходиться на тимчасово окупованих територіях нашої держави. Так, справу аж ніяк не годиться відкладати на період деокупації.

Заглиблюючись у світоглядні праці Юрія Бадзя (на цей раз із провідниками Володимиром і Сергієм Кампо), уважний читач обов'язково відзначить оригінальність підходів політичного філософа до (на перший погляд очевидних) речей, явищ, суспільних процесів. А вже анатомувавши їх, автори подають нам приховану, істинну сутність. Як приклад, Юрій Бадзьо відкинув звичний для цивілізованого світу (особливо для старого континенту) поділ політикуму на правих, лівих і центристів. Науково обґрунтовано запропонував відмовитися від трьохчленної структуризації. Більш досконалим вважав поділ «українського політикуму на прихильників і противників російсько-радянської імперії».

Ідеї Юрія Бадзя надзвичайно важко сприймалися не тільки широкими верствами суспільства, але й більшістю тих, хто визначав вектори розвитку держави України. Надто попереду йшов Юрій Бадзьо від загального числа тих, хто приймав доленосні рішення, надто для багатьох він продовжував залишатися не просто опонентом, а відкритим ворогом. У підтвердження наведемо дві цитати, вибрані авторами розвідки «антифашистського спротиву України». Так, у брошурі «Підпільна нація. Нове завоювання України» Юрій Бадзьо із сумом констатував: *«За десять років своєї державної незалежності Україна не перестала бути тим, чим вона зробилася в умовах багатовікової російської окупації – Малоросією, уламком росії, який зберігає здатність опинитися в складі російської держави»*. В іншій праці він жалівся, що *«новітній імперській ідеології підкорення України не протиставлено ідеологію української правди-свободи, українського права жити»*. Українців у своїй державі він називав *«підпільною нацією»*, яку не полишав захищати.

Це було висловлено мислителем понад два десятиліття тому. Як показав досвід кількарічної війни українців зі своїм споконвічним ворогом (особливо в період повномасштабного вторгнення), ми вже далеко не *«уламок росії»*. Ми уламок, що став поперек горла росії і рано чи пізно зламає її карк.

Якщо із попередніх слів може сформуватися хибне уявлення про розчарування філософа чи навіть песимізм, то в останній своїй праці «Бойові генерали, сивовусі парубки з української вулиці і троянська кобила історичного процесу» (К., 2010) він стверджує *«що запас життєвої, націотворчої енергії в нашого народу ще не вичерпався»*.

Наші дослідники слідом за Юрієм Бадзьом заважають реальну слабкість та навіть відсутність ідеологічних партій на значному історичному відрізку на початку незалежної України, що було смертельно небезпечним.

Четвертий, заключний, розділ есею вважаю дуже важливим для читачів книги і, безперечно, для всіх мислячих громадян України, які переживають за свою країну як державу, орієнтовану на західні, демократичні цінності життя. Теза Юрія Бадзя, що *«наше майбутнє залежить тільки від нас самих. Від нашої свідомості, організованості, солідарності, прагматизму, професіоналізму, ентузіазму, але насамперед і найбільше – від нашої національної волі до життя. Волі до перемоги»*, – одна із головних складових, якщо не переважаюча. Але ми реалісти і бачимо (особливо в цьому році), на-

скільки важко Україні дається спротив «руському міру» в усіх його проявах, починаючи від гарячих напрямків на фронті до суспільно-політичних процесів у різних локаціях більшості сучасного світу. Віримо у Перемогу. При цьому всі тверезо мислячі люди навіть близько не можуть спроектувати модель такого жаданого миру.

Автори есею в одному із можливих сценаріїв вважають умовно прийнятним варіантом для України членство в НАТО. Як приклад: ФРН за схожим сценарієм кілька десятиліть перебувала в Альянсі (ввійшла 6 травня 1955 р.), в той час як НДР входила до блоку ймовірного противника – країн Варшавського договору. Цей приклад на той випадок, якщо припустити, що через об'єктивні обставини в осяжному майбутньому ми не зможемо повернути під контроль тимчасово окуповані території.

Ніхто не може достеменно передбачити майбутнє. Проте незважаючи на драматичні і нерідко трагічні повороти нашого сучасного буття, багато в чому варто погодитися з твердженням Володимира і Сергія Кампо: *«Якби Ю Бадзьо сьогодні побачив усе, що відбувається в Україні, то він був би щасливий, бо нарешті відбувається саме те, чому він присвятив свою наукову і громадсько-політичну діяльність: постає «українська Україна», а доктрина антиімперського, антифашистського спротиву України входить складовою до державної політики, Як правило, будь-який великий мислитель не бачить плодів своєї титанічної праці, але їх отримують і за них дякують нащадки, які на плечах титана мають шанс збудувати ще кращу, ще багатшу і ще щасливішу Україну»*.

Окремо про формування структури есею. У заключній частині автори сумлінно підібрали афористичні витяги з різних робіт в різний час життя Юрія Васильовича. Юрій Бадзьо не дожив до сучасної фази війни росії проти України, але написане ним колись актуальне і сьогодні.

Дозволю собі нагадати всього три цитати з робіт Ю. Бадзьо:

- *Учора історія вела нас. Сьогодні вона полишила нас на самих себе... Наше майбутнє залежить тільки від нас самих.*

- *Ми переможемо. Але за однієї умови: якщо усвідомимо, що ніякі об'єктні сили не створять нам гідне майбутнє за нас, що тільки наша воля до свободи буде вирішальною. Отож справа за нами.*

- *Українська свобода не просто під загрозою – її ми ще не здобули. ■*

ВІД РЕДАКЦІЇ

ERRATUM. МАТЕМАТИЧНІ ТЕКСТИ і chatGPT

Час сучасних технологій полегшує людству життя. Нам не потрібно писати листи чорнилом і чекати відповіді місяцями, в кращому випадку. Інформація передається миттєво. Машинне навчання оточує нас скрізь. Пошук в соціальних мережах вчиться надавати вам ту інформацію, яку буде цікава саме вам. Розблокування екрану на вашому мобільному за допомогою обличчя це теж машинне навчання, що вчиться кожен день розпізнавати нас, не зважаючи на зміну зачіски чи форму бороди. Ще декілька років тому ми не знали що робити без гугла, а сьогодні такі чати chatGPT які є генеративним штучним інтелектом, витісняють гугл. І не тільки гугл, вони створюють зображення, які важко відрізнити від оригіналу і люди, які не знайомі з цим довіряють фейковим новинам зі штучними фотографіями. Більше того штучний інтелект почав генерувати відео, яке важко відрізнити від справжнього. Разом з тим ці технології допомагають науковцям досліджувати світ в якому ми живемо. Ми можемо обробляти таку кількість даних, яку раніше не можна було і уявити. І дізнаватись все більше про те хто ми є і яке місце у Всесвіті займаємо.

Наразі штучний інтелект вчиться і ми вчимося працювати разом з ним. Мене попросили відсканувати текст статті з математики і розпізнати його за допомогою спеціальних програм, які для цього призначені. Але я подумала, що chatGPT справиться з цим набагато швидше. Це була помилка. Я зісканувала текст і закинула в чат, він тут же мені видав гарний текст, тут варто підкреслити – на мою думку, який на перший погляд виглядав вірним. Оскільки я не математик, я переглянула і мені здалось все добре. Я навіть і не задумалась над тим, що потрібно все слово в слово вичитувати, або скористатись старими добрими програмами розпізнавання текстів. Відправила в редакцію і чекала поки вийде стаття. На радощах отримавши журнал, повідомила авторці статті. І тут мене чекав провал, мені сказали що стаття жахлива, що там дуже багато помилок.

Виявилось, що chatGPT не розпізнав текст, а написав свою інтерпретацію цього тексту. Особливо багато було помилок в математичних термінах. Декілька прикладів слів і фраз оригінального тексту і інтерпретації чату, ви можете побачити в таблиці. Є така фраза «Скупий платить двічі». Ось і мені прийшлося перерахувати і перевіряти кожне слово, перепрошувати у авторів статті і у редакції журналу. Це був урок для мене і як кажуть «краще вчитись на чужих помилках», хочу застерегти тих хто працює зі штучним інтелектом, варто перевіряти його роботу, бо він недавно з'явився на цей світ і лише вчиться.

оригінал	chatGPT
паралеледр	паралелепіеди
трьохвимірні	трьохмірні
додекаедральна	доведена
але до цього часу	де в той же час
двох цілих квадратів	квадратичні форми
опуклими множинами та ґратками	окулюмами та графами
довільна комірка	додатна комірка
евтаксії	компактності
невизначеної квадратичної форми	нерегулярної квадратичної форми
шестикутне сферичне і кубічно-центроване пакування є найщільнішими	щільність сферичних і кубічно-центрованих пакувань є найбільшими
твердження	гіпотезу
філософію	сфероїди

Виправлені і затверджені авторами статті можна знайти в електронному вигляді «Світогляд» 6 номер 2024 рік.

«ДІАГРАМИ ВОРОНОГО» *Галина Сита* канд. фіз.-мат. наук, Інститут математики НАН України, м. Київ

«ГЕОМЕТРІЯ ЧИСЕЛ ГЕОРГІЯ ВОРОНОГО» *Йорн Штойдінг* Jörn Steuding, Institut für Mathematik, Universität Würzburg Am Hubland, 97 074 Würzburg Germany ■

Дар'я Добричева, канд. фіз. мат. наук, ст. наук. співроб. ГАО НАН України

ВІД РЕДАКЦІЇ ТА РЕДКОЛЕГІЇ

3 лютого 2025 року *Анна Ігорівна Радченко* відзначила свій перший знаковий ювілей з 50-ліття від дня народження.

Шановна і дорога Анно Ігорівно!

Ми знаємо Вас та високо оцінюємо Вашу високопрофесійну діяльність у науково-видавничій сфері, розвитку якої Ви присвятили багато зусиль.

Ми щиро дякуємо Вам за популяризацію наукових видань на сторінках «Світогляду».

Ми усвідомлюємо масштаби тої великої роботи, яку в умовах сьогодення Ви здійснюєте, очолюючи ВД «Академперіодика» та працюєте над розвитком видавничих потужностей НАН України.

Бажаємо Вам доброго здоров'я, творчої наснаги та радості спілкування з колегами та друзями!

СОТНЯ ЗАГАДОК І ЧУДЕС

Як сьогодні в Україні можна хоч трохи покращити собі життя і настрої? Що читати, коли вночі через тривогу або тривожність не спиш, а в телефоні вже три хвилини нічого нового? Чим розрадити налякану дитину у сховищі? Як не втратити віру в себе, життя й можливість щастя?

Усі ми вже напрацювали собі певні способи, призвичаїлись до наших обставин і маємо власні «рецепти». Як на мене, один із найдієвіших – читання. Але читати треба щось гарне, цікаве, красиве, захопливе, таке, що змусить забути про все довкола. Тому повертаєшся до старих, давно читаних і перечитаних книг. Радієш їм, як старим друзям, впізнаєш деталі, знаходиш раніше непомічене. А ще – шукаєш нове. Інколи результат не надто вдалий, а іноді трапляється чудо.

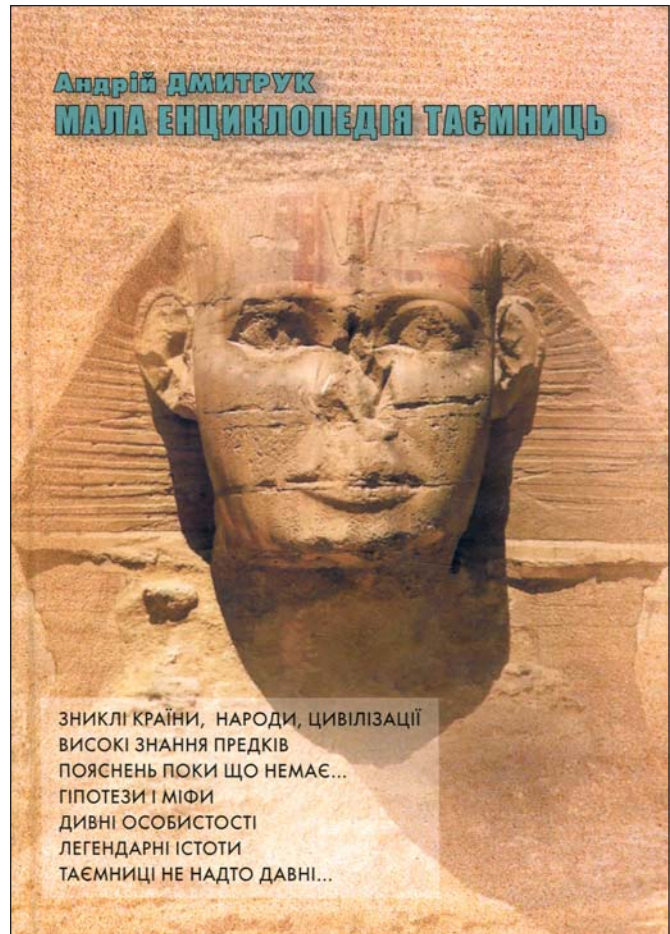
Таким відкриттям для мене стала книга **Андрія Дмитрука** «Мала енциклопедія таємниць» (Київ: Сітон, 2024. 424 с.). Відомий письменник-фантаст, автор понад пів сотні сценаріїв науково-популярних, документальних і художніх фільмів, Голова творчого об'єднання пригодників і фантастів Київської організації Національної спілки письменників України зібрав у одній книзі понад сотню таємниць і загадок. Багато з них всім відомі, але гумор автора, свіжий погляд на відомі факти, гарний стиль не дозволяють просто відкласти книгу посеред будь-якого есе.

Невеликого формату книга гарно видана й ілюстрована, її приємно тримати в руках, зручно носити з собою і читати.

Таємниці згруповані у сім тематичних розділів: «Зниклі країни, народи, цивілізації», «Високі знання предків», «Пояснень поки що немає», «Гіпотези і міфи», «Дивні особистості», «Легендарні істоти», «Таємниці не надто давні».

Кожна маленька загадка-історія містить багато цікавих фактів, історичних здогадок і гіпотез, авторських думок і сумнівів. І в кожній залишено простір читачевій уяві й фантазії. Завдяки цій книзі можна дізнатись нове про відомі, здавалось би, артефакти й події: Всесвітній потоп і амазонки, Лемурія і Атлантида, Понтій Пілат і Грааль, «Летючий Голландець» і граф Каліостро, Кракен і собака Баскервілів, вовкулаки і чупакабра...

Найбільше зворушила мене історія про «Планер віком 4000 років», тобто про маленький експонат з Каїрського єгипетського музею, де зберігаються понад 120 тисяч археологічних артефактів. Серед них – дерев'яна пофарбована як птах моделька планера довжиною 14 см. Чому саме планера? Бо у птаха вертикальна площина хвоста, та й випробування в аеродинамічній трубі довели її високі польотні якості. То невже у єгипетських фараонів була авіація?

І ось авторська розгадка: «Сорок століть тому люблячий, дбайливий батько зробив іграшку для своєї дитини. Вирівав дерев'яну пташку (саме пташку, і нічого більше – недарма у неї і голова пташина і пір'я!). Батько дуже хотів, щоб пташка літала, як справжня; робив зразок за зразком, доки не придумав вертикальне оперення. А тоді – змахнув рукою, і пролунав радісний сміх дитини.

Ні, не було авіації у стародавньому Єгипті. Була лише дбайлива, винахідлива батьківська любов. Вона й пережила тисячоліття».

А ця книга Андрія Дмитрука допоможе пережити теперішні темні часи, відверне хоч трохи від сумних думок. Щось після читання стане зрозумілішим, щось — з'ясованим, а щось так і лишиться незбагненим. Але одне чудо відбудеться обов'язково: час за читанням мине непомітно і настануть приємні емоції. ■

Анна Радченко

канд. геол. наук, директор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

НАМ ПИШУТЬ

СВІТОГЛЯД

З математичної точки зору число

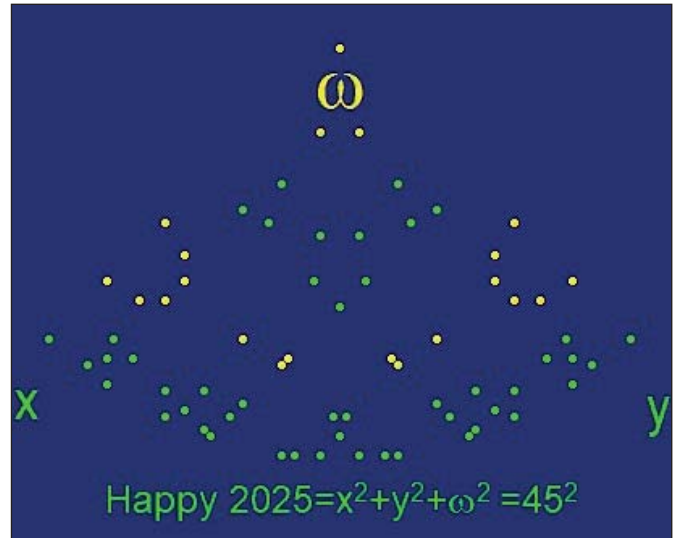
$$45^2 = T(3^2)^2 = (1+2+3+4+5+6+7+8+9)^2 = 3^4 \cdot 5^2.$$

Отже, серед трикутників із цілими сторонами, може бути катетом (другий катет 2700, гіпотенуза 3375) або гіпотенузою (катети 1215 та 1620).

Це «тривіальні» рішення, подібні до плаского «єгипетського» трикутника. Насправді, при переході у 3D можна створити об'ємні зображення для цілочисельних рішень рівняння $x^2 + y^2 + w^2 = n^2$, і створити з них «різдвяну ялинку», а потім спроектувати на площину X0Y.

Використовуємо лише невід'ємні корені. Ну й матричний поворот. А наступне – для 2025^2 (ой, як багато можливостей!):

Іван Андронов, професор, доктор фіз.-мат. наук, від імені кафедри «Математика, фізика та астрономія» Одеського національного морського університету ■

$$\frac{2024^4 - 1}{2024^3 - 2024^2 + 2024 - 1} = ?$$

ВІД РЕДАКЦІЇ

СВІТОГЛЯД

КРОСВОРД «ВАСИЛЬ СТЕФАНИК»

№ 01

По горизонталі

5. Горький. 6. Франція. 9. Акцент. 10. Трійця. 14. Дошка. 15. Периколян. 16. Лесин. 19. «Марія». 22. Литва. 23. Престиж. 24. Франко. 25. Кобзей. 29. Магазин. 30. Донос. 31. Хвала. 36. Геній. 37. Криптонім. 38. «Ангел». 41. Указка. 42. Дружба. 43. «Людмила». 44.

По вертикалі

1. Городок. 2. «Нитка». 3. Гриць. 7. Семен. 8. Мілян. 11. Оксана. 12. Окраса. 13. Кейван. 17. Літератор. 18. Мистецтво. 20. Приклад. 21. Житомир. 26. «Злодій». 27. Газета. 28. Поліно. 32. Семанюк. 33. Проза. 34. Дідух. 35. Семенів. 39. «Школа». 40. Абзац.

КРОСВОРД «ВАСИЛЬ СТЕФАНИК»

№ 02

По горизонталі

5. Майстер. 6. Весілля. 9. «Новина». 10. Граніт. 14. Баран. 15. Лазаренко. 16. Чайка. 19. Океан. 22. Палій. 23. Говірка. 24. Участь. 25. Лариса. 29. Квітень. 30. Осика. 31. «Шкода». 36. Кейван. 37. Публіцист. 38. Слово. 41. Монета. 42. Гончар. 43. Інтерес. 44. Соломія.

По вертикалі

1. Гаморак. 2. Герой. 3. Чехія. 4. Класика. 7. Тираж. 8. Наука. 11. Харків. 12. Грузія. 13. Касян. 17. Кальченко. 18. Тарасівка. 20. Полтава. 21. Україна. 26. Диспут. 27. Італія. 28. Медаль. 32. «Вістуни». 33. Музей. 34. «Осінь». 35. Автонім. 39. Йозеф. 40. Народ. ■